

ΗΛΙΑΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ

Η ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΤΩΝ «ΖΩΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»

ΠΟΡΕΙΑ

Η ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΤΩΝ «ΖΩΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»

ISBN 960-7043-00-6

Εικόνα εξωφύλλου: Ενδυμασίες της Ανακού, από το βιβλίο του Ch. Texier, *Asie Mineure*, Παρίσι 1862.

ΗΛΙΑΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ

Η ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΤΩΝ «ΖΩΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»

Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ
«ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ»
(19ος αι.)

ΑΘΗΝΑ ΠΟΡΕΙΑ

1990

Η πρώτη μορφή αυτής της έρευνας παρουσιάστηκε σε δύο διαλέξεις στο Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν στο πλαίσιο του προγράμματος «Ελληνισμός και Ανατολή» με τον τίτλο «Τραγούδια της Καππαδοκίας: Τα κείμενα» (Ιανουάριος 1990).

© Ηλίας Αναγνωστάκης, Ευαγγελία Μπαλτά
εκδόσεις «Πορεία»
Μαυρομιχάλη 57, Αθήνα 10680, τηλ. 3631622

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η ενασχόλησή μας με το ακριτικό τραγούδι και το караμανλίδικο έντυπο, συνεπώς το ενδιαφέρον μας για τον καππαδοκικό χώρο και πληθυσμό υπήρξαν προϋποθέσεις για την επιστημονική μας συνεργασία. Την απόφασή μας να ασχοληθούμε με την προφορική παράδοση των ορθοδόξων πληθυσμών της Καππαδοκίας υπαγόρευσαν οι παρακάτω λόγοι:

— Η έλλειψη μιας συστηματικής μελέτης για τη σχέση του ακριτικού τραγουδιού και ιδιαίτερα του «ποιήματος» του Διγενή Ακρίτη με τα μουσουλμανικά έπη και μυθιστορήματα (Σαγίντ Μπατάλ, Κιόρογλου κ.ά.).

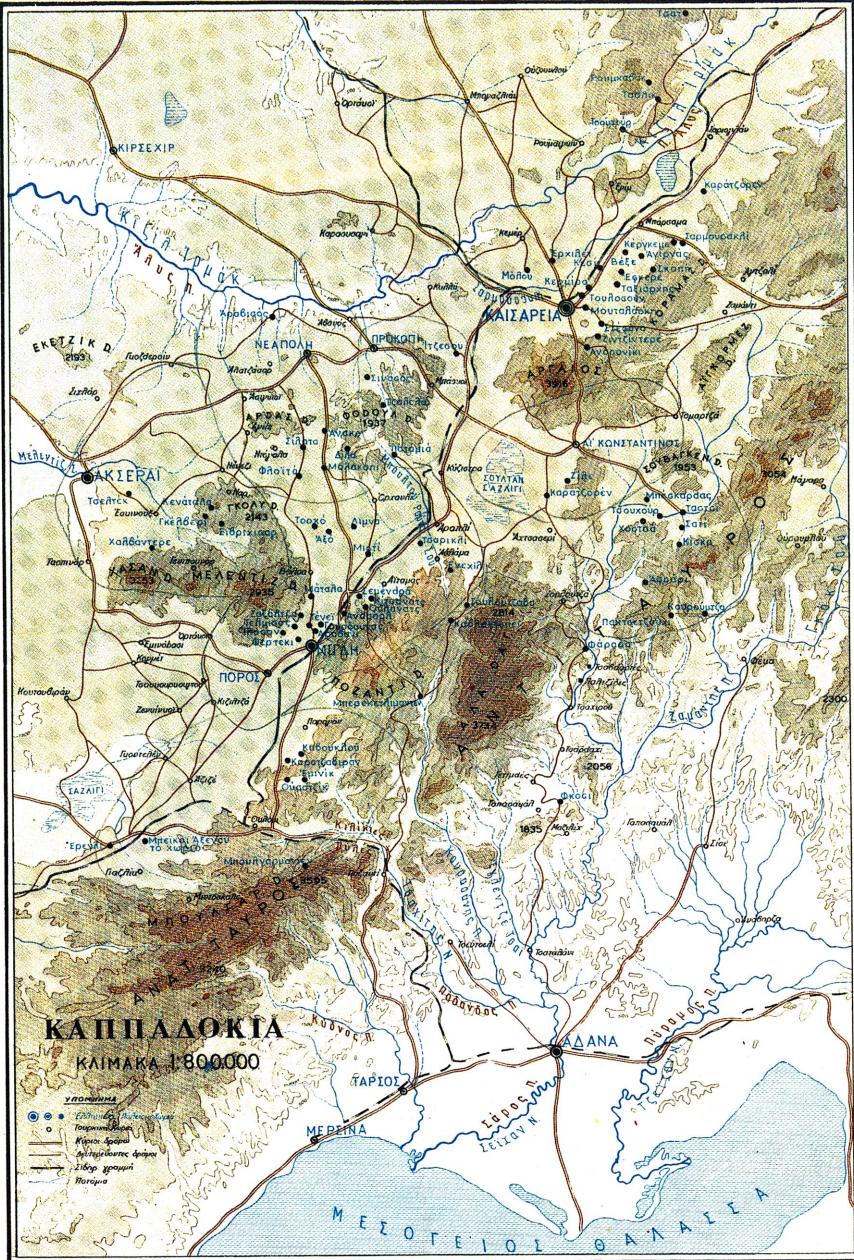
— Η ανυπαρξία έρευνας γύρω από τα τραγούδια των τουρκόφωνων ορθοδόξων της Ανατολής και την κυκλοφορία των караμανλίδικων εκδόσεων του Κιόρογλου, Ασίκ Καρίπ.

Διαπιστώσαμε, λοιπόν, ότι για την καταγραφή «των ζώντων μνημείων» των τουρκόφωνων δεν είχε επιδειχθεί κανένα ενδιαφέρον. Αντίθετα η έρευνα είχε στραφεί αποκλειστικά στις ελληνόφωνες κοινότητες. Το μονομερές αυτό ενδιαφέρον θα έπρεπε καταρχάς να ερμηνευθεί. Αναγκαστικά, λοιπόν, πριν προχωρήσουμε στην όποια συγκριτική φιλολογική μελέτη — η συνδρομή της τουρκικής φιλολογίας και λαογραφίας είναι απαραίτητη— θεωρήθηκε σκόπιμο να ερευνηθούν οι ιδεολογικές και πολιτικές συνιστώσες του ενδιαφέροντος των λογίων του 19ου αιώνα για τα ζώντα μνημεία της Καππαδοκίας. Στην έρευνά μας, η οποία σημειωτέον επιχειρείται πρώτη φορά, παρακολούθησαμε τη σταδιακή ανακάλυψη της χώρας και των ζώντων μνημείων της και την πολιτική τους χρησιμοποίηση ως τα τέλη του 19ου αιώνα.

Η έκδοση αυτή αποσκοπεί στη σύντομη παρουσίαση των πρώτων μας διαπιστώσεων. Πρόκειται για πρόδρομη ανακοίνωση που εκδίδεται κυρίως ως πρόκληση για γονιμότερες συζητήσεις ή υποδείξεις. Οι ελλείψεις μας ομολογούνται και οι συμπληρώσεις ή διορθώσεις είναι ευπρόσδεκτες.

*Ἄλλ' εἶτε ἐν Καππαδοκίᾳ εἶτε ἐν Πόντῳ, πάντως ἐν τῇ
Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρήχθη τό ἀκριτικόν ἔπος. Ἡ χώρα, ἐν ἣ ἀπό
τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἔθαλλεν ἀκμαῖος ὁ ἑλληνισμός, ἡ
βάσις καί τό ἔρεισμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐξ ἧς πρό πάν-
των ἤρνετο τοῦτο νέας αἰεὶ δυνάμεις πρὸς ἐρρωμένην ἄμυναν
τῶν ἀπειλούντων αὐτό κινδύνων, ἡ χώρα ἐκείνη, εἰς ἣν καί
σήμερον μετ' ἐλπίδων προσβλέπει τό ἔθνος, εἶναι ἡ γενέτειρα
τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, τῆς περιλαμβανοῦσης τὰ ιδεώδη τῆς ἑλ-
ληνικῆς ψυχῆς.*

Ν. Πολίτης, «Περὶ τοῦ ἔθνικοῦ ἔπους τῶν Νεωτέρων
Ἑλλήνων, λόγος ἀπαγγελθεὶς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ
τὴν 14.1.1907», *Λαογραφικά Σύμμεικτα* 1(1920), σ. 254.

ΑΝΤΙ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Τα προβλήματα που τίγονται στην παρούσα μελέτη ουσιαστικά εξετάζονται σε δύο ενότητες, πράγμα που υπαγορεύεται από τη φύση του υλικού, ελληνικά και караμανλίδικα κείμενα, και την ιδιομορφία του πληθυσμού, ελληνόφωνου και τουρκόφωνου, που μας τα παρέδωσε.

Δεν θα σταθούμε καθόλου στην ιστορία και τη γεωγραφία της Καππαδοκίας* μολονότι θα ήταν πιθανώς απαραίτητη η σκιαγράφηση του χώρου και της ιστορίας του πληθυσμού που δημιούργησε τα ζώντα μνημεία. Θεωρήσαμε ότι έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον να παρουσιάσουμε την εικόνα που είχαν οι Έλληνες και οι ξένοι για την ιστορία και το χώρο αυτό, προκειμένου στη συνέχεια να παρακολουθήσουμε την έρευνα που οδήγησε στην «ανακάλυψη» της Καππαδοκίας και κυρίως τους λόγους που την υπαγόρευσαν. Εμμέσως όμως μ' αυτήν την προσέγγιση που επιλέξαμε, αναφερόμαστε και στην ιστορία της περιοχής (όταν μιλούμε για την εισαγωγή της ελληνικής παιδείας ή τη στάση της εκκλησίας και του Πατριαρχείου). Συγχρόνως τίγουμε υπαινικτικά —η έρευνα δεν έχει προχωρήσει ικανοποιητικά— θέματα και ερωτήματα σχετικά με την αντιμετώπιση γενικά του μικρασιατικού χώρου και ειδικά της Καππαδοκίας από τους Ελλαδίτες και Κωνσταντινοπολίτες. Αυτά όμως τα ζητήματα μοιραία συμπλέκονται με μείζονα θέματα της εποχής: πανσλαβισμό, Μεγάλη Ιδέα, ελληνοθωμανισμό κλπ. Θεωρήσαμε λοιπόν ότι η μελέτη του καππαδοκικού τραγουδιού εντασσόμενη μόνο σ' αυτό το πλαίσιο μπορεί να οδηγήσει σε κάποια συμπεράσματα πέρα αυτών που ορίζει η λαογραφία.

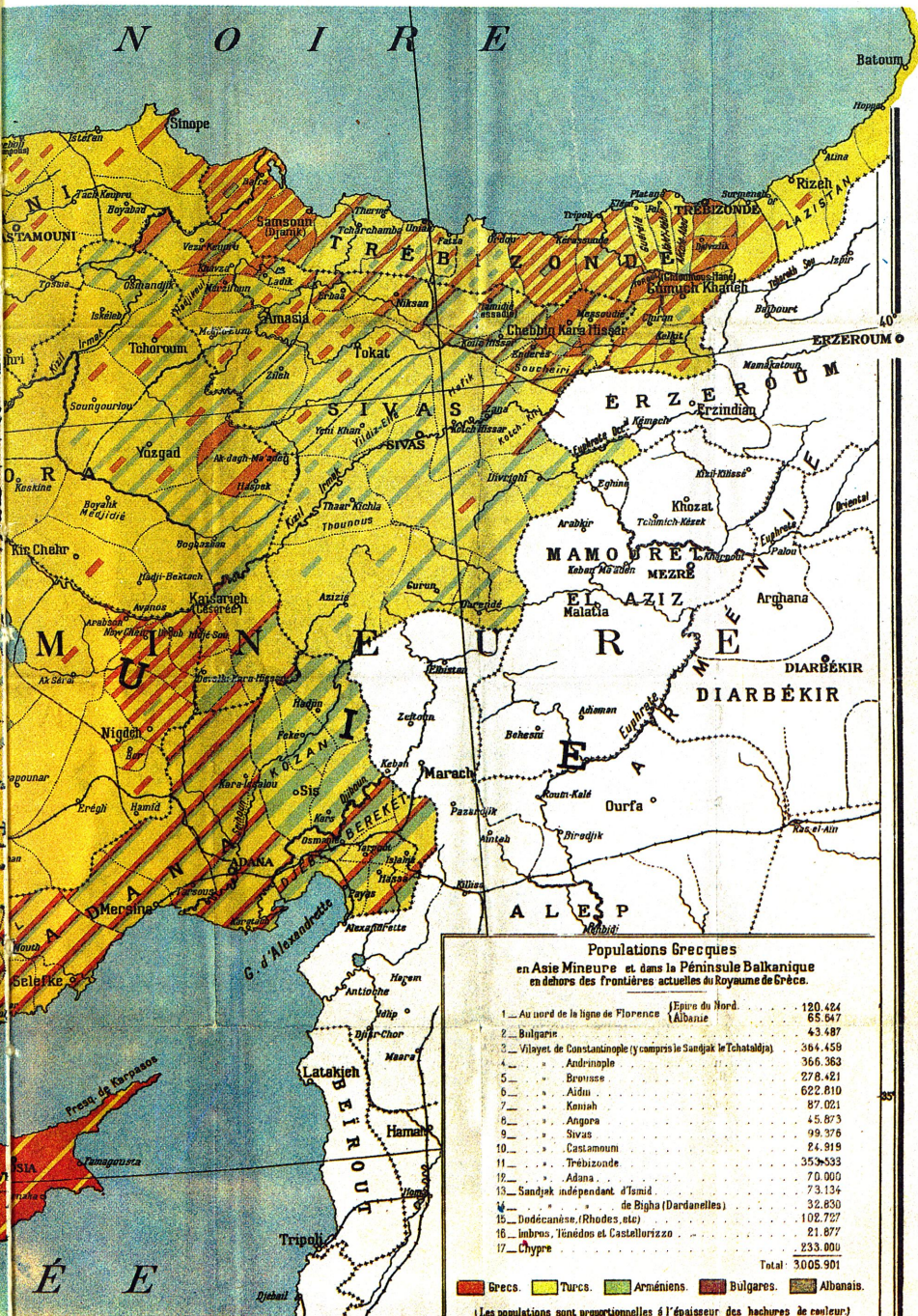
* Ο γεωγραφικός ορισμός της Καππαδοκίας ποικίλλει στους περιηγητές και ερευνητές του 19ου αιώνα. Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιούμε τα γεωγραφικά όρια που υιοθέτησε το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Συμπεριλαμβάνουμε επίσης τη γειτονική Λυκαονία, το κατ' εξοχήν Καραμάν, με το μοναδικό ελληνόφωνο χωριό της, τη Σίλλη.

Τι αντιπροσωπεύει η Καππαδοκία στη συλλογική μνήμη του ελληνισμού στις αρχές του 19ου αιώνα; Αν μείνουμε στο κατώφλι του 1800, συμβατικό χρονολογικό σταθμό, η Καππαδοκία με την πρωτεύουσά της Καισάρεια είναι περισσότερο γνωστή στον ορθόδοξο πληθυσμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας απ' όσο άλλες περιοχές με πλέον δραστήριο και συμπαγή ελληνικό πληθυσμό, όπως για παράδειγμα ο Πόντος και η Κύπρος. Δίαυλο συντήρησης στη μνήμη και εξοικείωσης με την κατά τα άλλα άγνωστη ως προς τις ιδιομορφίες της περιοχή αποτελεί η εκκλησία και οι αγιολογικοί θρύλοι. Ο Άγιος Βασίλειος που έρχεται από την Καππαδοκία, στα κάλαντα, ο Άγιος Γεώργιος από την Καισαρεία ή την Καππαδοκία, στα πανελληνίως γνωστά τραγούδια του, συμβάλλουν ιδιαίτερα να διατηρηθεί στη συλλογική μνήμη η μυθική και αγιολογική γεωγραφία της περιοχής¹. Μια περιορισμένη επίσης συμβολή για τη γνωριμία

1. Ο Δ. Βυζάντιος, για τον οποίο θα μιλήσουμε πιο κάτω, στην *Βαβυλωνία* του (Πράξις Β', σκηνή Γ'), παριστάνει τον Αστυνομικό να αντιλαμβάνεται τελικά από πού κατάγεται ο Ανατολίτης, μόνο όταν εκείνος του λέει: «'Αι Βασίλη τόπο είναι, Γκαισαρείας, Γκαπαπτοκίας. Ντέ ξέρεις έσύ;». Στα τέλη του 18ου αιώνα (1791) πληροφορίες για την Καππαδοκία μας παρέχουν οι Δημητρείς, Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμέλεια Αικατερίνη Κουμαριανού, έκδ. Έρμης 1988. Αν και το έργο δεν είχε μεγάλη απήχηση, όμως προσέφερε στο κοινό μια κάποια εικόνα της Καππαδοκίας και των κατοίκων της. Σκοπεύοντας οι Δημητρείς «νά βοηθήσουν τούς Έλληνες χρήστες τού βιβλίου, ώστε νά άποκτήσουν συνείδηση τού έλληνικού χώρου» (εισαγωγή, σ. 35-36) θεωρούν και ονομάζουν Ελλάδα όλη τη «μικρή Άσία» (σ. 108). «'Η Έλληνική γλώσσα ή όποια είναι διαφθαρμένη είναι εις χρῆσι εις τό μεσημβρινό μέρος τῆς Εὐρωπαϊκής Τουρκίας ... εις τά παράλια τῆς μικρῆς Άσίας, εις τήν Καππαδοκίαν, εις τήν Ταυρικὴν» (σ. 77). Ως προς τους εναπομεινάντες Έλληνες «Εἰς τήν Ἄφρικὴν δέν είναι τώρα εις κανένα μέρος όπου νά ἤμποροῦν νά όνομασθοῦν έντόπιοι [δηλαδή Έλληνες] εις τή Συρία όμοίως, εις τήν Ἰταλία όμοίως, εις τή μικρὴ Ἄσία μόνο εις τήν Καππαδοκία είναι, και εις τά παραθαλάσσιά της, εις τά άλλα μέρη τῆς μικρῆς Ἄσίας και εις τήν Συρία, μέ όλον όπου είναι

Populations Grecques en Asie Mineure et dans la Péninsule Balkanique en dehors des frontières actuelles du Royaume de Grèce.

1 - Au nord de la ligne de Florence (Épire du Nord)	120.424
(Albanie)	65.547
2 - Bulgarie	43.487
3 - Villages de Constantinople (y compris le Sandjak de Tchataldja)	364.459
4 - " Andrinople	366.363
5 - " Broussa	276.421
6 - " Aïdin	622.610
7 - " Konia	87.021
8 - " Anapara	45.873
9 - " Sivas	99.376
10 - " Castamoun	24.919
11 - " Trébizonde	353.533
12 - " Adana	70.000
13 - Sandjak indépendant d'Ismid	73.134
14 - " de Bigha (Dardanelles)	32.830
15 - Dodecanèse, Rhodes, etc	102.727
16 - Imbros, Ténédos et Castellorizzo	21.877
17 - Chypre	233.000
Total	3.005.901

■ Grecs. ■ Turcs. ■ Arméniens. ■ Bulgares. ■ Albanais.

(Les populations sont proportionnelles à l'épaisseur des hachures de couleur.)

του καππαδοκικού πληθυσμού και εμμέσως του καππαδοκικού χώρου αποτελούν και οι δραστήριες κοινότητες των ορθοδόξων τουρκόφωνων ή μη Καππαδοκών (Καραμανλήδων, όπως ήδη αποκαλούνται) στα Ψωμαθεία, Γεντίκουλε, Βλάγκα, Κοντοσκάλι της Κωνσταντινούπολης, στις συνοικίες της Σμύρνης και των άλλων αστικών κέντρων της οθωμανικής αυτοκρατορίας². Τέλος η εκκλησιαστική διοίκηση με τον πρώτο τη τάξει επίσκοπο Καισαρείας και έξαρχο πάσης Ανατολής, η ανάδειξη πατριαρχών, μητροπολιτών και επισκόπων καταγομένων από την περιοχή και το ενδιαφέρον του Φαναρίου για την αντιμετώπιση των προτεσταντών και ιησουιτών, που προσηλυτίζουν Αρμενίους και τουρκόφωνους χριστιανούς της Ανατολής, αποτελούν επίσης περιπτώσεις κατά τις οποίες ο καππαδοκικός χώρος και πληθυσμός κάνει γνωστή την παρουσία του σ' ένα περιορισμένο βεβαίως κοινό λογίων, εκκλησιαστικών και διοικητικών.

Η κυρίαρχη εικόνα στους χρόνους αυτούς, δηλαδή στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, για τους Καραμανλήδες, αλλά και για τους Ανατολίτες γενικότερα, αν μπορούμε να κρίνουμε από τις μαρτυρίες που δημοσιεύονται στα επόμενα χρόνια, είναι η εικόνα ενός πληθυσμού ορθόδοξου, τουρκόφωνου στην πλειοψηφία του, και ενός ολιγάριθμου ελληνόφωνου, ο οποίος μιλά τα ελληνικά της εκκλησιαστικής γλώσσας. Ο ορθόδοξος αυτός πληθυσμός, αν εξαιρέσει κανείς τη θρησκεία, σε τίποτε δεν διαφέρει από το γείτονά του μουσουλμάνο. Η ύπαρξη συμπαγών ελληνόφωνων κοινοτήτων με

ἀκόμη ἀρκετοί ὄπου σώζουσι τὴν πατρίον τους θρησκεία, ἡ γλῶσσα τους ὁμοῦ ἐκαταπνίγηκε ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴ καὶ τὴν Τουρκικὴ» (σ. 108-109). Ως πρὸς το χρῶμα του δέρματος «Οἱ Κυπριαῖται κλίνουν εἰς τὸ μελαχρινό, οἱ Θράκες καὶ Μακεδόνες εἶναι ἄσπροι, οἱ Καππαδοκεῖς μέσοι...» (σ. 119). Δεν γνωρίζουμε ἀν πρόκειται γιὰ δικές τους διαπιστώσεις ἢ ἀν προέρχονται ἀπὸ ξένο πρότυπο (εἰσαγωγή σ. 48-49).

2. Ὅπως δὲν ὑπάρχει συγκεκριμένη ἐρευνα καὶ μελέτη, οἱ συνήθεις παραπομπές εἶναι αὐτές στον Μ. Γεδεών, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος Η' (1887-1888), σ. 200-201. Ο ἴδιος, *Ἐκκλησίαι Βυζαντιναὶ ἐξακριβούμεναι*, Κωνσταντινούπολη 1900, σ. 30 κ.ε. καὶ σ. 68 κ.ε. I. Βαλαβάνης, *Μικρασιατικά*, Αθήνα 1891, καὶ ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο: «Ἡ ἀλλήλογραφία παρὰ τοῖς Μικρασιανοῖς», σ. 56-87. Βλ. ἐπίσης Ἄ. Ἀλεξανδρής, «Ἡ ἀπόπειρα δημιουργίας Τουρκορθόδοξης ἐκκλησίας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* (στο ἐξῆς *Δελτίο ΚΜΣ*) 4 (1983), σ. 159 κ.ε.

ελληνικά ήθη και τραγούδια θα αποτελέσει την μεγάλη ανακάλυψη και έκπληξη των μέσων του 19ου αιώνα.

Σημαντική συνεισφορά στην ανακάλυψη και ιδιαίτερα βαρύνουσα στο επίπεδο του συμβολισμού της αποτελεί η παρουσία του Ανατολίτη από την Καισάρεια της Καππαδοκίας στο θεατρικό και πολύ δημοφιλές έργο του Δημητρίου Βυζάντιου, *Βαβυλωνία* (1836). Ο Καϊσερλής Σάββας Χατζή Μουράτης μαζί με τον Αρβανίτη και τον Κρητικό θα βρεθεί στην λοκάντα του Ναυπλίου να συνεορτάζει την ήττα του Ιμπραήμ και να προσπαθεί να συνεννοηθεί με τις ελληνικούς έρες του, να συμβιβάσει τους ερίζοντες και να κατανοήσει τα ακατανόητα. Ο ήρωας αυτός του Δ. Βυζάντιου σ' ένα μεγάλο βαθμό θα σημαδέψει δίκαια ή άδικα όλη τη μεταγενέστερη εικονογραφία για τους Ανατολίτες και τους Καραμανλήδες. Η πρωτοτυπία του Δ. Βυζάντιου και ταυτόχρονα η συνεισφορά του έγκειται στην παρουσίαση ενός σπαρταριστού τύπου Καραμανλή που για πρώτη φορά εισβάλλει στη νεοελληνική γραμματεία, αλλά και στο ευρύτερο κοινό ως ηθογραφικός και ιστορικός γρίφος³. Βεβαίως είχε προϋπάρξει στα ελληνικά γράμματα το έργο του μητροπολίτη Ικονίου και αργότερα πατριάρχου Κυρίλλου *Ιστορική περιγραφή τής μεγάλης άρχισατραπείας Ίκονίου*, Κωνσταντινούπολη 1815, σύγγραμμα δυσεύρετο και «λιαν περιέργον διά τας τοπογραφικάς εϊδήσεις», όπως διαβάζουμε το 1884 στο περιοδικό του *έν Κωνσταντινουπόλει Έλληνικού Φιλολογικού Συλλόγου*⁴. Το τόσο πολύτιμο αυτό πόνη-

3. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις παραστάσεις του έργου στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη κατά τον 19ο αιώνα, για την υποδοχή των κριτικών και τις αντιδράσεις του κόσμου, περιέχονται στο βιβλίο του Κ. Μπίρη, *Η Βαβυλωνία του Δ. Κ. Βυζάντιου*, Αθήνα 1948, σ. 6-8.

4. Ο πλήρης τίτλος είναι: *Ιστορική περιγραφή του έν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος τής μεγάλης άρχισατραπείας Ίκονίου νυν πρώτον τύποις έκδοθείσα έν τῷ Πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ, έν έτει 1815*. Όπως δηλώνει και ο τίτλος πρόκειται για ιστορικά και τοπογραφικά σχόλια των δύο μεγάλων φύλλων που περιέχουν τον χάρτη της περιοχής και που εκδόθηκαν στην Βιέννη το 1812 με τον τίτλο *Πίναξ χωρογραφικός τής μεγάλης Άρχισατραπείας Ίκονίου*. Τον χάρτη αυτό εξέδωσε αργότερα ο Η. Kiepert στο: *Memoir über die Construction der Karte von Klein Asien und Türkisch Armenien in 6 Blatt von V. Vincke, Fischer, Moltke und Kiepert*, Βερολίνο 1834. Το έργο αυτό του Κυρίλλου, ήδη σπάνιο στα 1856 όταν ουσιαστικά το αντιγρά-

μα για το πλήθος των ειδήσεών του, δεν παρέχει πληροφορίες για τη γλωσσική κατάσταση της κεντρικής Μικράς Ασίας· διαχωρίζει τον πληθυσμό με βάση το θρήσκευμα και το δόγμα σε χριστιανούς Ρωμαίους, Αρμενίους και Οθωμανούς Τούρκους. Αναφέρεται μόνο στη γλώσσα των κατοίκων της Σίλλης, χωριό 10 χλμ. βορειοδυτικά του Ικονίου. Οι κάτοικοι της Σίλλης, όπως αναφέρει, είχαν μεταφερθεί από τον σουλτάνο «ἐκ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαρχίας τῶν Λακῶνων [...] καὶ ὁμιλῶσι καὶ τὴν σήμερον τὴν ἀρχαίαν λακωνικὴν διάλεκτον...» (σ. 44 κ.ε.). Η παράδοση αυτή πληροφορία, που πιθανόν προέρχεται από λόγια παρετυμολογία, θα σχολιασθεί από τον χαρτογράφο Kierpert, ο οποίος συνδυάζοντας και υποθέσεις άλλων περιηγητών (Niebuhr) για λείψανα της αρχαίας λυκαονικής γλώσσας στους ελληνόφωνους της περιοχής, θα ευχηθεί «ἵνα γλωσσομαθῆς τις ἐρευνήσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐγγύτερον ἐγχωρίως καὶ ἐπιτοπίως» (*Σύλλογος*, 19 (1884-85), σ. 152). Η προτροπή αυτή θα παρακινήσει αργότερα τον Π. Καρολίδη στην αναζήτηση των ζώντων μνημείων των ελληνοφώνων και στη συγγραφή πραγματειών⁵. Αξίζει επίσης

φει ο Ν. Ρίζος, θα χρησιμοποιηθεί κατά κόρον και πολλές ανεξέλεγκτες και μυστηριώδεις απόψεις του θα υιοθετηθούν από τους λογίους και τον ίδιο το λαό. Πάντως στα 1884, σε σημείωση στον «Βίο Κωνσταντίνου Καραθεοδωρῆ», *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* (στο εξῆς *Σύλλογος*) 14 (1879-80), Κωνσταντινούπολη 1884, σ. 5, παρατίθεται σύντομη βιογραφία και εργογραφία και το ἔργο καλεῖται «περίεργον».

5. Η παράδοση αυτή υιοθετήθηκε με ιδιαίτερη ευκολία και ελέγχθηκε αργότερα γλωσσολογικά ως ανυπόστατη από τον Θ. Κωστάκη, *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Σίλλης*, Αθήνα 1968, βλ. τα σχετικά με την παράδοση αυτή σ. 12-16. Αν και το θέμα δεν χρειάζεται παραπέρα επιστημονικό έλεγχο, ίσως αξίζει να αναζητηθούν τα στοιχεία που βοήθησαν στην δημιουργία αυτής της παράδοσης. Έχουμε την υποψία ότι, όπως γίνεται συνήθως με τις λαϊκές παρετυμολογίες, η ομοιότητα του ονόματος της περιοχής «Λυκαονία», όπου βρίσκεται η Σίλλη, με την Λακωνία, αλλά και η ύπαρξη της γειτονικής μεγάλης και γνωστής πόλης Σπάρτη της Πισιδίας, με τις αντίστοιχες παραδόσεις, οδήγησαν κάποιο λόγιο, που είχε διαβάσει και τα λεγόμενα του Niebuhr για λείψανα «λυκαονικής γλώσσας», στην δημιουργία της παράδοσης αυτής. Αξίζει τέλος να σημειωθεί, ότι τα χρόνια (1836) που η *Βαβυλωνία* του Βυζαντίου καθιερώνει στην Ελλάδα έναν τύπο Ανατολίτη, οι ίδιοι οι Ανατολίτες έχουν με την σειρά τους σχηματισμένη άποψη για τους Ελλαδίτες και ιδιαίτερα τους Πελοποννήσιους. Στο караμανλίδικο βιβλίο *Μουτενεβὰ Ιλιμερίν Ιτζμαλή*, Σμύρνη 1836 (S. Salaville - E. Dallegio,

να αναφερθεί η περίπτωση του Καπαδόκη Χατζή Ιορδάνη του Λεπτοῦδωρέως, δηλαδή από το Ιντζέ-σού, ο οποίος, αφού για δώδεκα περίπου χρόνια (1830-42) θα υπηρετήσει στο στρατό του βασιλείου της Ελλάδος, θα επιστρέψει το 1848 στην πατρίδα του, την Καπαδοκία. Στο μεταξύ θα έχει συγγράψει δύο έργα για την τοπογραφία και την ιστορία της περιοχής, το ένα το 1842 και το άλλο το 1848. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο σκοπός της συγγραφής τους: «Χάριν τῆς πατρίδος καί καταγωγῆς ἑλληνικῆς ἀποδείξεως». Τα χειρόγραφα είναι ανέκδοτα και βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Λένινγκραντ⁶. Θα μπορούσαν να εγγραφούν στην αποκαλούμενη προ-

αρ. 74) στις σελίδες που αναφέρονται στην Λυκαονία και στο χωριό Σίλλε διαβάζουμε από την μετάφραση των βιβλιογράφων «Le village de Sillé se trouve près de Konya. Les chrétiens y sont nombreux; ils disent être venus du Péloponnèse; ils parlent un grec corrompu (μποζούκ); ils sont hospitaliers, mais entre eux désunis, parce qu'ils sont, peut-être, du même caractère que les Péloponnésiens». Απλή άποψη για το φιλέριδο των Πελοποννησίων ή οθωμανική αντίληψη για τον πάντα ταραγμένο Μορέα; Πάντως είναι σίγουρα άποψη του Ανατολίτη Μωυσέως από τα Ἴδανα, που με αφορμή τα λεγόμενα του Κυρίλλου για την Σίλλε, προσφέρει ως επί πλέον επιχείρημα την γνώμη που έχει ο ίδιος για τον χαρακτήρα των Πελοποννησίων. Τέλος, στη σύντομη έκθεση των κινήτρων του Π. Καρολίδη για την αναζήτηση των «ζώντων μνημείων» της Καπαδοκίας, την οποία παρουσιάζει ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς αντλώντας τις πληροφορίες του από τα χφ. του Καρολίδη που κατατέθηκαν στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα, συμπεριλαμβάνονται τα λεγόμενα του Κυρίλλου για την Σίλλε, οι υποθέσεις του Niebuhr και του Kierpert, Σύλλογος 19 (1884-85) 1888, σ. 152. Βλ. και παρακάτω σημ. 18.

6. I. N. Lebedeva, *Ελληνικά χφ της Α.Ε. ΕΣΣΔ*, Λένινγκραντ 1973 (στα ρωσικά), σ. 208-210. α) αρ. 168 (ΡΑΙΚ) «*Ὀδοιπορικόν, δηλαδή βιβλιάριον, τό ὅποιον περιέχει τῶν πόλεων καί χωρῶν τὰ διαστήματα, κωμῶν καί θέσεων διάφορα ὀνόματα, λεξικά δέ γεωγραφικά καί τινά μνημονεῦματα βασιλέων κατά τάξιν σημειώσης καί ἱστορικά χρονολογία*». Στο φ. 117 δηλώνεται «*Ἐρανίστησα ὑπό Χ. Ἰορδάνου, τοῦ Λεπτοῦδωρέου (Ἰντζέσου), κωμόπολις τῆς Καπαδοκίας, χάριν φιλοτιμίας τῆς πατρίδος καί καταγωγῆς ἑλληνικῆς ἀποδείξεως, χρηματίας δέ καί στρατιωτικῆς ἑννέα ἔτη εἰς τήν Ἑλλάδα ἀπό τὰ 1830 ἕως 1842. Ἐγράφη ἰδιοχειρῶς ἐν Ἀθήναις 10 μαρτίου 1843 μ.Χ. ἔτη*». β) αρ. 167 (ΡΑΙΚ) «*Περί τήν Βάρνα*», «*Χρονολογικός*». «*Παρά τοῦ Χ. Ἰορδάνου ἔγινε αὐτῆ περιήγησις ὀφθαλμοφανῶς καί τετραγωνικῶς, διά χάριν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καί ἐγράφη ἰδιοχειρῶς ἡ βίβλος αὐτῆ ἀπό τήν κωμόπολιν Λεπτό ὕδωρ (Ἰντζέσου) τῆς Καισαρίας ἐπαρχίας Καπαδοκίας εἰς τὰ 1848 φευρουαρίου 28*». Περισσότερες πληροφορίες για τα παραπάνω χφ. βλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, *Τό Ρωσικό Ἀρχαιολογικό Ἰνστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914)*, Institute for Balkan Studies, αρ. 209, σ. 218-219. Ο ίδιος, «*Manuscripts 167 καί 168 from the Russian Archaeological*

Ευαγγελινός Μισαηλίδης

επιστημονική φάση της ελληνικής λαογραφίας, δηλαδή όταν ο «τοπικός πατριωτισμός εκφράζεται με τό ενδιαφέρον τῶν λογίων γιά τή γνώση τοῦ τόπου τους, γιά τή χωρογραφία καί τήν τοπογραφία του»⁷. Το ίδιο ισχύει και για τις εργασίες του Κυρίλλου και του Ν. Σ. Ρίζου αλλά και πολλῶν μεταγενέστερων. Ἐτσι ἀπό την εποχή του Κυρίλλου με ἐνδιάμεσο σταθμό τη μαρτυρία του τουρκόφωνου Χατζή Ιορδάνη μπορούμε να παρακολουθήσουμε τη μετατόπιση του ἐνδιαφέροντος προς ἀποδεικτικές προσπάθειες για ἐλληνικότητα, στις οποίες ἀρχίζει να ἀποδύεται η ἐλληνική διάνοηση της περιόδου που ἀκολουθεῖ. Ὑπάρχει σειρά εργασιῶν ἀπό Καππαδόκες για την Καππαδοκία, στις οποίες δίπλα στα προβλήματα της ἐλληνικότητας, καταγωγῆς, παιδείας και γλώσσας, ἐμφανίζονται δειλά-δειλά και τα πρώτα ζῶντα μνημεία λόγου, παραδόσεις, παροιμίες και ἄσματα.

Το ἔργο του Ν. Ρίζου, *Καππαδοκικά*, Κωνσταντινούπολη 1856, ἀποτελεῖ την σημαντικότερη μαρτυρία της νέας αὐτῆς περιόδου. Ἐκδίδεται ἀπό το τυπογραφεῖο της καραμανλίδικης ἐφημερίδας του Ευαγγελινού Μισαηλίδη «Ἡ Ἀνατολή», η οποία κυκλοφορεῖ ἀπό το 1851 στην Κωνσταντινούπολη για τους τουρκόφωνους ὀρθοδόξους. (Αὐτή η παράλληλη ἐκδοτική δραστηριότητα του Ευαγγελινού Μισαηλίδη για το ἐλληνόφωνο και τουρκόφωνο χριστιανικό ἀναγνωστικό κοινό ἀπαιτεῖ ἐρευνα για να προσδιοριστοῦν οι ἰδεολογικές της συνιστώσες)⁸. Το ἔργο του Ρίζου θα ἀποτελέσει το πρώ-

Institute in Constantinople», *Balkan Studies* 20 (1979), σ. 133-140. Ο ἴδιος, «Τά χειρόγραφα 167 καί 168 τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως», *Δελτίο ΚΜΣ* 2 (1980), σ. 205-210.

7. Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Ἡ θεωρία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, Κριτική Ἀνάλυση*, [Ἀθήνα 1978], σ. 49 κ.ε. και ἰδιαίτερα σ. 53.

8. Φ. Μιχαλόπουλος, «Τά 100 χρόνια μίας ἐφημερίδας 1851-1951. Ἡ τουρκόφωνη «Ἀνατολή» πού ἐγράφετο ἐλληνικά. Ἐστοιχειοθετεῖτο εἰς τήν τουρκικήν γλῶσσαν διά τούς Ἑλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Μητροπολίτης Ἀγκύρας Σεραφεῖμ καί ὁ δημοσιογράφος Ευαγγελινός Μισαηλίδης. Μία ἄγνωστος σελίς τῆς ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου», ἐφ. *Ἐμπρός*, 6 Δεκεμβρίου 1951. Ο ἴδιος, «Ἡ Ἀνατολή τῆς Μ. Ἀσίας. Μιά παλιά τουρκόφωνος ἐλληνική ἐφημερίδα», ἐφ. *Ἔθνος*, φ. 10949 (30 Σεπτ. 1949). Βλ. ἐπίσης Πέτρος Μισαηλίδης, *Ἱστορικές ἐφημερίδες τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἡ Ἀνατολή*, Ἀθήνα χ.χ., και το ἄρθρο «Σύγχρονος Ἑλληνική Δημοσιογραφία», Ὁ

το καππαδοκικό σύγγραμμα που αποκαλύπτει στο ελληνόγλωσσο αναγνωστικό κοινό την ύπαρξη περιοχών της Καππαδοκίας, όπου ομιλείται μία μορφή ελληνικών. Προσπαθεί να ανατρέψει έτσι την εικόνα της απόλυτης τουρκοφωνίας στον εν λόγω χώρο. Η γλώσσα αυτή καλείται «έλληνική, τήν ὅποια ὀμιλῶσι ἀνάρθρως καί σολοίκως» (σ. 81). Με υπερηφάνεια αναφέρεται στην ιδιαίτερη πατρίδα του Σινασό, όπου οι κάτοικοί της «Γραικοί [...] ὀμιλοῦσι τήν ἄπλο-ελληνικήν ἄρκετά καλῶς, οἱ πλεῖστοι δέ ἀγνοοῦσι καί τήν ὀθωμανικήν» (σ. 87). Αφού μιλήσει για το αγωνιστικό της παρελθόν, θα παραθέσει και δύο δημοτικά ἄσματα, τα πρώτα που εκδίδονται από τον καππαδοκικό χώρο, το «Ἐβράδυν παλιοβράδυν» (σ. 89-90) και το «Ἐπάνω βίγλα πάρθηκεν» (σ. 92). Θεωρεί ότι τα τραγούδια αυτά αναφέρονται στους αγώνες των κατοίκων κατά των κατακτητών. Σχολιάζοντάς τα σημειώνει ότι «μετ' ἄλλων πολλῶν σώζονται μέχρι τήν σήμερον καί γνωρίζουσιν αὐτά αἱ γυναῖκες μόνον, αἵτινες φυλάττουσι τήν ἀρχαίαν γλῶσσαν τῶν κατοίκων» (σ. 90). Η ἔμφαση του στα ελληνόφωνα χωριά της κατά το μέγιστο μέρος τουρκόφωνης Καππαδοκίας μαρτυρεῖ και το ιδεολογικό του στίγμα. Πιστεύει ότι η «ἀρχαία γλῶσσα» παρεφθάρει κι αντικαταστάθηκε από την τουρκική, τα ἦθη και ἔθιμα εἶναι αὐτά των ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὁρισμένοι δε χοροὶ ὀμοιάζουν με τους ἀρχαίους και εἰδικά ο κύκλιος χορός του χωριού Δήλος, του ὁποῦ οἱ κάτοικοι «ἔχουσι χορούς ἑλλικοειδεῖς, ὀμοίους μέ τούς τοῦ Θησέως, τούς ὁποῖους ἔκαμε οὗτος εἰς τήν νῆσον Δήλον» (σ. 99-100). Ἐτσι λοιπόν οἱ κάτοικοι των ελληνόφωνων χωριῶν Αἰξού, Δήμνου, Δήλου προέρχονται ἀπό τα ὀμώνυμα νησιά του Αἰγαίου πελάγους. «Τούτους, φαίνεται, ἀπάκισεν ὁ Ἄρχελαος, στρατηγός τοῦ Μιθριδάτου» (σ. 100). Η παιδεία και η ἐκμάθηση της ελληνικῆς ἀπό τους τουρκόφωνους ἐξισώνεται με την πρόοδο και τον πολιτισμό. Ὅσοι ὀμιλοῦν την τουρκική «ὀπνῶνττουσι τόν λήθαργον τῆς ἀμαθείας» (σ. 102), ὅσοι δε την «ἐφθαρμένην ἄπλοελληνικήν» θα ἦταν «εὐχῆς ἄξιον, ἔάν ἐφρόντιζον νά καλλωπίσωσι τήν μητρικήν των γλῶσσαν, ἦτις, μολονότι εἶναι ἐρείπιον ἄμορφον, ἔχει ὅμως μέγαν θησαυρόν, ὅστις δύναται

Φάρος τῆς Ἄνατολης (1901), σ. 390. Για τον Ευαγγελινό Μισσηλίδη βλ. Ευαγγελία Μπαλά, «Τό καραμανλίδικο ἔντυπο», *Τά Ἱστορικά* 5/9 (1988), σ. 224 σημ. 43.

νά φέρη ἀδαμάντινα ἀποτελέσματα, ἐάν οἱ κάτοικοι δέν ἀφήσωσιν αὐτόν κεκρυμμένον εἰς τὴν γῆν, καὶ καταβιβρωσκόμενον ὑπὸ τοῦ ἰοῦ (σκουριάς) τῆς ἀπαιδευσίας» (σ. 103-104). Ἐτσι ἓνα σύγγραμμα το οποίο δέν παρέχει σχεδόν καμιὰ πρωτότυπη ἄλλη πληροφορία, καθὼς αντιγράφει κυριολεκτικά τὸ ἔργο του Κυρίλλου, εγκαινιάζει μια νέα περίοδο για τὰ καππαδοκικά καὶ μαρτυρεῖ τὴν συντελεσθεῖσα μετατόπιση που δημιουργοῦν οἱ νέες συνθήκες στὴν οθωμανική αυτοκρατορία μετὰ τὸ Τανζιμάτ. Συγχρόνως εγγράφεται καὶ στο αντιφαλμεραϊκὸ κλίμα καὶ στὶς συνακόλουθες αποδεικτικές προσπάθειες για τὴν καταγωγή των νεοελλήνων μέσα ἀπὸ τὰ ἠῆθ, τὰ ἔθιμα καὶ τὰ ζῶντα μνημεῖα⁹.

Οἱ νέοι αὐτοὶ προσανατολισμοὶ που εμφανίζονται στο ἔργο του Ρίζου αποτελοῦν ἐπίσης χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς νέας περιόδου στὴν περί τὴν Καππαδοκία γραμματεία. Δηλαδή: α) προβολὴ των ελληνοφῶνων καὶ ἀγνωστων ὡς τότε κοινοτήτων τῆς, ἡ δημοσίευση ασμάτων ἀντίστοιχων με τὰ κλέφτικα, ἀκόμη οἱ ετυμολογικοὶ καὶ ιστορικοὶ ἀκροβατισμοὶ· β) ἔμφαση στὴν ἐλληνική παιδεία για τὴν ἀφύπνιση των τουρκοφῶνων καὶ τὴ διόρθωση τῆς γλώσσας των ελληνοφῶνων. Ο Ρίζος ὅμως με τὸ βιβλίο του αὐτό, ὅπως θα διαπιστωθεῖ στὴ συνέχεια, ελάχιστα παρεμβαίνει στὴν διαμόρφωση τῆς εικόνας του Ἀνατολίτη Καππαδόκη, ἀλλὰ καὶ στὴν εκπαιδευτική πολιτική τῆς εποχῆς. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς Καππαδοκίας καὶ των τραγουδιῶν τῆς, ἔργο βαρὺ καὶ δύσκολο, θα ἀπαιτήσῃ ἀκόμη πολὺ χρόνο.

Ἀς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ἡ δημοσίευση των δύο αὐτῶν καππαδοκικῶν ασμάτων εγγράφεται καὶ σε μια φάση συλλογῆς καὶ καταγραφῆς ἐξωελλαδικοῦ υλικοῦ δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐνὼ μέχρι τότε κυριαρχοῦσε μόνον τὸ ενδιαφέρον για τὰ κλέφτικα καὶ τὰ επανα-

9. Μέχρι τὴν εποχὴ που ἐκδίδει ο Ρίζος τὰ *Καππαδοκικά* του ἔχουν μεσολαβῆσει αρκετές ἀντιφαλμεραϊκῆς ἀντιδράσεις στὴν Ἀθήνα, οἱ οποίες σίγουρα θα ἔχουν καταγραφεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ του Αἰγαίου, με κυριότερη αὐτὴ του Κ. Παπαρηγόπουλου σ' ἓνα ἄρθρο του στο περιοδικὸ *Le Spectateur de l'Orient*, τεύχ. 31 (10/12 Δεκέμβριος 1854) «L'opinion grecque sur le système de Fallmerayer». Βλ. Γ. Βελουδῆς, *Ὁ Jakob Philipp Fallmerayer καὶ ἡ γένεση τοῦ ἐλληνικοῦ ἱστορισμοῦ*, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων 1982, σ. 46-72. Βλ. ἐπίσης "Ἐλλη Σκοπετέα, *Τὸ «πρότυπο Βασίλειο» καὶ ἡ Μεγάλὴ Ἰδέα, Ὅψεις τοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος στὴν Ἑλλάδα (1830-1880)*, Ἀθήνα 1988, σ. 171 κ.ε.

στατικά τραγούδια του '21. Πράγματι γύρω στα 1850-1860 παρουσιάζονται οι πρώτες δημοσιεύσεις ποντιακών και κυπριακών ασμάτων, δηλαδή ασμάτων από περιοχές που βρίσκονται στην περιφέρεια των επαναστατικών γεγονότων και του ελλαδικού κράτους¹⁰.

Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '60 σηματοδοτούν τα καππαδοκικά, κι όχι μόνο, πράγματα τα εξής γεγονότα. Τα απαριθμούμε απλώς. Ανεβαίνει στο θρόνο ο Αβδούλ Αζίζ, ο αγαπημένος σουλτάνος των καραμανλίδικων τραγουδιών, δημοσιεύεται η *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους* του Κ. Παπαρρηγόπουλου, στον οποίο αναφέρονται συχνά οι ερίζοντες για την πραγματεία του Α. Δ. Μόρδμαν, *Περί τῶν τρωγλοδυτῶν τῆς Καππαδοκίας* (1861). Ιδρύεται ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος της Κωνσταντινούπολης, όπου το 1863 ξεσπά η διαμάχη για το έργο του Μόρδμαν —θα αναφερθούμε παρακάτω. Το 1862 εκδίδεται το έργο του Ch. Texier, *Μικρά Ἀσία* σημαντικότερο για τον πλούτο των πληροφοριών του για την Καππαδοκία, αλλά και για τις απόψεις του περί καταγωγής των Καππαδοκίων, το οποίο θα μεταφρασθεί μάλιστα στα ελληνικά λίγο αργότερα το 1873¹¹. Πάντως σημαντικότερη από κάθε άποψη για το θέμα που εξετάζουμε εδώ είναι η ίδρυση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης, του Υπουργείου Παιδείας των έξω Ελλήνων, με τους διαγωνισμούς του, με τη συλλογή ζώντων μνημείων και τη συνεχή ενασχόλησή του με ιστορικά και γλωσσολογικά θέματα του μικρασιατικού χώρου¹².

10. Επιλεκτικά αναφέρομε, Κ. Ξανθόπουλος, «Ἄσματα τῶν περὶ Τραπεζοῦντα χωρίων», *Φιλολογικός Συνέκδημος Α'*, φυλ. ΙΓ' (1849), σ. 401-404. Ἄθ. Σακελλάριος, «Ἡ ἐν Κύπρῳ γλώσσα», *Πανδώρα* 4 (1853-54), σ. 111-115. Ἀπὸ τὸ 1860 καὶ μετὰ ἡ στροφὴ εἶναι ἰδιαίτερα εμφανῆς· πρβλ. Δ. Οἰκονομίδης, «Βιβλιογραφία Ἑλληνικῆς Λαογραφίας 1800-1906», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν)* 23 (1973-1974), σ. 125-126, ἀρ. 558 κ.ε.

11. Ἡ πρώτη ἐκδόσις: Charles Texier, *Description de l'Asie Mineure faite par ordre du gouvernement français de 1833 à 1837*, Παρίσι 1839-1849, τόμοι Ι-ΙΙ, ΙΙΙ, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ διαφορετικὸ πόνημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πολλὰ κεφάλαια περιλαμβάνονται στὸ δευτέρου τοῦ σύγγραμματος, *Asie Mineure, description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la chersonnèse d'Asie*, Παρίσι 1862 καὶ 2^η 1882.

12. Τατιάνα Σταύρου, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας τοῦ Ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1967. Τῆ γενικὴ

Η διαμάχη γύρω από το έργο του Μόρδμαν στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο χρειάζεται από μόνη της ειδική έρευνα. Εδώ θα αναφερθούμε σε ορισμένα μόνο σημεία της και στις συνέπειες που είχε στην ανακάλυψη της Καππαδοκίας. Ο ανατολιστής Μόρδμαν, γιατρός στην Κωνσταντινούπολη, εκδίδει στην Στουτγάρδη το 1858 την *Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, βιβλίο το οποίο μεταφράζεται ταυτοχρόνως και εκδίδεται το 1859 στην Αθήνα από τον Α. Β. (=Α. Βαφειάδου, ιατρού) και περίπου δέκα χρόνια αργότερα στα καραμανλίδικα από τον Ευαγγελινό Μισαηλίδη¹³. Το 1863 ο Μ. Παρανίκας, μέλος του Συλλόγου, αναλαμβάνει να παρουσιάσει τους «Τρωγλοδύτες τῆς Καππαδοκίας» σε συνεδρίαση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου προεδρευόντος του Η. Βασιιάδη και παρόντος του αντιπροέδρου Γ. Σοφοκλή¹⁴. Στη συζήτηση που ακολουθεί με διαξιφισμούς γύρω από ετυμολογικά προβλήματα και τη γλωσσική κατάσταση της Καππαδοκίας εμπλέκονται ο Σ. Αριστάρχης και στις επόμενες συνεδρίες ο ίδιος ο Μόρδμαν και ο Α. Καραθεοδωρής. Ενώ η συζήτηση ξεκινά με διαφοροποιήσεις αρχαιογνωστικές, ο Αριστάρχης προτείνει σε επόμενη συνεδρίαση να ειπωθεί «καί περί τῶν κατοίκων καθ' ὧν ἀπαντῶνται οὐκ ὀλίγα σκωπτικά», υπαινιγμός σαφής στους αρχαίους Καππαδόκες και τους σύγχρονους Καραμανλίδες. Ο Σοφοκλής απαντά ότι κάτι τέτοιο ίσως να ήταν άκαιρο,

τερη σχέση του Συλλόγου με την κίνηση για την ίδρυση άλλων συλλόγων βλ. Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, «Ἡ Φίλεργος Ἑταιρία τῆς Κωνσταντινούπολης», *Δελτίο ΚΜΣ* 5 (1984-85), σ. 241 κ.ε., Κυριακή Μαμώνη, «Σύλλογοι Καππαδοκίας καί Πόντου», *Δελτίο ΚΜΣ* 6 (1986-87), σ. 162, 175. Για τον όρο «ζῶντα μνημεία» που καθιερώθηκε από τον Σύλλογο βλ. Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*, σ. 66-67. Τέλος, βλ. Ἑλλη Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 154 κ.ε. και Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα 1982, σ. 399-402.

13. Dr. A.-D. Mordtmann, *Die Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453, nach den Original Quellen bearbeitet*, Stuttgart - Augsburg 1858. Ο ίδιος, *Die Troglodyten von Kappadokien* στο: *B. der Kön. Bayer. Akad. der wissensch. Philos. - Philol. Klasse*, 1861, τόμ. 2, σ. 11-28. Για την καραμανλίδικη μτφ. της *Άλωσης της Κωνσταντινούπολης*, βλ. Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siècle*, Αθήνα 1987, αρ. 51 (1909).

14. Η διαμάχη αυτή μας παραδίδεται στα πρακτικά των συνεδριάσεων ΞΒ', ΞΔ', ΟΒ', ΟΓ' του 1863. Βλ. *Σύλλογος* 1 (1863), σ. 206 κ.ε.

«διότι ανέκαθεν οἱ Ἕλληνες εἰσὶ φιλοσκώμμονες καὶ γνωστά τοῖς πᾶσι τὰ ἐξ ἀμάξης, οἱ δὲ νεώτεροι Ἕλληνες ἡμεῖς, οὐδ' ἐν τούτῳ ἀπολειπόμεθα τῶν προγόνων ἡμῶν εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον τῷ Fallmerayer καὶ τοῖς ὁμοφρονούσιν αὐτῷ» (σ. 208). Στην ἀπάντησή του Σοφοκλή μαθαίνουμε ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει σύγγραμμα ἀνέκδοτο, που ἐπιγράφεται *Καππαδοκικά*, καὶ στο ὁποῖο «ικανὸν χῶρον κατέχουσι ταῦτα» (σ. 208) καὶ ὅτι τὸ 1855 περιηγήθηκε τὴν Καππαδοκία καὶ γνώρισε ἐκ τοῦ πλησίον τὰ πράγματα (σ. 207). Ἐτσι λοιπὸν, ἀπὸ τὴν ἓνα σχεδὸν σχολαστικὸ πρόβλημα, δηλαδὴ κατὰ πόσον δικαιούται ὁ Μόρδμαν νὰ ἀποκαλεῖ τοὺς Καππαδόκες τρωγλοδύτες, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας που θέτει ὁ Μόρδμαν, δηλαδὴ «ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐνταῦθα οὐδέποτε ὑπῆρξε γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, πρότερον μὲν ἦν ἡ Καππαδοκικὴ, ὀψιαιότερον δὲ ἡ τουρκικὴ» (σ. 212) κάνει τὸν Σοφοκλή νὰ καταφερθεῖ λάβρος, δίνοντας καὶ τὸ ἐναυσμα τῆς νέας ἐπιστημονικῆς φάσης τῶν καππαδοκικῶν σπουδῶν που θέτουν στο κέντρο τοὺς τὴ μελέτη τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ζώντων μνημείων γιὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἀρχαιότητα. Λέγει ὁ Γ. Σοφοκλῆς: «Ἀφοῦ εἰς τοσοῦτον δυσχερές ἔργον ἐπεχείρησεν ὁ περιηγητὴς (Μόρδμαν), νὰ περιάρη δηλαδὴ τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων τόπων μέχρι τοῦδε ἐφηλωμένον κάλυμμα, καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν γεγονότα πρὸ 15 αἰῶνων, δὲν ἦτο πολὺ εὐχερέστερον καὶ ἀπλούστερον νὰ εἶπη ἡμῖν τὸ πρὸ 20 ἐτῶν γεγονός;» (σ. 211).

Τὸ σύνθημά του εἶναι ἐπιγραμματικὸ: «ἔχομεν λοιπὸν ἀνάγκην ζώσας καὶ ἐγχαυρίους μαρτυρίας» (σ. 213). Ὡς στόχος τίθεται ὄχι μόνον ἡ ἀπόδειξη τῆς ἀρίας ὁμοφυλίας τῶν Καππαδοκῶν, που δέχονται ἐξ ἄλλου τόσο ὁ Μόρδμαν ὅσο καὶ ὁ Texier, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόδειξη ὅτι οἱ σύγχρονοι, ὅπως καὶ ὀρισμένοι ἐκ τῶν υστέρων τουρκόφωνοι, ἀποτελοῦν γνησίους ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων ἐξελληνισμένων Καππαδοκῶν (σ. 294-295). Ταυτοχρόνως πρέπει νὰ καταρριφθοῦν οἱ θεωρίαι περιηγητῶν καὶ ἐρευνητῶν που κηρύττουν ὅτι οἱ σύγχρονοι Καππαδόκες δὲν ἔχουν σχέση με τοὺς ὑπόλοιπους Ἕλληνες, ὅτι ἀνήκουν περισσότερο στὴν ἱρανοαρμενικὴ φυλὴ, ὅτι δὲν ὑπῆρξε ἐνδιάμεσο στάδιο ἐξελληνισμοῦ καὶ ὅτι τὴν καππαδοκικὴ γλῶσσα διαδέχθηκε ἡ τουρκικὴ. Στὸ βαθμὸν λοιπὸν που ἐλάχιστες μαρτυρίαι διασώζονται γιὰ τὴν καππαδοκικὴ γλῶσσα τόσο γιὰ τοὺς υποστηρικτές, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν τῶν θεωριῶν, ἡ μελέτη τῶν

ζώντων μνημείων των ελληνοφώνων αποτελεί προϋπόθεση για την αναζήτηση της αρχαίας καππαδοκικής. Συνεπώς, όσοι στηρίζονται στα ζώντα αυτά μνημεία αυτόματα θα πρέπει να παραδεχθούν και το στάδιο του εξελληνισμού των Καππαδοκών κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Στα επόμενα χρόνια η αποδεικτική προσπάθεια που προκάλεσε ο Φαλμεράιερ για τους Έλληνες των Βαλκανίων θα παράσχει μεθόδους και οπλοστάσιο επιχειρημάτων και για τον μικρασιατικό ελληνισμό. Αν για τους Βαλκάνιους Έλληνες τα ήθη και τα έθιμα, η γλώσσα και τα τραγούδια αποτελούν τεκμήρια της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού και ταυτόχρονα καταδεικνύουν την καταγωγή των συγχρόνων Ελλήνων από τους αρχαίους, η μελέτη των ηθών και της γλώσσας των συγχρόνων Καππαδοκών με τις ίδιες μεθόδους δεν μπορεί παρά να καταλήξει σε βεβιασμένα και διαφορετικά συμπεράσματα. Τα συμπεράσματα αυτά, ανάλογα με την σκοπιά του ερευνητή είναι τα εξής:

α) Ο εξελληνισμός των Καππαδοκών κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Έτσι όμως αποκλείεται σχέση καταγωγής από τους αρχαίους Έλληνες, όσο κι αν ορισμένοι επιμένουν «περί ἀρχαιοελληνικῶν ἀποικιῶν» με απλοϊκά επιχειρήματα και παρετυμολογίες, τα οποία επικρίνει ο Σοφοκλής (σ. 213). Όταν ιστορικά επιχειρήματα για αρχαιοελληνική καταγωγή δεν υπάρχουν, όπως λόγου χάρη για τους αρχαίους Καππαδόκες, η κυρίαρχη ιδεολογία χρησιμοποιεί το επιχείρημα του εξελληνισμού. Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι την περίοδο αυτή παρατηρείται μια έξαρση του ενδιαφέροντος για τον Μεγαλέξανδρο, του οποίου η *Φυλλάδα* εκδίδεται επανειλημμένως στα ελληνικά, αλλά και καραμανλίδικα. Όντως το θέμα «μένει ζωντανό μέσα στην ιδεολογική γραμματεία τῆς ἐποχῆς», όπως διαπιστώνει ο Κ. Θ. Δημαράς (*Έλληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα 1982, σ. 366-369).

β) Η απόρριψη του οποιουδήποτε εξελληνισμού και η παραδοχή του καταλυτικού ρόλου της εκκλησίας και της θρησκείας όχι μόνο στα χρόνια της οθωμανικής κατοχής, θέση του Μόρδμαν και εν μέρει του Μ. Παρανίκα (σ. 295).

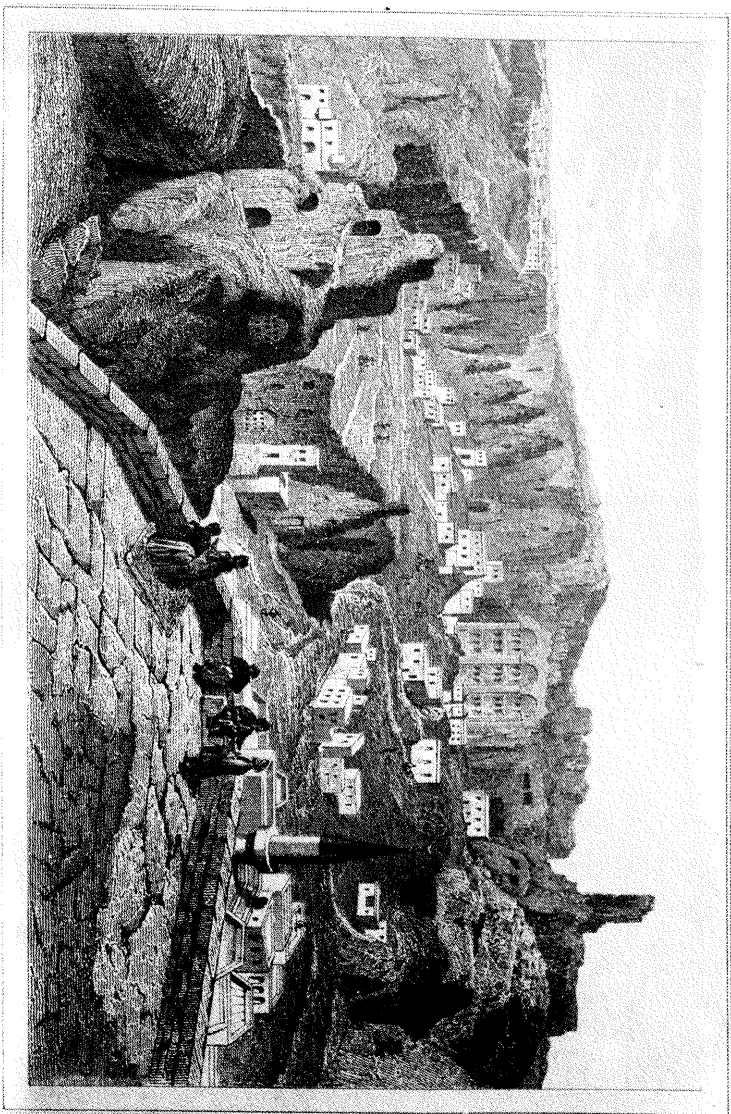
Η αντιφατικότητα των θεωριών και των επιχειρημάτων προβάλλει έκδηλα ήδη στη διαμάχη αυτή του Συλλόγου που φέρει πάντως στο προσκήνιο το λαϊκό πολιτισμό, τη γλώσσα και τα ήθη των ελληνόφωνων κοινοτήτων αλλά και των προσφάτως τουρκοφωνη-

σάντων. «'Εάν όμως όλη ή χώρα έξελληνίσθη ή ού, ό κ. Μ. Παρανίκας έπέχει νά άποφανθής». Δεν συμφωνεί εντελώς με τον Μόρδμαν που δέχεται «μόνον, ότι ή έλληνική ήν γλώσσα τής 'Εκκλησίας και τής Κυβερνήσεως [...] και δέν περιορίζει τοσοϋτον τό πράγμα, άλλ' έκτείνει έτι μάλλον τόν έξελληνισμόν τής χώρας, καθότι ίχνη αυτού φαίνονται και μέχρι σήμερα» χωρία δλόκληρα και κωμοπόλεις λαλοϋσιν έτι καλώς τήν έλληνικήν» (σ. 295).

Στα χρόνια που ακολουθούν, οι ελληνόφωνες νησίδες της Καππαδοκίας θα καταστούν οι πεφιλημένες περιοχές των λαογράφων και γλωσσολόγων· οι τουρκόφωνες θα παραδοθούν προσωρινά στους διπλωματικούς χειρισμούς της караμανλίδικης γραμματείας και αργότερα στην ελληνοθωμανική ιδεολογία. Θα αντιμετωπισθούν ως «βιαιώς» ή «κύριος οΐδε πώς έτουρκοφώνησαν»¹⁵, οι οποίες μέσω της εκπαίδευσης θα ανακτήσουν την ξεχασμένη μητρική τους γλώσσα. Τις δύο τάσεις των λογίων εκπροσωπούν αντιστοιχώς ο ιστορικός Π. Καρολίδης από τη μια και ο Ε. Μισαηλίδης και Α. Λεβίδης από την άλλη. Ενδιάμεσες τάσεις εκπροσωπούνται από πλήθος άλλων ερευνητών και λογίων. Πάντως τα επόμενα χρόνια καθίσταται επιτακτική η ανάδειξη και η γνωστοποίηση ευρέως της ύπαρξης ελληνοφώνων περιοχών. Αν όμως για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό οι πληροφορίες —όχι μόνο για τις ελληνόφωνες αυτές κοινότητες— ήταν περιορισμένες, δεν συνέβαινε το ίδιο και για τους Ευρωπαίους. Μετά τις παλαιότερες μαρτυρίες των περιηγητών του 18ου αιώνα και των αρχών του 19ου, ο Georges Perrot, στο βιβλίο του *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Παρίσι 1864, θα μας περιγράψει πρώτος αυτός την γλωσσική κατάσταση των ελληνοφώνων της Καππαδοκίας και θα εκφράσει τον φόβο του για την καταστροφική επέμβαση της γλώσσας των Αθηνών στις διαλέκτους αυτές μέσα από τα βιβλία και την παιδεία. Ο ίδιος πιστεύει ότι πρέπει να βιαστούν οι φιλόλογοι (*il faudrait se hâter*), πριν είναι αργά, για να μελετήσουν «*des vieux termes locaux*» που πιθανόν να διασώζουν στοιχεία από την παλιά καππαδοκική διάλεκτο, όπως αυτή ομιλείτο στα ελληνορωμαϊκά χρόνια¹⁶. Αυτά λοιπόν μας λέει ο

15. Από το ανέκδοτο χφ. του Α. Λεβίδη.

16. G. Perrot, *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Παρίσι 1864, σ. 382-383. Για

Προκόπι (Ουρκιούβη)

Perrot τα ίδια περίπου χρόνια που εκδηλώνεται και το ενδιαφέρον του Συλλόγου για τα καππαδοκικά πράγματα. Τα μηνύματα της άφύπνισης του ενδιαφέροντος πολλαπλασιάζονται, και μέσα σ' αυτό το κλίμα θα διαμορφωθεί η νεότητα του Καρολίδη, ο οποίος αργότερα θα προσπαθήσει να ανιχνεύσει στις διαλέκτους αυτές τα υπολείμματα της αρχαίας καππαδοκικής. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που διαλέγει να κλείσει τη διαμάχη με τον Μόρδμαν ο Η. Βασιάδης. Μιλώντας για το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η Καππαδοκία, πρότεινε «περιγραφήν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ὡς διαγώνισμα ἄξιον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου» και ευχήθηκε «ἵνα φιλόκαλός τις καί φιλόμουσος ὁμογενῆς ἀναλάβῃ τοῦτο τε τό διαγώνισμα καί ἄλλα ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάσσονος Ἀσίας, ἧτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη πατρίς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς...» (σ. 300). Αυτά λοιπόν κηρύττει ο πρόεδρος του Συλλόγου, αφού προηγουμένως έχει διαβάσει αποσπάσματα από το έργο του «Τεξιέρου» γύρω από την καταγωγή και τα μνημεία των Καππαδοκῶν.

Το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον του Texier για την Καππαδοκία, οι εμβριθείς και πρωτότυπες πληροφορίες του συνετέλεσαν ώστε μέρος του έργου του να αξιωθεί μιας ανάγνωσης στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο, ως κατακλείδα στη διαμάχη με τον Μόρδμαν, αλλά και να μεταφραστεί αργότερα. Ο Texier περιηγείται την Καππαδοκία γύρω στα 1834 και εκδίδει τα βιβλία του, το πρώτο σε τρεις τόμους από το 1839 ὡς το 1849, και το δεύτερο στα 1862. Σ' αυτά καταγράφει ἔθιμα και παραδόσεις των κατοίκων, εκθέτει αναλυτικά τις παρατηρήσεις του για τα ελληνόφωνα χωριά, Μαλακοπή και Ανακού, μιλά για τα τραγούδια και τις ενδυμασίες και εκφράζει την έκπληξή του που, ὅπως ομολογεί, ούτε ένας ανθρωπολόγος δεν θα αισθανόταν για τους λαούς του Τροπικού Νότου¹⁷. Στον πρόλογο της ελληνικής μετάφρασης, που αφιερώνεται στον Σπάρταλη Μι-

τον σημαντικό ρόλο που έπαιξε το έργο αυτό του Perrot, μαζί με τις ειδήσεις του Κυρίλλου και την προτροπή του Kierert, στις γλωσσολογικές ενασχολήσεις του Καρολίδη βλ. Σύλλογος 19 (1884-85), 1888, σ. 152 και Π. Καρολίδης, *Γλωσσάριον...* Βλ. παρακάτω σημ. 30.

17. Ch. Texier, *Asie Mineure...*, ὁ.π., σ. 532-575 και ειδικά 548-549, 561, 564-565.

χαήλ, γενικό πρόξενο της Ελλάδας στο Λονδίνο και μεγαλέμπορο, ο μεταφραστής εκφράζει το παράπονό του για την έλλειψη τέτοιων γεωγραφικών συγγραμμάτων για τις ημέτερες χώρες και ιδιαίτερα την Μικρά Ασία. Λυπάται που ενώ η νεολαία μετά τοσούτου ζήλου επιδιώκει γνώσεις για χώρες «τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας καί τῶν περάτων τοῦ Νέου Κόσμου» και απομνημονεύει πληθυσμούς ασήμαντων πόλεων της Ελβετίας και της Σουηδίας «ἀγνοεῖ πόσους κατοίκους ἔχει ἡ μεγαλῶνυμος τοῦ Βασιλείου πατρὶς, ἡ Σπάρτη τῆς Πισιδίας [...] καὶ τόσαι ἄλλαι πόλεις τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοῦμεν καὶ ὧν ἐκάστη φέρει λείψανα μεγαλοπρεπῆ τῶν ἡμετέρων προγόνων»¹⁸. Αυτή όμως η εκφραζόμενη πικρία για την έλλειψη ενδιαφέροντος και γνώσης για τα πράγματα της Ανατολής δεν θα ήταν άστοχο να συνδεθεί, αλλά και να ερμηνευθεί, εκτός των άλλων, με τη διαφοροποίηση που επέρχεται στη δεκαετία του 1860 στις σχέσεις ομογένειας και ελληνικού κράτους, διαφοροποίηση που επηρεάζει στη συνέχεια πολλές εξελίξεις και καθορίζει τη στάση ανδρῶν, ὅπως αὐτῆ του Καρολίδη.

Το Τανζιμάτ και ο ελληνοθωμανισμός από τη μια και από την άλλη η εκλαϊκευμένη άποψη του Κ. Παπαρρηγόπουλου ότι «μόνον οἱ ἄνθρωποι, ὅσοι ὀμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν συναριθμοῦνται στό ἑλληνικόν ἔθνος»¹⁹, εἶχε ως ἀποτέλεσμα ἓνα μεγάλο μέρος τῆς τουρκόφωνης με ἐλληνικὴ συνείδηση λογιόσυνης νὰ αισθάνεται ἀδικαίωτη καὶ ἀποπροσανατολισμένη. Ἀπόψεις τοῦ εἴδους, ὅπως αὐτὴ στα 1867, «οἱ ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἐπικρατεῖᾳ διατελοῦντες Ἕλληνες δὲν εἶναι πλέον οἱ πρό τῆς ἐποχῆς τοῦ 1821 προστατεύσαντες τόν ἑλληνισμόν [...], εἶναι ἀπλῶς Τούρκοι καθ' ὅλην τῆς λέξεως τὴν ἔννοϊαν πρεσβεύοντες τό χριστιανι-

18. *Γεωγραφικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ περιγραφή τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συγγραφεῖσα μὲν γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Καρόλου Τεζιέ, μεταφρασθεῖσα δὲ καὶ πολλὰς σημειώσεις ἐπανεξηθεῖσα ὑπὸ Πέτρου Γερακᾶκη Ἱερῶς, Τόμος Α΄, Ἐν Σμύρνῃ, τύποις Ἀμαλθείας 1873.*

19. Ἀπὸ το σχολικὸ εγχειρίδιο τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνος*, Ἀθήνα 1853 στο ὁποῖο παραπέμπει ὁ Γ. Βελουδῆς, *ὁ.π.*, σ. 70-71.

κόν θρήσκευμα»²⁰, θα μορφώσουν συμπλεγματικές συνειδήσεις λογίων εντός του ελληνικού κράτους, αλλά ταυτόχρονα θα εξαναγκάσουν και ερευνητές, όπως τους Καπαδόκες με μητρική γλώσσα την τουρκική Καρολίδη, Λεβίδη κ.ά., να προσανατολισθούν προς νέες κατευθύνσεις, που έχουν ως σκοπό το όφελος της ομογένειας. Εφαρμόζεται, δηλαδή, κατά τρόπον περιοριστικό και ειρηνικό το σύνθημα «ἡ Ἄνατολή διὰ τῆς Ἄνατολῆς» (Κ. Θ. Δημαράς, *Ἑλληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα 1982, σ. 357-358 καὶ 400).

Με την ίδρυση του «Συλλόγου προς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» (1869) και την ελληνοτουρκική προσέγγιση ἐπὶ πρωθυπουργίας Δεληγεώργη, μέρος της ομογένειας αυτονομείται και υπεροπτικά σχεδόν συγκρούεται με το ελλαδικό κράτος²¹. Ἴσως ἀπὸ τα χρόνια αὐτά να ξεκινά και η σύγκρουση του Παπαρρηγόπουλου με τον Καρολίδη που σπουδάζει στην Αθήνα το 1867. Πάντως κύριο γνώρισμα της εποχῆς ἀποτελεῖ η ἀντιφατικότητα των ιδεολογικῶν και πολιτισμικῶν προσανατολισμῶν, η οποία διαπιστώνεται ἀντιστοίχως και στην εφαρμογή ιστορικῶν και λαογραφικῶν μεθόδων.

Τούτο μάλιστα δηλώνεται ἐπὶ λέξει ἀπὸ τον Ρίζο Ἐλευθεριάδη, που στο ἀνίσο ἔργο του *Συνασός, ἥτοι μελέτη ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων αὐτῆς*, Αθήνα 1879, ομολογεῖ την «ἐν τῇ μεταβατικῇ καταστάσει τῆς ἐθνικῆς ἀναβιώσεως ἀπαντῶσαν σύγχυσιν». Χρησιμοποιεῖ τα *Καπαδοκικά* του Καρολίδη που ἔχουν ἐκδοθεῖ στην Κωνσταντινούπολη το 1874. Εἶναι ἐνθερμος οπαδός του Κοραΐ, του Ἀσώπιου και του Παπαρρηγόπουλου, καταφέρεται δριμύτατα κατὰ της ἐκκλησίας, παραπέμπει σε φιλοσόφους και διανοητές της Δύσης, ἐνὼ ταυτοχρόνως στυλιτεύει τὴ διαφθορά του δυτικῶν πολιτισμοῦ και ἔτσι ξεχνά ουσιαστικά να ἀσχοληθεῖ με την Συνασό και τὰ ἠθη της, πράγμα που ἀναγκάζεται στο τέλος να το ομολογήσει (σ. 86). Το σύγγραμμα αὐτό του Ἐλευθεριάδη ἀποτελεῖ ὄντως σημαντικώτατη μαρτυρία για την ιδεολογική και πολιτική σύγχυση της εποχῆς, ὅπως αὐτὴ μεταφέρεται στα καπαδοκικά πράγματα.

Ἀν ὁ Καρολίδης τὰ ἴδια αὐτά χρόνια συλλέγει γλωσσικό υλικό,

20. Ἀπὸ δημοσίευμα της ἐφ. *Ἡ Ἑλπίς* 15-11-1867· βλ. Ἑλλη Σκοπετέα, *ὁ.π.*, σ. 315-316.

21. *ὁ.π.*, σ. 318-319.

ήθη, τραγούδια, για να αποδείξει αργότερα μέσα και από την αρχαιολογία του ότι η αρχαία καππαδοκική γλώσσα διασώζεται στην νεότερη, ο Ελευθεριάδης με τα ίδια τραγούδια που θυμάται κάποια στιγμή να δημοσιεύσει, προσπαθεί να μεταφέρει την Καππαδοκία στις όχθες του Ιλισσού. Έτσι μετά τον Ν. Ρίζο, που το 1856 δημοσίευε καππαδοκικά άσματα και μάλιστα από την Σινασό, είναι η δεύτερη δημοσίευση καππαδοκικών ασμάτων, αλλά με συγκεκριμένους πλέον στόχους. Αν και η εκκίνηση, θα λέγαμε ο ευσεβής πόθος, είναι λαογραφικός, το αποτέλεσμα είναι η ιδεολογική καπηλεία. Αναλύει δήθεν φιλολογικά ορισμένα σινασίτικα τραγούδια, διαπιστώνει ότι συγγενεύουν με τα κλέφτικα της Ηπείρου — άγνωστο πού είδε την ομοιότητα — και με υπερηφάνεια ομολογεί ότι είναι «ἀληθῶς περίεργον ὄτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ [δηλαδή την Σινασό] ἀποκαλύπτονται αἱ πιστότεραι εἰκόνας τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς» (σελ. 78). Ο Ελευθεριάδης, δεν είναι βέβαια ο μόνος, χρησιμοποιεί άσματα τα οποία ήδη έχουν αρχίσει να αποκαλούνται ακριτικά προβάλλοντας επάνω τους την αρχαία Ελλάδα και αναζητεί σ' αυτά τον Όμηρο, Σοφοκλή και Ευριπίδη. Δεν υποπεύεται τη συντελεσθείσα αλλαγή στο χώρο του δημοτικού τραγουδιού, η οποία είχε επέλθει με τη δημοσίευση το 1875 από τους Σάθα-Legrand του «Διγενή Ακρίτη» (χφ Τραπεζούντας) και τις δημοσιεύσεις πλήθους ακριτικών ποντιακών ασμάτων²².

Οι δημοσιεύσεις αυτές ανοίγουν εντελώς νέους ορίζοντες στην ιστορική, λαογραφική και φιλολογική έρευνα· σηματοδοτούν μια νέα εποχή, όπου το ενδιαφέρον αρχίζει να μετατοπίζεται στη μεσαιωνική φιλολογία και αναγκαστικά στον καππαδοκικό χώρο: ο Βασίλειος Διγενής είναι Καππαδόκης και χώρος της δράσης του η Καππαδοκία και η περί τον Ευφράτη περιοχή. Βεβαίως, οι συνέπειες της ανακάλυψης του βυζαντινού αυτού έργου θα φανούν αργότερα.

22. C. Sathas et E. Legrand, *Les exploits de Digénis Akritas, d'après le manuscrit de Trébizonde*, Παρίσι 1875 (Collection de monuments No 6, Nouvelle série). Ποντιακά άσματα δημοσιεύονται από τους Σ. Ιωαννίδη, *Ίστορία καί στατιστική Τραπεζούντος καί τῆς περί ταύτην χώρας ὡς καί τά περί τῆς ἐνταῦθα ἑλληνικῆς γλώσσης*, Κωνσταντινούπολη 1870 και Π. Τριανταφυλλίδη, *Οἱ φυγάδες*, Κωνσταντινούπολη 1870.

Πάντως ήδη ο Σάθας επισημαίνει το εξαιρετικό ενδιαφέρον που έχουν τα δημοτικά τραγούδια για τη διερεύνηση των προβλημάτων του βυζαντινού έπους. Μιλά για τη σπουδαιότητα που έχει η περιοχή της Καισάρειας και του Ικονίου, θεωρεί ότι οι Κόνιαροι των κλέφτικων τραγουδιών αποτελούν απογόνους των Ισαύρων, και ότι οι Μαρδαίτες του Ταύρου ήταν Έλληνες ή, ακόμη καλύτερα, στρατιωτικό σώμα του οποίου τα κατορθώματα υμνούν τα δημοτικά τραγούδια: θα τα διαιρέσει μάλιστα σε τρεις κύκλους, τον ακριτικό, απελατικό και στρατιωτικό²³.

Η γνώση, λοιπόν, της γεωγραφίας και της ιστορίας του πληθυσμού της Καππαδοκίας, αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διερεύνηση αυτών των προβλημάτων. Την έκδοση του «Διγενή Ακρίτη» από τους Σάθα-Legrand θα ακολουθήσει η έκδοση του χφ της Οξφόρδης από τον Σ. Λάμπρο το 1880 και του χφ της Άνδρου από τον Α. Μηλιαράκη ένα χρόνο μετά²⁴. Σταδιακά θα φουντώνει η έρις για την προτεραιότητα τραγουδιών ή έπους, η οποία βεβαίως διαρκεί ως τις μέρες μας. Αυτή όμως η διαμάχη για την προτεραιότητα ή μη τραγουδιών-έπους καθιστά αναγκαία τη συλλογή περισσότερων ακριτικών τραγουδιών από τις περιοχές στις οποίες τοποθετείται η δράση των ηρώων, δηλαδή την Καππαδοκία. Έτσι τα desiderata των μεσαιωνολόγων και φιλολόγων συμπλέουν με τα ενδιαφέροντα των λαογράφων και του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου για τα ζώντα μνημεία. Οι πρώτοι ακριτολόγοι (Σάθας, Legrand) αναζητούν υλικό για να ερμηνεύσουν ή να συμπληρώσουν το έπος: οι λαογράφοι και ο Σύλλογος για να αντικρούσουν τον Φαλμεράιερ. Οι δύο αυτές διαφορετικές αναγκαιότητες θα ταυτι-

23. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. ΙΙ, Βενετία 1873, σ. XLIV-L. Πολλά προβλήματα που αφορούν την κατάταξη σε κύκλους των δημοτικών τραγουδιών τίθενται στο κεφάλαιο «Les origines de la poésie populaire grecque et l' «aventure akritique» dans les études historiques», στην πάντα ανέκδοτη (δακτυλόγραφη) διατριβή. Η. Αναγνωστάκης, *La géographie des chansons du cycle akritique et du roman de D.A.*, (Paris I, Panthéon-Sorbonne) Παρίσι 1983.

24. Σ. Λάμπρος, *Collection de Romans Grecs*, Παρίσι 1880, σ. 111 κ.ε. Επίσης Α. Μηλιαράκης, *Βασίλειος Διγενής Άκρίτας, κατά τό έν Άνδρω άνευρεθέν χειρόγραφον*, Άθήναι 1881.

στούν απολύτως στο πρόσωπο του Ν. Πολίτη στις αρχές του 20ού αιώνα.

Πρέπει να ομολογήσουμε όμως ότι παρά την έκδοση του «Διγενή Ακρίτη», το ενδιαφέρον περί τα ακριτικά, ακόμη και στη δεκαετία του '80, παραμένει σχετικά περιορισμένο, και μάλιστα στον κύκλο των μεσαιωνολόγων. Αυτό καταφαίνεται τόσο από τον απολογισμό του Συλλόγου για το Ζωγράφειο Αγώνα κατά την επέτειο της δεκαετίας του Συλλόγου το 1882, αλλά και από ένα ανέκδοτο χειρόγραφο της ίδιας εποχής το οποίο κατά πάσα πιθανότητα είχε κατατεθεί στον αγώνα αυτόν. Στην έκθεση του απολογισμού που κάνει ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς όλη η προσπάθεια του Συλλόγου για τη συλλογή των ζώντων μνημείων δικαιολογείται ως συμβολή στην αναιρέση των μισελληνικών θεωριών του Φαλμεράιερ²⁵. Δεν αναφέρεται τίποτε για τις ακριτολογικές ανάγκες, αλλά είναι ενδεικτική η στροφή που ο Κεραμεύς πιστεύει ότι επιβάλλεται να γίνει προς τη συλλογή γλωσσικού υλικού του μικρασιατικού Ελληνισμού. Χαρακτηριστικά λέγει ότι αρκεί πια το υλικό από την Ήπειρο, Θεσσαλία, Θράκη, Σύμη, Λευκάδα: «στρέψατε ήδη κύριοι τά βλέμματα ὑμῶν ἐπὶ τῆς Ἑλλάσσοнос Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων χωρῶν. Ἐκτός τῶν μερῶν τοῦ Πόντου, ἅτινα ἠρευνήθησαν ἱκανῶς, ἐκτός ἐλαχίστου μέρους τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς νοτίου ἀκτῆς τῆς Καρίας, οὐδεμία τῶν ἐπιλοίπων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάσσοнос Ἀσίας ἀπέστειλεν ἡμῖν ἄχρι σήμερον τὰς δεούσας εἰς τό Ζωγράφειον διαγώνισμα ἐκθέσεις [...] Ἐκ τοῦ νομοῦ δέ Ἀἰδινίου, ἐν ᾧ ποικίλοι ἰδιωτισμοὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπάρχουσιν [...] οὐδεμία ἀπολύτως γινώσκειται γλωσσηματικὴ πραγματεία. Προχωροῦντες δέ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀσιατικῆς χερσονήσου ποικίλους ἐπίσης ἰδιωτισμούς θέλετε ἀπαντήσῃ εἰς ἀπόκεντρα καὶ ὄρεινά τινα μέρη, ἐν οἷς διεσώθη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπειλουμένη ἤδη νὰ ἐκλίπῃ διὰ παντός ἕνεκα τῆς μετὰ τοῦ τουρκομανικοῦ στοιχείου ἐπιμιξίας· ταῦτα δέ λέγοντες ἐννοοῦμεν τό Γκιόλδε τῆς Μαιονίας, μέρη τινὰ τῆς Φρυγίας καὶ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ, Κιλικίᾳ καὶ Παμφυλίᾳ ὄρεινά χριστιανικά χωρία, ὧν

25. «Ζωγράφειος Ἀγών, περί συλλογῆς ζώντων μνημείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἐκθεσις τῆς φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς», *Σύλλογος* 16 (1881-1882) 1884, σ. 310-320.

οί κάτοικοι όμιλοϋσιν όλως ιδιαζόντως· [...] Διά τί λοιπόν έκ πασών τών ύπομνησθεισών τούτων χωρών έλλείπουσιν άχρι του νυν πληροφορία αναγόμεναι εις τό Ζωγράφειον διαγώνισμα; Τίνος ένεκεν οί έν αύταις διδάσκαλοι, λόγιοι, ιατροί, ή και ίερείς, δέν σπεύδουσιν εις τήν έκτέλεσιν του έθνικοϋ τούτου καθήκοντος, όπερ επιβάλλεται παντί πεπαιδευμένω όμογενει, ήδη μάλιστα ότε διά του διαγωνίσματος τούτου και έπαινοι και άμοιβαί άπονέμονται;»²⁶.

Η έκκληση αυτή του Κεραμέως πιθανώς να συνοδεύθηκε και από συγκεκριμένες ενέργειες για συλλογή υλικού από τις περιοχές της Καππαδοκίας²⁷. Γιατί πώς αλλιώς να ερμηνευθεί το γεγονός ότι άμέσως μετά ένα χρόνο, το 1884, αναφέρονται στα πρακτικά του Συλλόγου επτά μικρασιατικές συλλογές έκ των οποίων τρεις καππαδοκικές σε σύνολο δώδεκα. Μία από τις καππαδοκικές, Αωνώνμου, *Άσματα καππαδοκικά*, ίσως είναι η συλλογή του Α. Αλεκτορίδη για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω. Η άλλη είναι του Αναστασίου Κ. Αϊνατζόγλου, *Ζώντα μνημεία του έν Τρανίτιδι χώρα Έλληνοκαππαδοκικοϋ λαού*, που βρίσκεται σήμερα στη Βιβλιοθήκη της Εστίας Νέας Σμύρνης²⁸. Σ' αυτήν καταγράφονται έντεκα καππαδο-

26. ό.π., σ. 313-314.

27. Δυστυχώς δεν υπάρχει καμιά ειδική έρευνα ή μελέτη για τις σχέσεις του Συλλόγου με τους συλλόγους και τους λογίους της Μικράς Ασίας και βεβαίως δεν είναι μόνον αυτή η έλλειψη. Πάντος από ορισμένες μαρτυρίες αρχαιακών πηγών (κώδικας του Νέβσεχιρ στα ΓΑΚ 133, XXV, 2) πληροφορούμαστε ότι ο Σύλλογος ζήτησε γενική έκθεση για την πνευματική και οικονομική κατάσταση του δυτικού τμήματος της Καππαδοκίας και η οποία συντάχθηκε στις 7 Μαρτίου 1874. Επίσης πληροφορούμαστε ότι τον Αύγουστο του 1883 έχει συνταχθεί άλλη έκθεση με στοιχεία εκπαιδευτικά, γλωσσικά, πολιτιστικά κλπ. βλ. Κυριακή Μαμώνη, «Σωματειακή όργάνωση του Έλληνισμού στη Μικρά Άσία», *Δελτίο ΚΜΣ* 6 (1986-87), σ. 172-178. Επίσης στα ίδια χρόνια (1884) ο Παπαδόπουλος-Κεραμέυς πραγματοποιεί αποστολή για αναζήτηση χειρογράφων στον Πόντο και σκοπεύει μετά την Σαμψούντα να μεταβεί στην Καισάρεια, *Σύλλογος* 19 (1884-85), 1888, σ. 81, 114, επίσης σ. 98.

28. *Σύλλογος* 18 (1883-84), Κωνσταντινούπολη 1888, σ. 67. Η τρίτη συλλογή είναι επίσης Άωνώνμου, *Συλλογή λέξεων του έν Φερτακαίνους της Καππαδοκίας γλωσσικοϋ ιδιώματος*, αλλά όπως προκύπτει από την έκθεση του Κεραμέως [*Σύλλογος* 19 (1884-1885) 1888, σ. 152, σημ. 1], ανήκει στον Α. Αλεκτορίδη και εκδίδεται στο *ΔΙΕΕ* 1 (1883), σ. 480-508. Ως προς το χφ. του Αϊνατζόγλου χρειάζεται παραπέρα έρευνα για να

κικά άσματα του χωριού Φερτάκαινα και Τελμησού (σελ. 61-83). Ενδιαφέροντα είναι τα σχόλια του συλλογέα. Στο τρίτο άσμα ο αναφερόμενος Φωκάς ταυτίζεται με τον αυτοκράτορα Φωκά που εκθρόνισε τον Μαυρίκιο. Στο άσμα του Ανδρόνικου και του Συγρόπουλου, τα ονόματα ερμηνεύονται ως «ό τούς άνδρείους νικών» και ως «Τιγρόπουλος». Ακολούθως υπάρχει η εξής άκρως ενδιαφέρουσα πληροφορία που απαιτεί περαιτέρω έρευνα: ότι «ή 'Ακαδημία τής Πετροπόλεως εις ήν παρεπέμφθησαν τά έν λόγω καππαδοκικά άσματα ήρώτησέ με διά του πράκτορος του έθελοντικου στόλου, τούτου δέ διά του πατριώτου Νικολάου Ζουλίδου τό τί σημαίνει τό έν λόγω πέμπτον άσμα» (σ. 71-72). Στο άσμα του Πορφύρη υπάρχει επίσης η εξής ενδιαφέρουσα παρατήρηση: «Α. Τίς ούτος ό 'Ακρίτας άρα γε; είμαι πολύ περίεργος και πάρα πολύ περίεργος, διά τό άνω άσμα καθώς και όλα, δεικνύει ότι συνετέθη πρό χιλίων έτών, επίσης και αί λέξεις και αί φράσεις διαφέρουσι πρέπει νά ρωτήσωμεν τόν μεσαιονολόγον κ. Γεδεών» (σ. 76-77). Τέλος στο ένατο άσμα η σημείωση είναι αποκαλυπτική της σταδιακής διείσδυσης του ακριτολογικου ενδιαφέροντος στα καππαδοκικά πράγματα. «'Ελήφθη [δηλαδή απάντησις] παρά του μεσαιονολόγου κ. Μ. Γεδεών και άπεφάνθη ότι άκρίτας, πορφύρης, άρμούρης, ήρωες τής βυζαντινής εποχής [...] περιγραφάι αυτών από μέρους τών σοφών τής Εύρώπης είναι περιζήτητοι»²⁹ (σ. 77-79).

Την ίδια ακριβώς χρονιά, 1883, δημοσιεύει στο *Δελτίον τής*

να διαπιστωθεί αν είναι όντως το σωζόμενο σήμερα στην Βιβλιοθήκη Εστία Νέας Σμύρνης, όπως μας οδηγούν να υποστηρίξομε σχεδόν όλες οι ενδείξεις. Το γεγονός όμως ότι βρέθηκε στα κατάλοιπα του Α. Αλεκτορίδη θεωρήθηκε απόδειξη της πατρότητάς του. Ο τίτλος, το περιεχόμενο, ο γραφικός χαρακτήρας δημιουργούν πολλές απορίες, όπως επισημαίνεται ήδη από τον Ι. Κεσίσογλου σε σημείωμά του κατατεθειμένο στο ΚΜΣ, χφ 63. Βλ. επίσης, Α. Οικονομίδης, «'Απόγραφα επιγραφών τής περιφέρειας Τυάνων», *Μικρασιατικά Χρονικά* 7 (1957), σ. 330-337, Θ. Π. Κωστάκης, *'Η Ανακού*, Αθήνα 1963, σ. XXXVII.

29. Από τις παρατηρήσεις αυτές διαπιστώνεται ότι ο συλλογέας αγνοεί τα περί του Διγενή Ακρίτα στα 1883 (αν τελικά πρόκειται για τον Αϊνατζόγλου) και συνεπώς δεν είναι ο Αλεκτορίδης, που την ίδια χρονιά εκδίδει στο *Δελτίον τής 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρίας* 1 (1883), σ. 712-728, άσματα καππαδοκικά και κάνει συχνές αναφορές στην έκδοση Σάθα-Legrand και στα ακριτικά θέματα.

Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας ο Α. Αλεκτορίδης το «Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος» καὶ τα «Ἄσματα Καππαδοκικά» συλλεγόμενα ἀπὸ τον ἴδιο. Κι αὐτὸς με τῆ σειρά του θα εκφράσει τὴν πικρία του, πράγμα που θα καταστῆ κοινὸς τόπος τελικὰ, ὅτι «οὐδεὶς σύλλογος ἐκπαιδευτικὸς ἢ φιλανθρωπικὸς τείνει ποτὲ χεῖρα ἀρωγῆς [...] ἐν ταῖς χώραις τῆς Ἑλλάσσοнос Ἀσίας» (σ. 480) ὅπου «κίνδυνοι ἐπικρέμανται καὶ ἐκεῖ οὐδόλως ἐλαττούμενοι τῶν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ...». Ἐπισημαίνει μάλιστα ὅτι «σπανιώταται καὶ ἐλάχισται ὑπάρχουσιν εἰδήσεις» καὶ ὅτι «ἡ πλειονότης τῶν παρ' ἡμῖν πεπαιδευμένων φρονεῖ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὁμιλεῖται ἐν Καππαδοκίᾳ ὅσον καὶ ἐν Ζουλουλανδίᾳ ἢ Σινικῇ, ὅτι ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον μητρικὴ γλῶσσα τῶν λαῶν ἐκείνων εἶνε ἡ τουρκικὴ· καὶ ὅμως ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἀπάτη μείζων ταύτης» (σ. 481). Ακολουθῶς δίνει ονόματα χωριῶν καὶ κωμοπόλεων ὅπου ὁμιλεῖται ἡ ἐλληνικὴ καὶ παρέχει λεξιλόγιο τῆς περιοχῆς του Φερτεκίου με γλωσσολογικὲς καὶ γραμματικὲς παρατηρήσεις. Στον ἴδιο τόμο του *Δελτίου Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας* δημοσιεύει καὶ τὴν πρώτη συστηματικὴ συλλογὴ δέκα δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Καππαδοκίας, τα περισσότερα ἀπὸ το ἐλληνόφωνο χωριὸ Ανακού. Στις σύντομες σημειώσεις που συνοδεύουν τα ἄσματα αὐτὰ ἀναπαράγεται ἡ θεωρία του Legrand, ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι τόσο τα κλέφτικα του Ολύμπου ὅσο καὶ τα ακριτικὰ τῆς Καππαδοκίας ἀναπαριστάνουν «ἀκριβέστατα τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα καὶ τὰς κρατούσας ἐν τῷ ἔθνει κατὰ τὰς ἀναλόγους ἐποχὰς ἰδέας» (σ. 713).

Παρά τὴν εκπεφρασμένη πικρία του Αλεκτορίδη γιὰ ἔλλειψη γνώσης καὶ ἐνδιαφέροντος περὶ τα καππαδοκικά, τα ἴδια αὐτὰ χρόνια ἡ πραγματικότης εἶναι διαφορετικὴ, ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ μια σειρά ἐκδόσεων καὶ χφ γιὰ τὴ γλῶσσα, τὴν ἱστορία καὶ τα τραγούδια τῆς Καππαδοκίας (γιὰ παράδειγμα Κουγιουμτζόγλου [1883], Καρολίδης, *Κόμανα* [1882], Καρολίδης, *Γλωσσάριον* [1884, ²1885], Λεβίδης, *Ἱστορικὸν Δοκίμιον* [1885])³⁰.

30. Ἰω. Κουγιουμτζόγλου, *Ὀδοιπορικό-Ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Καισάρεια στὴ Σμύρνη, μέσον Μερσίνας καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Ἀγγλία*, 1883. Τὸ χφ εἶναι κατατεθειμένο (αρ. 24) στο ΚΜΣ, βλ. Ἰωάννα Πετροπούλου, «Χειρόγραφα πρὶν

Επίσης στα ίδια χρόνια ο Ν. Πολίτης, που από το 1882 είναι υπηγητής στην έδρα της συγκριτικής μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στέλνει στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα την πραγματεία του για το τραγούδι του νεκρού αδελφού, την οποία και δημοσιεύει στο *Δελτίον Ιστορικής καί Έθνολογικής Έταιρίας* το 1885. Στην εργασία του αυτή επιχειρεί να ανασκευάσει τα περί σλαβικής προελεύσεως του ελληνικού άσματος στηριζόμενος ουσιαστικά μόνο στις ελλαδικές παραλλαγές, αλλά και στην άμεση σχέση του άσματος με το έπος του Διγενή Ακρίτη, σχέση που ήδη είχε υποστηριχθεί από τον Σάθα και τον Legrand. Ο Παπαδόπουλος Κεραμεύς κρίνοντας την πραγματεία αυτή παρατηρεί ότι πολλά από τα επιχειρήματα του Πολίτη θα μπορούσαν να ενισχυθούν, αλλά και πολλές ελλείψεις να πληρωθούν, αν γνώριζε ο Πολίτης τα καππαδοκικά τραγούδια. Μια μάλιστα παραλλαγή του νεκρού αδελφού από τη Σινασό, που τη γνωστοποίησε στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο με την ανέκδοτη έτι συλλογή του (1885) ο Καρολίδης, όχι μόνο φωτίζει όσα υποστηρίζει ο Πολίτης για την ελληνική καταγωγή του άσματος, αλλά διασώζει «και την αρχαιώτεραν τοῦ μύθου παράδοσιν». Με αφορμή αυτήν την εργασία του Πολίτη ο Κεραμεύς θα είναι ο πρώτος που θα κατορθώσει να παντρέψει την αντιφαλμεραϊκή τάση της λαογραφίας με τα ακριτικά ενδιαφέροντα. Θα πάει ακόμη μακρύτερα αντιστρέφοντας εξολοκλήρου τους όρους της διαμάχης και τοποθετώντας στο κέντρο του αντιφαλμεραϊκού αγώνα την Καππαδοκία. Πρεσβεύει, λοιπόν, ότι ο ακριτικός κύκλος πηγάζει από την Καππαδοκία απ' όπου μεταφέρθηκε στην Τραπεζούντα,

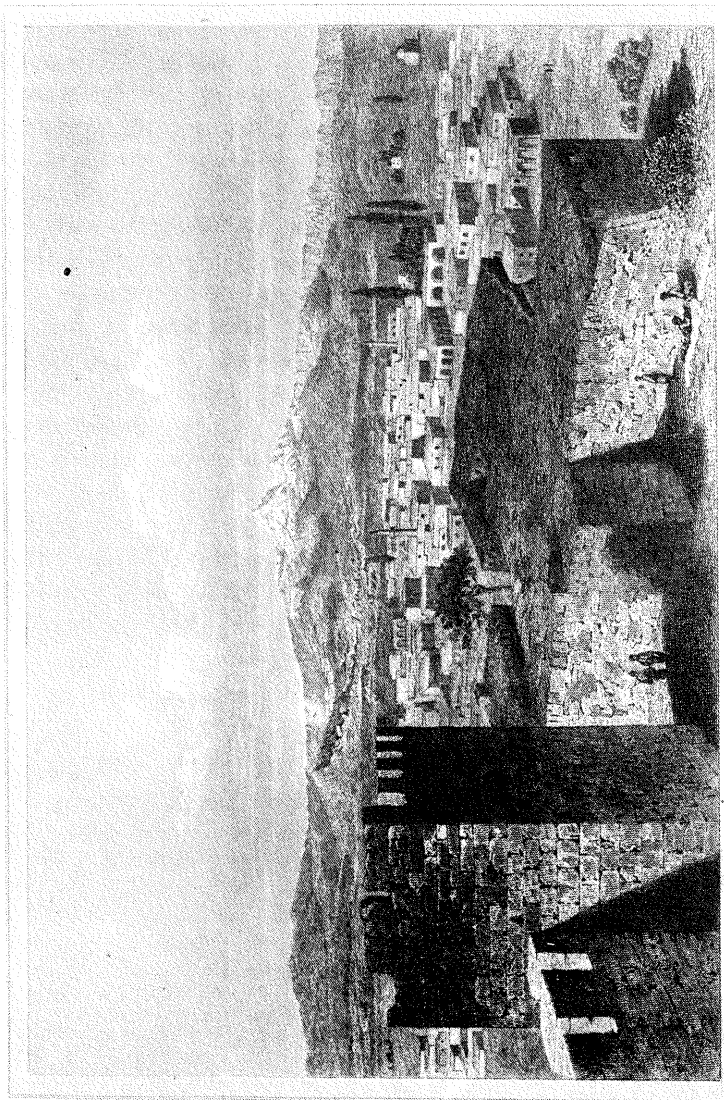
το 1922 στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο ΚΜΣ* 2 (1980), σ. 252-253. Επίσης οι δημοσιεύσεις Π. Καρολίδη, *Γλωσσάριον συγκριτικόν Έλληνοκαππαδοκικών λέξεων*, ήτοι ή εν Καππαδοκία λαλουμένη Έλληνική διάλεκτος και τά εν αυτή σωζόμενα ἔγνη τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλώσσης, Σμύρνη 1885. Ο ίδιος, *Τά Κόμωνα καί τά ερείπια αὐτῶν*, ήτοι μονογραφία ἀρχαιολογική καί τοπογραφική περί Κομάνων, Αθήνα 1882. Επίσης Α. Μ. Λεβίδη, *Ιστορικόν δοκίμιον. Ιστορία τῆς Καππαδοκίας*, τόμος Α', *Έκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήνα 1885. Στα ίδια χρόνια ο Ι. Βαλαβάνης δημοσιεύει «Τό Ἄραβάνιον», *Έστία* (1882), αρ. 360 και «Μεταξύ Νίγηδος καί Ταρσοῦ», ημερ. *Κρόνος*, Κωνσταντινούπολη 1881. Τα άρθρα αυτά αναδημοσιεύονται στο έργο του *Μικρασιατικά*, Αθήνα 1891.

ακολουθως στην Κριμαία, και μεταφράστηκε από τους Σλάβους³¹, κάτι δηλαδή αντίστοιχο με αυτό που έγινε και με τη ρωσική μετάφραση του Διγενή Ακρίτη.

Η συλλογή του Π. Καρολίδη, η οποία στάθηκε αφορμή για να αναπτύξει τις απόψεις του ο Κεραμεύς, είχε μια παράξενη τύχη. Ενώ τα τραγούδια αυτά συνελέγησαν μαζί με το υπόλοιπο γλωσσικό υλικό για να ερευνηθούν τα κατάλοιπα της αρχαίας καππαδοκικής γλώσσας, χρησιμοποιήθηκαν τελικά για αλλότριους σκοπούς. Από μαρτυρίες των πρακτικών του Συλλόγου πληροφορούμαστε ότι η συλλογή των ασμάτων αυτών κατατέθηκε ταυτόχρονα με το *Γλωσσάριον* στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα. Το γεγονός όμως ότι δεν εκδόθηκε μαζί με το *Γλωσσάριον* δημιουργεί την υπονία ότι αποτελούσε αυτόνομο πόνημα. Η επιτροπή γνώριζε τα άσματα αυτά, και θεώρησε τήν υποβολή του γλωσσικού υλικού στον Ζωγράφειο Αγώνα από τον Καρολίδη ως «μειζονα και σπουδαιοτέραν κατάκτησιν». Το έργο, όπως κατατέθηκε, επιγραφόταν: *Ἡ ἐν Καππαδοκία λαλουμένη διάλεκτος καί τά ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἔχνη τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλώσσης*. Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Παπαδόπουλος Κεραμεύς για την υποδοχή του έργου από την επιτροπή, αλλά και τις προθέσεις του Καρολίδη. «Πρός μεγίστην ἡμῶν κατάπληξιν ἀπέστειλε τῷ Συλλόγῳ τήν παροῦσαν πραγματείαν του [...] Προκαλεῖ λοιπόν ἡμᾶς ὁ κ. Καρολίδης νά ἐξετάσωμεν τά λεγόμενά του καί νά ἀποφανθῶμεν ὑπέρ ἢ κατά τῆς γνώμης αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῇ νῦν λαλουμένῃ ἐν Καππαδοκία διαλέκτῳ σώζονται ἔχνη τῆς ἀρχαίας καππαδοκικῆς διαλέκτου». Η πραγματεία αυτή θα προκαλέσει αργότερα πολλές αρνητικές κρίσεις. Ἡ Φιλολογική Επιτροπή του Συλλόγου όμως δεν αρνείται κατ' αρχάς την θεωρία του Καρολίδη και θα την βραβεύσει «ἀποβλέπουσα μᾶλλον εἰς τό ἄπειρον γλωσσικόν ὕλικόν, ὅπερ συνεκόμισεν ὁ κ. Καρολίδης ἐκ Καππαδοκίας, ἢ εἰς τήν ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ»³². Η συλλογή των ασμάτων εστάλη στον P. de Lagar-

31. Α. Π. Κεραμεύς, «Ζωγράφειο Διαγώνισμα. Συλλογή ζώντων μνημείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ», *Σύλλογος* 19 (1884-1885) 1888, σ. 148-151 ἐπίσης σ. 93, 101. Ν. Πολίτης, «Τό δημοτικόν ἄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ», *ΔΙΕΕ* 2 (1885), σ. 193-261 καί σ. 552-557.

32. Α. Π. Κεραμεύς, *ό.π.*, σ. 151-159. Την σταδιακή αποστολή των φυλλαδίων της

Κατσάρφεια

de στο Πανεπιστήμιο της Γοτίγγης, ο οποίος την εξέδωσε το 1886 και αποτελεί τη συστηματικότερη και πληρέστερη συλλογή τραγουδιών έως σήμερα³³ — αν εξαιρέσει κανείς την ανέκδοτη χειρόγραφη συλλογή του Α. Λεβίδη που δημιουργείται τους ίδιους χρόνους.

Αξίζει να σημειωθεί παρενθετικά ότι απ' όλο το έργο του Καρολίδη η συλλογή αυτή προσέφερε αργότερα τις περισσότερες υπηρεσίες στη μελέτη του Ελληνισμού της Καππαδοκίας, αλλά έμεινε προγραμμαμένη πάντα στον εκδότη της Lagarde. Απ' αυτή την άποψη ο Καρολίδης υπήρξε κι εδώ άτυχος, καθώς στη δεκαετία του '80 το ιστορικό και γλωσσολογικό έργο του δέχθηκε αλληπάλληλες αρνητικές κριτικές από ιστορικούς και γλωσσολόγους Έλληνες και ξένους. Η εμμονή του στην απόδειξη της ινδοευρωπαϊκής καταγωγής των Καππαδοκών τον οδήγησε σε επιστημονικές ακρότητες κατά την χρησιμοποίηση του πλούσιου υλικού που πρώτος αυτός είχε συλλέξει. Χαρακτηριστικό είναι και το θέμα της διατριβής του επί υφηγεία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών *Σημειώσεις τινές περί τῆς Μικρασιατικῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας...*, Αθήνα 1886. Η αναγνωρισμένη από πάντες πολυμάθειά του, η γνώση πολλών ασιατικών γλωσσών, η ενασχόλησή του με τα μικρασιατικά προβλήματα διαμόρφωσαν μια υπεροπτική και συμπλεγματική ταυτόχρονα συμπεριφορά απέναντι στους ελλαδίτες συναδέλφους του, τους οποίους αποκαλεί «κηφῆνες τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης». Εκείνοι καταλογίζουν στις ιστορικές του έρευνες φιλοσοφική τροπή και διάθεση που άγει στην σκοτεινή θεοσοφία, θα τον αποκαλέσουν «Ἀνατολίτη διλετάντη», «στόμα σκυθικόν καί κακόζηλον». Στην διαμάχη του με τον Σπυρίδωνα Λάμπρο ο Καρολίδης θα τον κατηγορήσει ότι τερατολογεί και καθιστά «τούς δυστυχεῖς Μικρασιανούς πρὸς τοῖς ἄλλοις καί Αἰθίοπας καί Μαύρους»³⁴. Η τρωγλοδυτική έρις αναφύεται με την μορφή

πραγματείας του Καρολίδη μπορούμε να την παρακολουθήσουμε στα Πρακτικά του *Συλλόγου*, ό.π., σελ. 69, 73-74, 99, 101.

33. Paul de Lagarde, *Neugriechisches aus Kleinasien*, Γοτίγγη 1886.

34. Σπ. Λάμπρος, *Καρολίδειο ἀνεπιστάσιαι*, Ἀθήνα 1892, σ. 8, 13, 23, 83. Το βιβλιάριο αυτό διανεμήθηκε δωρεάν ως απάντηση στον Π. Καρολίδη, *Διαμαρτυρία... ἐναντίον Σπυρ. Π. Λάμπρου*, Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ, 1892, αλλά και στο υπόμνημα του Καρολίδη: *Ὁ ἐψηφισμένος κ. Δ. Πατσόπουλος*,

της αιθιοπικής, και υποκρύπτει την τοπικιστική διάθεση του Καρολίδη³⁵ και τον ανταγωνισμό Αθήνας-Κωνσταντινούπολης παρά τις επιστημονικές της εκφάνσεις.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι στα τέλη της δεκαετίας του '80 το ενδιαφέρον για τα τραγούδια της Καππαδοκίας ξεφεύγει από τα πλαίσια της λαογραφίας και απλώνεται, βοηθώντας του Διγενή Ακρίτη, από την Πετρούπολη στη Γοτίγγη και το Παρίσι, και βοηθούσης της Κωνσταντινούπολης, στην Αθήνα.

Στην δεκαετία του '90 θα επέλθει μια σημαντική αλλαγή στο πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα λόγω της εξάπλωσης της ελληνικής εκπαίδευσης — αποστολή διδασκάλων, εγχειριδίων, δημιουργία πολλών σχολείων — και λόγω της ίδρυσης πολλών συλλόγων, εταιριών, αδελφοτήτων. Όλα αυτά ευαισθητοποιούν και προετοιμάζουν συνειδήσεις για την ίδρυση του Συλλόγου Μικρασιατών «Ανατολή» (1891) και για την εφαρμογή του προγράμματός του, όπως παρουσιάζεται στο καταστατικό του και στο περιοδικό «Ξενοφάνης», που θα εμφανισθεί το 1896³⁶. Στις σελίδες του περιοδικού αυ-

μέρος του οποίου αναδημοσιεύουμε στο επίμετρο. Στα επόμενα χρόνια μια αντικαρολιδική και κατ' επέκταση αντικαππαδοκική τάση τείνει να διαμορφωθεί. Στο πόνημα του Γ. Σωτηριάδη, *Ό Διαμαρτυρούμενος Καππαδόκης*, εν' Αθήναις, εκ του τυπογραφείου της Έστίας 1894, διαβάζουμε: «μητρική του γλώσσα είνε ή Τουρκική» (σ. 12), «Ό μωροκαρολίδης έννοείται ότι δέν είνε δι' αυτά, ούδ' άλλος τις Έλλην φυσικά, φυσικώτατα» (σ. 13), «Χώτζα σοφός» (σ. 16), «άγύρτης Καππαδόκης» (σ. 29), «φυλοπερπερήθρας Καππαδόκης» (σ. 37), «Καππαδόκης, άλαζών Χώτζας και παντογνώστης Νασρεδδίν» (σ. 44) και πολύ συχνά αποκαλείται «ζών, κτήνος, μωροδιδάσκαλος».

35. Κ. Θ. Δημαράς, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του, ή ζωή του, τό έργο του*, Αθήνα 1986, σ. 473. Σπ. Λάμπρος, *ό.π.*, σ. 18-20.

36. Μέχρι όμως να εμφανισθεί το περ. *Ξενοφάνης*, που θα απορροφήσει στις σελίδες του τις περισσότερες δημοσιεύσεις, εκδίδονται ή εκπονούνται οι παρακάτω εργασίες με αντικείμενο τα ζώντα μνημεία της Καππαδοκίας:

α) Σ. Κρινόπουλος, *Τά Φερτάκαινα υπό έθνολογικήν και φιλολογικήν έποψιν έξεταζόμενα*, Αθήνα 1889.

β) Ι. Βαλαβάνης, *Άραβανώτικο Γλωσσάριον*, χφ συλλογή που υποβάλλεται στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα (1892), βλ. *Σύλλογος* 23 (1891-92) 1893, σ. 80-81. Πρβλ. Γ. Μαυροχαλυβίδης - Ι. Ι. Κεσίσογλου, *Τό γλωσσικό ιδίωμα της Άξου*, Αθήνα 1960, σ. 323. Ο Ι. Βαλαβάνης τον Μάρτιο του 1888 είχε αναγνώσει στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» την «Καμπάνα το: χωριού μου», παρουσιάζοντας και γλωσσικό υλικό από το Αραβανί. Σε ανάτυπο από τον τόμ. ΙΙ (1888) του ομώνυμου περιοδικού παρατί-

τού θα δημοσιευθούν στα επόμενα χρόνια οι περισσότερες ιστορικο-κοινοπολιτισμικές, γεωγραφικές και γλωσσικές μελέτες για το μικρασιατικό χώρο. Δίνεται έμφαση στη δημοσίευση στατιστικών πληθυσμού και στοιχείων για τη θρησκευτική και εκπαιδευτική οργάνωση. Στους πίνακες αυτούς, των οποίων η σκοπιμότητα είναι προφανής, οι κάτοικοι διακρίνονται σε Έλληνες, Τούρκους και ξένους. Οι τουρκόφωνες χριστιανικές κοινότητες απλώς υποδηλώνονται με αστερίσκο.

Μέσα σ' αυτό το ποιοτικά υψηλό και πολιτικά φορτισμένο επιστημονικό κλίμα που αντανακλάται στο περιοδικό «Ξενοφάνης»³⁷—στις ιστορικές σπουδές κυριαρχεί το υπεροπτικό ανάστημα του Καρολίδη—ξεχωρίζουν οι παρακάτω ενδιαφέρουσες εκδόσεις δημοτικών τραγουδιών: *Τα Σύλατα* του Συμεών Φαρασόπουλου (Αθήνα 1895), τα τραγούδια που δημοσιεύει ο Ι. Σαραντίδης Αρχέλαος στην *Συνασό* του (Αθήνα 1899) και βεβαίως η προσπάθεια του Γ. Παχτίκου για το μικρασιατικό τραγούδι³⁸.

Η ανακάλυψη της Καππαδοκίας και των ζώντων μνημείων της κατά τον 19ο αιώνα θα συμβάλει σημαντικά στην επανεκτίμηση «τῆς πρώτης πατρίδος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς». Ένα μικρό περιστατικό καταδεικνύει την επελθούσα αλλαγή από την εποχή της *Βαβυ-*

θενται και οι ενθουσιώδεις κρίσεις του Τύπου: «οὐκ ὀλίγον διὰ τῶν ἔθνικῶν μελετῶν αὐτοῦ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ σχηματισθῆ καὶ παρ' ἡμῖν σαφῆς περὶ τῶν ἔθνικῶν πραγμάτων γνώμη...» (σ. 25).

γ) Χρ. Τουργούτης, *Λεξιλόγιον τῆς ἐν Ἀνακοῦ καθομιλημένης γλώσσης*, ἡφ συλλογὴ βλ. ὁ.π., σ. 82. Πρβλ. Γ. Μαυροχαλυβίδης - Ι. Ι. Κεσισογλου, ὁ.π., σ. 323.

δ) Ο ἴδιος, *Ἄσματα καππαδοκικὰ καὶ ἰδίως τῆς κωμοπόλεως Ἀνακοῦς, ἐπαρχίας Ἰκονίου*, ἡφ συλλογὴ 21 καππαδοκικῶν τραγουδιῶν, *Σύλλογος* 24 (1892-1893), 1895, σ. 89. Πρβλ. Θ. Κωστάκης, *Ἀνακοῦ*, Ἀθήνα 1963, σ. XXXVIII.

ε) ΒΑΜ (Μυστακίδης), «Καππαδοκικά», *Παρνασσός* 15 (1892-93), σ. 368-379, 445-458, 600-615.

37. Για τον σύλλογο «Ἀνατολή» και το περ. «Ξενοφάνης» βλ. Π. Οικονόμου, «Τά δημοσιεύματα τοῦ περ. “Ξενοφάνης”». Συμβολή στή Μικρασιατικὴ Βιβλιογραφία», *Δελτίο ΚΜΣ* 1 (1977), σ. 169-215. Κυριακὴ Μαμώνη, «Τὸ ἀρχεῖο τοῦ μικρασιατικοῦ συλλόγου “Ἀνατολή”», *Μνημοσύνη* 7 (1978-79), σ. 123-150.

38. Γ. Παχτίκου, *260 δημῶδη Ἑλληνικά ἄσματα ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ... συλλεγμένα καὶ παρασημανθέντα (1888-1904)* Ἀθήναι 1905. Ο ἴδιος, «Ἐντυπώσεις ἐκ τῆς ἀνά τὴν Θράκην καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν πρὸς περισυλλογὴν δημοτικῶν ἄσμάτων μουσικῆς περιοδείας», *Ξενοφάνης* 3 (1905), σ. 134-225.

Γραία χωρική έτων 80 ήδουσα εν Ιαθύνῃ πρὸ τοῦ κ. Παχτίκου, καταγράφοντας
τὸ ἕξιόμενον δημόδες ἄδμα. (Ἰδ.: «Ξενομάχους» τόμ. Β', σελ. 502).

λωνίας του Βυζάντιου. Βρισκόμαστε στην Αθήνα δύο μέρες πριν από την έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων του 1906. Ο Σύλλογος Μικρασιατών «Ανατολή» γιορτάζει την 16η επέτειό του μ' ένα πρόγραμμα εξ ολοκλήρου αφιερωμένο στα μικρασιατικά τραγούδια και ιδιαίτερα τα καππαδοκικά. Τα τραγούδια ερμηνεύει ο Όμιλος των Ερασιμόλων υπό τη διεύθυνση του Γ. Παχτίκου και ξεσηκώνει φρενιτίδα ενθουσιασμού. Η εορτή αυτή κρίθηκε ως «ή πάγκαλλος είσοδος εις τάς εορτάς τών Όλυμπιακών Αγώνων³⁹». Την ίδια εποχή διάδοχος του Παπαρρηγόπουλου στη έδρα της Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών είναι ο Καππαδόκης Π. Καρολίδης⁴⁰ και ο Ν. Πολίτης αναλαμβάνει την πρυτανική αρχή (1907) απαγγέλλοντας «λόγο περί τοῦ ἔθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων». Στον πρυτανικό του αυτό λόγο μας λέει υπαινικτικά ότι «ή μεγάλη περί ἔθνοτῆτος ἰδέα» θα πρέπει να κατακτήσει τα γεωγραφικά όρια της ποιήσεως, που επέκτεινε η ανακάλυψη του ακριτικού

39. Ἡ δεκάτη ἕκτη ἐπέτειος Ἑορτῆ τοῦ συλλόγου τῶν Μικρασιατῶν «Ἀνατολῆς», *Ξενοφάνης* 3 (1905-1906), σ. 289-293.

40. Τα ίδια αυτά χρόνια, με την όλο και αυξανόμενη μεγαλοϊδεατική χρησιμοποίηση του Διγενή Ακρίτα, ο Π. Καρολίδης θα ασχοληθεί σε μελέτη του με «τό ἑλληνικόν ἔπος»: «Σημειώσεις, κριτικά, ιστορικά καί τοπογραφικά εἰς τό μεσαιωνικόν ἑλληνικόν ἔπος «Ἀκρίταν», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 2 (1905-1906), σ. 188-246. Είναι ο πρώτος που συνέλαβε με ακρίβεια την κοινότητα θεμάτων και μοτίβων ανάμεσα στα μουσουλμανικά και ελληνικά τραγούδια και ἔπη (σ. 192 κ.ε.) και βεβαίως θεωρεῖ ότι ο «Ἀκρίτας» εἶναι «ἔπος Βυζαντινόν ἀνήκον εἰς τήν γραμματείαν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' εἶναι ἰδίᾳ προϊόν τοῦ Μικρασιατικοῦ καί δῆ τοῦ Καππαδοκικοῦ Ἑλληνισμοῦ». Στον αμέσως ἐπόμενο χρόνο θα δημοσιεύσει το ἄρθρο του: «Ἡ πόλις Ἀμόριον ἐν τῇ χριστιανικῇ καί τῇ μοαμεθανικῇ ἱστορίᾳ καί ποιήσει», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 3 (1906-1907), σ. 228-257 όπου συμβαίνει και το εἰς ἐκπληκτικό: μετά την βοήθεια που πρόσφερε η Καππαδοκία με τις παραλλαγές του «Νεκροῦ ἀδελφοῦ» για την απόκρουση της ἄποψης για σλαβική καταγωγή του τραγουδιοῦ (βλ. παραπάνω σ. 40-41), για μια ακόμη φορά η Μικρά Ἀσία βοηθεῖ στην απόκρουση των φαλμεραϊκῶν ἀπόψεων περί σλαβικής καταγωγῆς του ονόματος Μορέας. Πλήθος πληροφοριῶν και συσχετισμῶν παραλαμβάνουν στις σελίδες του ἄρθρου, όπου ο Καρολίδης, ἀφοῦ ἀναφερθεῖ στην ἱστορία και τα ονόματα της πόλης του Ἀμορίου, θα υπαινιχθεῖ και σχέση του αραβοπερσικού Ἀμωρέα (Ἀμόριον) με τον Μωρέα.

έπους, το οποίο «τάς ρίζας ἔχει εἰς τό πάτριον ἔδαφος»⁴¹. Ἡ μικρασιατική εκστρατεία σε λίγα χρόνια θα καταφέρει να ἀγγίξει τις ἄκρες του πατρίου αὐτοῦ ἐδάφους μέ ὅλες τις τραγικές συνέπειές της.

Ἡ τουρκόφωνη χριστιανική Καππαδοκία δεν ἀποτελέσε ἀντικείμενο ἐρευνας —λογικά βεβαίως— ἀφοῦ δεν ἔδινε ἐξ ὀρισμοῦ ἐπιχειρήματα για τὴν ἐλληνικότητα, ἀντίθετα μάλιστα τὴν υπονόμει. Ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα ἀρχίζει μὴ προσπάθεια να προστατευθεῖ ὁ τουρκόφωνος πληθυσμὸς ἀπὸ τὸν προσηλυτισμὸ τῶν προτεσταντῶν⁴². Για τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐκδίδονται θρησκευτικές κατηχήσεις γραμμένες στα τούρκικα με ἐλληνικούς χαρακτήρες, τὰ γνωστὰ καραμανλίδικα⁴³. Ἡ ἐκδοτική αὐτὴ δραστηριότητα ἐξυπηρετοῦσε συγκεκριμένους δογματικούς στόχους, σύντομα ὅμως συνδέθηκε με τὴν πολιτική της ἐθνικῆς ἀφύπνισης τῶν χεϊμαζομένων Ἑλλήνων.

41. Ν. Πολίτης, «Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, λόγος ἀπαγγελθεὶς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τὴν 14.1.1907», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, 1 (1920), σ. 237-260.

42. Στις πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ Βιβλικὴ Ἐταιρεία ἀναπτύσσει ἐντονὴ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα στο μικρασιατικὸ χῶρο· οἱ μισιονάριοι διανέμουν δωρεάν τὴν καραμανλίδικη ἐκδόση τῆς Βίβλου στα τουρκόφωνα χωριά. Βλ. Ἐπιτομή εἰς τὰς κατ' Ἀγγλῶν καὶ Ἀγγλοαμερικανῶν ἀποστόλων παρατηρήσεις τῆς ἐν Σμύρῃ ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, Ἐν Σμύρῃ, Ἐκ τῆς Ἀμερικανῆς Τυπογραφίας, Διευθυνομένης παρὰ τοῦ Αἰδεσίμου Δανιὴλ Τέμπλου 1836, σ. 2. Ἐπίσης ἄρθρο με τίτλο «Περὶ προσηλυτισμοῦ», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 11 (1887), σ. 129-135. Πρβλ. ἐπίσης Ἰ. Τ. Παμπούκης, *Πετεριμίζ, ὀλίγα λέξεις ἐπὶ τῆς συνθέσεως τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων τῆς τουρκόφωνου ἐλληνικῆς φιλολογίας*, Ἀθήνα 1961, σ. 22. Για τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Πατριαρχείου βλ. Κυριακὴ Μαμόνη, «Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν Μισσιοναρίων (Ἐκκλησιαστικὴ Πνευματικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, 1836-1838)», *Μνημοσύνη* 8 (1980-81), σ. 189-192. Για τὴν ἱστορία τοῦ προσηλυτισμοῦ στὴν Καππαδοκία καὶ Λυκαονία βλ. Α. Λεβίδη, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ. Περὶ τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ ἐνεργειῶν τῶν προσηλυτιστικῶν ἑταιρειῶν», *Ξενοφάνης* 3 (1905), σ. 114-119, 145-150, 248-255, 343-351, 403-410. Κυριακὸς Λαμπρόλος, *Ὁ Μισσιοναρισμὸς καὶ προτεσταντισμὸς εἰς τὰς Ἀνατολάς ἢ τοῦ Διαγωγῆ τῶν Προτεσταντῶν Μισσιοναρίων εἰς τὰ μέρη μας, εἷς τινα τε ἄλλα τῆς γῆς μέρη καὶ Σχέσεις τοῦ Προτεσταντισμοῦ πρὸς τὴν Μητέρα πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος*, Σμύρῃ 1836. Για τὶς καραμανλίδικες ἐκδόσεις τῶν μισσιοναρίων καὶ τὶς ἀντίστοιχες τοῦ Πατριαρχείου βλ. Ευαγγελία Μπαλά, «Τὸ καραμανλίδικο ἔντυπο», ὁ.π., σ. 213-228 καὶ ἰδιαίτερα σ. 216 σημ. 13.

43. Ευαγγελία Μπαλά, «Τὸ καραμανλίδικο ἔντυπο», ὁ.π., σ. 219-221.

Αυτό που μάλλον χαρακτηρίζει το ενδιαφέρον των λογίων της περιόδου αυτής είναι καταρχάς η παροχή γνώσεων, ο φωτισμός⁴⁴ των Καππαδοκών. Ο τουρκόφωνος πληθυσμός δεν μπορεί να παράσχει βοήθεια στα επιχειρήματα των λογίων περί ελληνικότητας. Τη βοήθεια αυτή την προσφέρουν μόνο τα ελληνόφωνα χωριά που κι αυτά θα ανακαλυφθούν αρκετά αργά. Συνεπώς στο δούναι-λαβείν οι τουρκόφωνοι γίνονται —και τους απαιτείται να γίνονται— δέκτες και μόνο δέκτες, με απώτερο στόχο τον εξελληνισμό τους. Ούτε τους ζητείται να ενδιαφερθούν, ούτε και κανείς άλλος ενδιαφέρεται για τα ζώντα μνημεία τους.

Το ενδιαφέρον για τα τουρκόφωνα μνημεία λόγου παρατηρείται μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα. Ήδη, όμως, στους δυο αυτούς αιώνες που μεσολαβούν έχει κιόλας διαμορφωθεί μια ολόκληρη καραμανλίδικη φιλολογία· η εκδοτική δραστηριότητα αριθμεί περίπου 500 τίτλους⁴⁵.

Πριν μιλήσουμε για την καραμανλίδικη φιλολογία θα πρέπει να αποσαφηνίσουμε τον όρο *Καραμανλής*: ο όρος Καραμανλής είναι περιοριστικός και ασαφής, έτσι όπως χρησιμοποιείται σήμερα. Καραμανλίδες ονομάζονταν οι κάτοικοι της Καραμανίας. Κατ' επέκταση ονομάστηκαν αρχικά Καραμανλίδες και οι τουρκόφωνοι ορθόδοξοι πληθυσμοί της Καππαδοκίας, αλλά τελικά ο όρος έφτασε να χαρακτηρίζει τους τουρκόφωνους ορθόδοξους πληθυσμούς όλης

44. Η ίδια, «Οί πρόλογοι τῶν καραμανλίδικων βιβλίων πηγή γιά τή μελέτη τῆς “ἐθνικῆς συνείδησης” τῶν τουρκόφωνων ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», *Μνήμων* 11 (1987), σ. 229-233. Βλ. επίσης Σ. Ζερβουδάκης, «Διανοητικὴ ἀναγέννησις ἐν Καισαρείᾳ Καππαδοκίας», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σ. 85. Δ. Ε. Δανιήλογλου, *Πρόδρομοι τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ (κυρίως Μικρᾷ Ἀσίᾳ). Σερραφεῖμ Μητροπολίτης Ἀγκύρας Ἀταλεύς*, Κωνσταντινούπολη 1865.

45. Η καραμανλίδικη βιβλιογραφία αριθμεί σήμερα 634 τίτλους. Οἱ S. Salaville-E. Dalleggio βιβλιογράφησαν 333 τίτλους, σταματώντας στο ἔτος 1900, στο τρίτομο ἔργο τους *Karamanlidika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, Αθήνα I (1958), II (1966), III (1974). Οἱ 301 υπόλοιποι προέρχονται ἀπὸ τὴν Ευαγγελία Μπαλά. Ἀπ' αὐτούς οἱ 163 ἀποτελοῦν προσθήκες στὴ βιβλιογραφία τῶν S. Salaville-E. Dalleggio γιὰ τὴν περίοδο ὡς τὸ 1900 (E. Balta, *Karamanlidika. Additions, 1584-1900*, Αθήνα 1987) καὶ οἱ 138 ἀποτυπώνουν τὴ βιβλιακὴ παραγωγή τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα (E. Balta, *Karamanlidika. XXe siècle*, Αθήνα 1987).

της Μικράς Ασίας. Τα βιβλία δε που εκδίδονται στα τουρκικά με ελληνικούς χαρακτήρες απευθύνονται στο σύνολο των ορθοδόξων τουρκοφώνων και ονομάστηκαν *καραμανλίδικα*. Συνεπώς, η *καραμανλίδικη φιλολογία* δεν σημαίνει αναγκαστικά *καππαδοκική* προέλευση ή υποδοχή.

Στην *καραμανλίδικη*, όπως την ορίσαμε, βιβλιογραφία καταγράφονται 67 εκδόσεις τουρκόφωνων τραγουδιών. Τόσο όμως ο αριθμός αυτός όσο και η υπαγωγή τους στην *καραμανλίδικη γραμματεία* είναι παραπλανητικά, διότι το 1/3 του παραπάνω αριθμού αποτελείται από μικτές συλλογές ελληνικών και τουρκικών ασμάτων⁴⁶. Πρόκειται για ποιητικές συλλογές και μουσικά απανθίσματα, τα οποία περιλαμβάνουν ανάμεσα στα ελληνικά τραγούδια 1-2 *όθωμανικά σαρκία* γραμμένα στα *καραμανλίδικα*, —πιθανόν επιτυχίες της εποχής, πολύ γνωστές στο αστικό περιβάλλον της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης. Μετρήσαμε 21 τέτοιες μικτές συλλογές⁴⁷. Τα μουσικά και ποιητικά αυτά ανθολόγια δεν απευθύνονται μόνο στους τουρκόφωνους ορθόδοξους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας, όπως διαπιστώνουμε από τους καταλόγους συνδρομητών. Ασφαλώς τα διάβαζαν και οι εγκατεστημένοι στην Πόλη τουρκόφωνοι της *Καππαδοκίας*. Αυτοί με την εγκατάστασή τους στα μεγάλα αστικά κέντρα της *οθωμανικής αυτοκρατορίας*, κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, έγιναν λόγω του πλούτου και της παιδείας τους, το κοινό που στήριζε, χρηματοδοτούσε και προωθούσε στη γενέτειρά του το *καραμανλίδικο έντυπο*.

Αν απ' αυτές τις 67 εκδόσεις, στις οποίες υπάρχουν τουρκικά τραγούδια⁴⁸, αφαιρεθούν τα μικτά απανθίσματα, ο κύριος όγκος των

46. Ευαγγελία Μπαλά, «Τό *καραμανλίδικο έντυπο*», *ό.π.*, σ. 213-216.

47. *ό.π.*, σ. 214-216.

48. Με τον όρο «*τουρκικά τραγούδια*» αναφερόμαστε περισσότερο στη γλώσσα των τραγουδιών που περιέχονται σ' αυτά τα απανθίσματα. Πολλά απ' αυτά τα τραγούδια που εκδίδονται ως *καραμανλίδικα* (δηλαδή στα τουρκικά με ελληνικούς χαρακτήρες) μπορεί να είναι όντως τουρκικά. Υπάρχει όμως μια άλλη κατηγορία *τουρκικών τραγουδιών* (για παράδειγμα το τραγούδι του Κιόρογλου), τα οποία, επειδή τραγουδιούνται και από τους τουρκόφωνους ορθοδόξους και απαντώνται στις *καραμανλίδικες* εκδόσεις, τα αποκαλούμε *καραμανλίδικα*. Αντιθέτως τραγούδια όπως αυτό της Ιερου-

καραμανλίδικων τραγουδιών που υπολείπεται, αποτελείται από επανεκδόσεις περιορισμένου αριθμού τίτλων που υπάγονται στις εξής δύο κατηγορίες: θρησκευτικά άσματα και αρμενοπερσικά έπη. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι πολλαπλές εκδόσεις της συλλογής *Ίερουσαλήμ Ζιγαρετναμεσί* (πρώτη μαρτυρημένη έκδοση το 1862), ο *Άζίζ Άλέξιος* (1870) και διάφορα άλλα θρησκευτικά ποιήματα που αναφέρονται σε βίους αγίων⁴⁹. Στην δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται τα έπη του *Κιόρογλου*, του *Άσίκ Γαρίπ* και *Σάχ Ίσμαήλ* (οι πρώτες εκδόσεις τους εμφανίζονται, από έμμεσες μαρτυρίες που έχουμε, γύρω στα 1870 και προέρχονται από αρμένικες εκδόσεις)⁵⁰.

Πρόκειται για λαϊκές φυλλάδες, που κυκλοφορούν σε μικρό σχήμα, 2-3 τυπογραφικών φύλλων το πολύ, με εξώφυλλο φυστικό, τριανταφυλλί. Γνωρίζουμε από πάμπολλες μαρτυρίες πληροφορητών που σώζονται στο αρχειακό υλικό του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (ΚΜΣ) ότι διαβάζονταν πολύ και είχαν ευρεία κυκλοφορία, το οποίο επαληθεύεται και από τον αριθμό των επανεκδόσεών τους.

Τίθεται όμως αμέσως το ερώτημα: ποιά ακριβώς η σχέση των ποιητικών αυτών κειμένων με τον καππαδοκικό χώρο και πληθυσμό; Είναι γνωστό, όπως αναφέραμε, ότι τα έντυπα αυτά κυκλοφορούσαν στον απανταχού τουρκόφωνο ορθόδοξο χριστιανικό πληθυσμό. Επομένως ο εγκλωβισμός τους και μόνο σε μια καππαδοκική οπτι-

σαλήμ (*Ίερουσαλήμ Ζιγαρετναμεσί*) είναι τραγούδι αποκλειστικά των τουρκοφώνων χριστιανών και αποτελεί την καθαρότερη περίπτωση караμανλίδικου τραγουδιού.

49. Εκδόσεις του *Ίερουσαλήμ Ζιγαρετναμεσί*: 1862, 1866, 1892, 1905, 1907 και δύο εκδόσεις χ.χ. Ο *Άζίζ Άλέξιος* εκδίδεται το 1870, 1892, 1905, 1907, 1929 επίσης μαρτυρείται και μία έκδοση χ.χ. Βλ. την βιβλιογραφία των S. Salaville-E. Dalleggio και της E. Balta.

50. Καραμανλίδικες εκδόσεις του *Κιόρογλου*: πριν το 1871, 1872, 1890, 1909, 1911· του *Άσίκ Γαρίπ*: πριν το 1871 (έμμεση μαρτυρία), 1872, 1890, 1909, 1811 και του *Σάχ Ίσμαήλ* πριν το 1871, πριν το 1900 (έμμεσες μαρτυρίες), 1909, 1912 (δύο εκδόσεις). Βλ. την βιβλιογραφία των S. Salaville-E. Dalleggio και της E. Balta. Για τον *Σάχ Ίσμαήλ* ο H. Inalcik αναφέρει: «Shah Ismail (1500-1524) became very powerful against the Ottomans in Anatolia by supporting the tribal organizations. The Ottoman government eventually overcame the rebellions attitude of the Karaman tribal aristocracy not by deportation or suppression, but by adjusting its system to the conditions» βλ. H. Inalcik, «Ottoman Methods of Conquest», *Studia Islamica* 2 (1954), σ. 118-119.

ΧΙΚΙΑΓΕΓΗ

Λ Σ Ι Κ

ΓΑΡΠΗ

Τουρκιουλερή ιλέ παραπέρ
Μουάχχηραν έρμανίτζεταν λισάνι ρουμιγέ
πού δεφά ταχσίς ιλάν πασηλμήςτηρ.

ΙΣΤΑΜΠΟΥΛΑ.

1872.

κή, εξαιτίας των Καραμανλήδων που έδωσαν το όνομα στην γραφή, αποβαίνει επισφαλής. Δηλαδή με άλλα λόγια η καραμανλίδικη γραφή δεν σημαίνει αναγκαστικά και καππαδοκική προέλευση των ασμάτων αυτών.

Ευτυχώς το χειρόγραφο αρχειακό υλικό που συνελέγη από τουρκόφωνους πρόσφυγες της Καππαδοκίας, απαντά μερικώς στο παραπάνω ερώτημα. Πολλά άσματα των προσφύγων αποτελούν αποσπάσματα των επών αυτών ή των θρησκευτικών ασμάτων. Βεβαίως τίθεται αυτόματα ένα άλλο περιπλοκότερο πρόβλημα. Δηλαδή, κατά πόσο τα άσματα αυτά διαδόθηκαν μέσω των λαϊκών εντύπων ή αποτελούσαν ζώσα προφορική παράδοση που πήρε έντυπη μορφή. Το πρόβλημα όμως αυτό είναι γενικότερο πρόβλημα των δημοτικών τραγουδιών και δεν χαρακτηρίζει μόνο την περίπτωση που εξετάζουμε.

Πτυχή του προβλήματος αυτού αποτελεί και η επέμβαση της παιδείας στην ποιητική προφορική παράδοση της Καππαδοκίας. Σε πολλές μονογραφίες, αλλά και σε πολλά απανθίσματα και χειρόγραφα ελληνικά και καραμανλίδικα, σημειώνονται άσματα λογίων «ἀδόμηνα κατά τὰς ἑορτάς» προς τιμήν του Σουλτάνου, του Πατριάρχη, διαφόρων διδασκάλων κλπ. Πρόκειται για δημιουργήματα λογίων στα ελληνικά ή στα τουρκικά που διδάσκονται στα σχολεία και αργότερα επιβάλλονται ως τραγούδια και σε άλλες εορταστικές εκδηλώσεις, λόγου χάρη στους γάμους, και τελικά αυτονομούνται⁵¹.

51. Στον πρόλογο της έκδοσης *Ἀπάνθισμα ἢ Μεδζμουαί μακαμάτ ... ὑπὸ Ἰωάννου Γ. Ζωγράφου Νικαέως ... Ἐν Κωνσταντινουπόλει ... 1856*, σ. ε' διαβάζουμε: «Περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς βίβλου ἐτέθησαν Ἄσματά τινα διὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν Σχολείων, κατ' αἰτήσιν Συνδρομητῶν τινῶν». Βλ. επίσης «τὰ ἐγκώμια εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας» (στα ελληνικά) και «ἐγκώμιον εἰς τὴν Α.Μ. τὸν σουλτάνον» (στα τουρκικά) στην έκδοση *Καλλιφονος σειρὴν ἤτοι Συλλογὴ διαφόρων ἄσμάτων ... Χ. Παναγιώτου Γεωργιάδου ... Κωνσταντινουπόλει 1859*, σ. 210 κ.ε. Πρβλ. και το χφ του Α. Χατζηφιλιππίδη, *Ἕμνολόγιον ἤτοι ἐγχειρίδιον πραγμάτων καὶ ποικίλων ἀσμάτων περιέχον καὶ τινα ἐγκώμια ὠφελιμότετα ... ἐν Συλλάτῃς ἔτος 1875...* Το χφ βρίσκεται κατατεθειμένο στο ΚΜΣ (αρ. 111) και ὅπως μας πληροφορεῖ το εἰσαγωγικὸ σημείωμα τῆς συνεργάτριας Σοφίας Δονδολίνου-Γορανίτη «Το χφ περιέχει ὕμνους και τραγούδια που μάθαιναν στο σχολεῖο και συνήθιζαν να γράφουν για να τα θυμούνται και να τα διαβάζουν σε κάθε περίπτωση». Πρβλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος Β' (1881-82), σ. 786· Γ. Σάκκαρης, «Ἡ Σπάρτη τῆς Πισιδίας», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σ. 361 και Σ. Φαρασόπουλος, *Τὰ Σύλατα*, Ἀθήνα 1895, σ. 37.

ΧΙΚΙΑΓΕΣΙ ΚΙΟΡΟΓΛΟΥ.

Τασφιρλερι βε τουρχιουλερι ιλε.

ΙΣΤΑΜΠΟΛΑ.

1872.

‘Όσον αφορά την καθ’ αυτό προφορική παράδοση των τουρκόφωνων της Καππαδοκίας, ελάχιστα πράγματα έχουν εκδοθεί την περίοδο αυτή, εκτός από σποραδικές δημοσιεύσεις παροιμιών και παιδικών ασμάτων που παρεισφρύνουν στα ελληνικά λαογραφικά πονήματα του 19ου αιώνα⁵². Ο τουρκόφωνος ορθόδοξος πληθυσμός αποτελεί αντικείμενο λαογραφικής ή άλλης έρευνας, στα τέλη του 19ου αιώνα, με την περιγραφή ηθών και εθίμων του, αλλά σχεδόν ποτέ δεν καταγράφονται τα μνημεία λόγου. Γίνεται μάλιστα και σχετική επιλογή στην παρουσίαση των εθίμων αυτών, καταγράφονται όσα και όταν συμφωνούν με τα αντίστοιχα της γενικότερης ορθόδοξης παράδοσης. Πολλά έθιμα που χαρακτηρίζονται ως ομοίотροπα με τα μουσουλμανικά καυτηριάζονται ή γίνεται προσπάθεια να καταργηθούν. Πάντως τούτο ισχύει και για τα έθιμα των ελληνοφώνων ή και άλλων ελληνικών πληθυσμών όχι μόνο της Μικράς Ασίας, στο βαθμό που η επικρατούσα ηθική ή πολιτισμική τάξη δεν τα εγκρίνει ή δεν τα κατανοεί⁵³. Κατά συνέπεια δεν αποτελεί πολιτική μόνον προς τους τουρκόφωνους. Απλώς η τουρκοφωνία και τα κοινά ήθη και έθιμα τουρκόφωνων και ελληνόφωνων στην περιοχή της Καππαδοκίας, σε συνάρτηση με την επιβαλλόμενη ελληνοπρεπή εκπαίδευση, κάνει το φαινόμενο ιδιαίτερα ανάγλυφο.

Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα ούτε η караμανλίδικη ούτε η ελληνική γραμματεία έχει να παρουσιάσει μια συστηματική μελέτη ή έκδοση των ζώντων μνημείων των τουρκοφώνων. Σ’ αυτό το σημείο πρέπει να ομολογήσουμε τις ελλείψεις μας. Δεν έχει μελετηθεί το περιεχόμενο των караμανλίδικων εφημερίδων και περιοδικών, οι οποίες αρχίζουν να εμφανίζονται από τα μέσα του 19ου αιώνα. Δεν υπάρχει έρευνα σχετική ούτε καν απογραφή τους. Πρέπει επίσης να

52. Βλ. δημοσιεύματα στο περ. *Ξενοφάνης*.

53. Ενδεικτικά αναφέρουμε Γ. Σάκκαρης, *ό.π.*, σ. 364· Αθ. Ιωαννίδης, «‘Οδοιπορικά σημειώσεις», *Ξενοφάνης* I (1896), σ. 323. Επίσης στον ίδιο τόμο του *Ξενοφάνη* βλ. το άρθρο «Τά ήθη και τά έθιμα, τό έπάγγελμα, ή ένδυμασία τών έν άποκέντρους Καισαρείας Καππαδοκίας οίκούτων ‘Ορθοδόξων Χριστιανών», σ. 373-374 και 378-381. Πρβλ. επίσης τα άρθρα των εσωτερικών κανονισμών λειτουργίας των τουρκόφωνων ορθοδόξων κοινοτήτων στους κώδικες. Ενδεικτικά τον κώδικα του Νέβσεχιρ αρ. Η1, ΙΙΙ, 360 (ΓΑΚ), Προκοπίου αρ. 175 δ, ΧVΙΙ, 37 (ΓΑΚ) και αρ. 41 Σύλατα (ΚΜΣ).

πούμε ότι η ανεύρεση και η συμπλήρωση των σειρών είναι δυσχερής, αν όχι αδύνατη⁵⁴. Έχουμε όμως την υποψία ότι στα σώματα αυτά θα υπάρχει πλούσιο υλικό που μας ενδιαφέρει, διότι οι δημοσιογράφοι ή συνεργάτες των φύλλων αυτών είναι οι ίδιοι που γράφουν και στον ελληνόφωνο τύπο, στον *Ξενοφάνη*, στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, είναι μέλη του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου κλπ., μετέχουν δηλαδή ενεργά στο πολιτικό και φιλολογικό κλίμα της εποχής.

Στην караμανλίδικη βιβλιοπαραγωγή επισημάναμε μέχρι στιγμής δύο εκδόσεις μνημείων λόγου των τουρκοφώνων. Η πρώτη, των αρχών του 19ου αιώνα, είναι ένα μονόφυλλο που τύπωσε ο μοναχός Μεθόδιος. Δεν δηλώνεται το τυπογραφείο, ούτε ο χρόνος έκδοσής του. Σ' αυτό καταγράφονται 71 παροιμίες⁵⁵.

Το δεύτερο, που τυπώνεται έναν αιώνα αργότερα (1896) από το τυπογραφείο της τουρκόφωνης εφημερίδας *Ανατολή*, είναι μια συλλογή τουρκόφωνων τραγουδιών⁵⁶. Ο τίτλος του είναι *Ανατόλ Τουρκιλερί*, δηλαδή τραγούδια της Μικράς Ασίας. Εκδότης του βιβλίου αυτού είναι ο Σταύρος Σταυρίδης από το Ζιντζίντερε. Καταγράφονται 123 τραγούδια που δεν φέρουν τίτλο. Στον πρόλογο του βιβλίου διαβάζουμε: «σ' όλες τις χώρες υπάρχουν συλλογές δημοτικών τραγουδιών. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο για τους ορθόδοξους Ρωμιούς της Ανατολής» (στο πρωτότυπο πρέπει να γράφει Ρούμ ορτοντόξ = τουρκόφωνος ορθόδοξος, όρος που χαρακτηρίζει τους Καραμανλήδες⁵⁷). Δυστυχώς το βιβλίο είναι δυσεύρετο και στηρίζομαστε αναγκαστικά στις πληροφορίες που δίνει η σύντομη βιβλιο-

54. Μία πρώτη απογραφή έχει αρχίσει και ένας συνοπτικός κατάλογος, δυστυχώς ελλιπής, πρόκειται σύντομα να δημοσιευθεί.

55. *Ζαχίτι Φακίρ Μεθόδιος ραχίπ χαλκίν...*, βλ. S. Salaville-E. Dalleggio, αρ. 29 (XVIe siècle), σ. 107. Καθώς δεν υπήρχε δυνατότητα αυτοψίας (το μονόφυλλο μετά την περιγραφή των S. Salaville-E. Dalleggio λανθάνει) δεν είμαστε σε θέση να αποφανθούμε για την προέλευση των παροιμιών. Αρκούμαστε στην αναφορά του τίτλου: *χαλκίν άγιζιντά σοϊλενιλέν* (dialecte populaire).

56. *Ανατόλ τουρκιλερί. Μουσανφι Σταύρος Σταυρίδης...*, βλ. S. Salaville-E. Dalleggio, αρ. 305.

57. Ευαγγελία Μπαλά, «Οί πρόλογοι...», ό.π., σ. 228-229.

γραφική περιγραφή των S. Salaville-E. Dalleggio). Γράφει ο Σταυρίδης: «Για να συλλεγούν αυτά τα τραγούδια και να αποκατασταθεί το κείμενό τους, καθώς προέρχονται από διάφορες περιοχές και καταγράφηκαν υπό διαφορετικές κάθε φορά συνθήκες, έπρεπε συχνά το κάθε τραγούδι να το διασταυρώσω ακούγοντάς το από 5 ως 10 άτομα». Συνεχίζει ο Σταυρίδης: «αυτοί που με βοήθησαν στη συλλογή των τραγουδιών είναι: η Αναστασία Αν. Ιωαννίδου, Μαρία Αγιάνογλου, ο Αναστάσιος Ιωαννίδης, Βασίλειος Καραβασιλόγλου, Αλέξιος Μουστουτζόγλου και Θεόδωρος Ι. Τζαμτζόγλου. Μάζεψα αυτά τα τραγούδια, θεωρώντας ότι προσφέρω υπηρεσία στην πατρίδα. Πιθανώς το περιεχόμενο του βιβλίου αυτού να μπορούσε να είναι διπλάσιο ή και τριπλάσιο, δεν θεώρησα όμως σκόπιμο να περιλάβω κάποια τραγούδια όπως επίσης και άλλα που δεν είχαν λογοτεχνική αξία». Εδώ τελειώνει το απόσπασμα που παραθέτουν οι S. Salaville και E. Dalleggio περιγράφοντας το βιβλίο, αφού δώσουν ορισμένους στίχους από το πρώτο τραγούδι της συλλογής. Μας δημιουργούνται όμως διάφορα ερωτηματικά. Τι εννοεί ο Σταυρίδης μ' αυτό το τελευταίο; Ποια τραγούδια δηλαδή καταγράφει και ποια ήταν τα κριτήρια βάσει των οποίων απέκλεισε κάποια άλλα; Τι εννοεί με τη λέξη *πατρίδα*, τον τόπο καταγωγής του ή κάτι άλλο⁵⁸; Πάντως είμαστε σε θέση να συναγάγουμε και ορισμένα συμπεράσματα: α) οι πληροφορητές του πρέπει να ήσαν Καραμανλίδες, κάτοικοι της Πόλης ή της Καππαδοκίας· β) ένα τουλάχιστον από τα 123 τραγούδια της συλλογής είναι τραγούδι της ξενιτιάς, το γνωστό «Ίσταμπούλ γιολουνά», που καταγράφεται πολλές φορές στο αρχαιακό υλικό του ΚΜΣ. Αυτή λοιπόν είναι η μοναδική βιβλιογραφημένη έκδοση καραμανλιδικών τραγουδιών η οποία μαρτυρεί μια συστηματική προσπάθεια συλλογής και καταγραφής.

Ίσως εδώ πρέπει να αναφερθεί και η έκδοση των H. Carnoy-J. Nicolaidès, *Traditions populaires de l'Asie Mineure*, Παρίσι 1888, που εκδίδεται ως 28ος τόμος στην σειρά του εκδοτικού οίκου Maisonneuve «Les Littératures populaires». Οι παραδόσεις των λαών της Μικράς Ασίας αντιμετωπίζονται και παρουσιάζονται ισοτίμως με

58. *ό.π.*, σ. 231 σημ. 24.

μια ελαφρά προτίμηση στον χριστιανικό πληθυσμό. Δημοσιεύονται μύθοι, παραμύθια και βεβαίως τραγούδια από τουρκόφωνα ορθόδοξα χωριά στα γαλλικά. Τα περισσότερα τραγούδια που προέρχονται από το Ιντζεσού, απαντώνται και πάλι στο αρχαιακό υλικό των προσφύγων, όπως αυτό του Ασίκ Γαρίπ, το τραγούδι των Αδάνων, του βουνού Γιλδίζ κλπ.

Επίσης αξίζει να αναφερθούμε στους πρώτους συσχετισμούς που γίνονται ανάμεσα στο έπος του Διγενή Ακρίτη και τα αραβοπερσικά έπη από τους Σάθα-Legrand. Θεωρούν μάλιστα κατάδηλη την επίδραση του ελληνικού έπους στο τουρκικό μυθιστόρημα του Σαγίντ Μπατάλ. Στην έκδοση του τραπεζουντιακού χειρογράφου του Διγενή ο Σ. Ιωαννίδης θα αναφερθεί επίσης σ' αυτήν τη σχέση και ιδιαίτερα στα τραγούδια του Κιόρογλου. Τις πληροφορίες του Ιωαννίδη θα χρησιμοποιήσει ο Ν. Πολίτης στον πρυτανικό λόγο που αναφέραμε παραπάνω, εκφράζοντας ταυτοχρόνως και την άποψή του για τους τουρκόφωνους, τους οποίους χαρακτηρίζει «ως λησμονήσαντας τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν Καππαδόκας». Λέγει επί λέξει: «Ἡ δόξα τοῦ Διγενῆ Ἄκρίτα ὑπερέβη τά ὅρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καί οἱ ἄθλοι αὐτοῦ ἀποδίδονται εἰς ἥρωας κατά τό πρότυπον αὐτοῦ πλασθέντας. Τοιοῦτος ἥρωας παρά τοῖς Τούρκοις εἶναι ὁ Κιόρογλου, ὃν ἐξυμνοῦσι τουρκικά δημῶδη ἄσματα καί δημῶδη βιβλία, καί οὐ τό ὄνομα ἀποδίδεται εἰς φρούρια καί τόπους τῆς Καππαδοκίας. Καί οἱ λησμονήσαντες τήν ἑλληνικήν γλῶσσαν τῶν Καππαδοκῶν καί τῆς παρά τόν Εὐφράτην χώρας καί τῆς Μελιτηνῆς τραγωδοῦσι μέχρι τοῦδε τᾶσματα ταῦτα καί ἀναγινώσκουσι τήν εἰς τουρκικήν γλῶσσαν δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων τυπωμένην φυλλάδα τοῦ Κιόρογλου»⁵⁹.

Στα τέλη του 19ου αιώνα καταρτίζεται και η συλλογή του Αναστάσιου Λεβίδη. Στο ανέκδοτο αυτό χφ (1891-1892), που βρίσκεται κατατεθειμένο στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών⁶⁰, δίνεται βαρύ-

59. C. Sathas, E. Legrand, *ό.π.*, σ. CXXXV· βλ. και Ν. Πολίτης, «Περί τοῦ ἔθνικοῦ ἔπους...», *ό.π.*, σ. 258. Βλ. και παραπάνω σ. 47 σημ. 40.

60. Χφ αρ. 473. Βλ. περιγραφή του στο άρθρο της Ιωάννας Πετροπούλου, *ό.π.*, σ. 256. Στο ίδιο πάντα άρθρο περιγράφονται και τα σωζόμενα αντίγραφα ή άλλα χφ του Α. Λεβίδη. Επίσης γίνεται αναφορά στην ιδιοποίηση από τον Α. Λεβίδη των καταλοί-

νοσα σημασία στα ήθη και τα έθιμα των τουρκοφώνων, αλλά καταγράφονται κυρίως ελληνόφωνα τραγούδια.

Ο Αναστάσιος Λεβίδης υπήρξε σχολάρχης σε διάφορες πόλεις της Μικράς Ασίας, καθηγητής και διευθυντής της Σχολής του Τιμί-ου Προδρόμου στα Φλαβιανά (Ζιντζίντερε)· έγραψε διάφορες γλωσσικές, ιστορικές και αρχαιολογικές πραγματείες σχετικά με τις μικρασιατικές επαρχίες συλλέγοντας ο ίδιος το υλικό του. Ήταν επίσης αντεπιστέλλον μέλος του Ρωσικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου⁶¹. Στο διάστημα 1875-1888 μαρτυρούνται τέσσερα έργα του στα караμανλίδικα⁶². Ελληνικά εξέδωσε το *Ίστορικόν Δοκίμιον*, τόμος Α', *Έκκλησιαστική Ίστορία*, έν 'Αθήναις, Δ. Φέξη 1885 και ως συμπλήρωμα το *Αί έν Μονολίθιοις Μοναί τής Καππαδοκίας και Λυκαονίας*, έν Κωνσταντινουπόλει, τύποις 'Αλ. Νομισματίδου, 1889.

Ο Λεβίδης είναι ο πρώτος που αντιμετώπισε ισοτίμως την τουρκοφώνη και ελληνόφωνα προφορική παράδοση της Καππαδοκίας, θεωρώντας την ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο. Πιστεύει ότι η Μικρά Ασία υπήρξε πέραςμα και τόπος εγκατάστασης διαφόρων λαών σε διάφορες εποχές και είναι φυσικό η παράδοσή της να φέρει πολλαπλές πολιτισμικές προσμίξεις. Αυτό τουλάχιστον μπορεί να αναγνωρίσει κανείς από μια πρώτη ανάγνωση του εκδεδομένου και ανέκδοτου έργου του. Συνέλεξε και κατέγραψε τραγούδια της Καππαδοκίας με σκοπό την έκδοσή τους για το ελληνόφωνο κοινό, δίνοντας ταυτοχρόνως και την μετάφραση των караμανλίδικων ασμάτων. Την άποψη του Λεβίδη για την τουρκοφωνία των Καππαδοκών περιέχει η φράση του στο εισαγωγικό σημείωμα του χειρογράφου «αὐτός προεθέμην ἵνα ὡς μικρός έν τοῖς ἀδελφοῖς μου, μικράν τινα

παν των μητροπολιτών Καισαρείας Ευστάθιου Κλεόβουλου και Παΐσιου. Το θέμα χρειάζεται περαιτέρω έρευνα, όμως από εσωτερικές ενδείξεις και μαρτυρίες (τρόπος συλλογής του υλικού από τον ίδιο τον Λεβίδη ήδη στα 1860, αναφορές του σε εκδεδομένα έργα και χρήση πληροφοριών της δεκαετίας 1880-1890), συνάγουμε ότι το πρόβλημα αυτό δεν αφορά το χφ που μελετούμε.

61. Στο ΚΜΣ είναι κατατεθειμένο το χφ (αρ. 209) του Π. Λεβίδη, γιού του Α. Λεβίδη, όπου υπάρχει βιογραφία του πατέρα του γραμμένη το 1935· βλ. Ιωάννα Πετροπούλου, *ό.π.*, σ. 246 και σημ. 7. Επίσης βιογραφία του Α. Λεβίδη υπάρχει και στο χφ 29 του «*Περί Πολιτισμοῦ...*», σ. 273-284. Βλ. *ό.π.*, σ. 259.

62. Βλ. S. Salaville-E. Dalleggio, αρ. 192, 207, 246, 250.

ΤΟ ΗΦΑΙΣΤΕΙΟΝ ΑΡΓΑΙΟΣ

Ἠγγέθη ἐπ' ἐσχάτων ἦτι τὸ παρὰ τὴν Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας ὄρος ἠρκαϊτείου καταγωγῆς ὁ Ἄργαϊος, ἤρξατο καὶ πάλιν ἀναπέμπον ἐκ δικλειμμάτων καπνὸν καὶ φλόγας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νέου ἔτους.

Ὁ Ἄργαϊος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς τὸ ὑψηλότατον πάντων τῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὄρεων ὡς ἱστορεῖ ὁ Στράβων (ΙΒ', 538), ἀνέκλειπτον χιόνι τὴν ἀκρόρειν ἔχον». Οἱ δὲ εἰς αὐτὸ ἀναβαίνοντες, τινὲς ὀλίγοι ἕνεκα τοῦ δυσπροσίτου, κατώπτευν ἐκ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἐν εὐδίᾳ ἀμφοτέρω τὰ πελάγη καὶ τὸν Εὐξείνιον καὶ τὴν θάλασσαν τῆς Κύπρου. Κατὰ δὲ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἔκειτο ἡ Καισάρεια ἡ πρὸς τῷ Ἄργαϊῳ, ἣτις καὶ Εὐτέβεια καὶ Μάζακα ἐκαλεῖτο.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλην ἔχομεν ἀψευδῆ μαρτυρίαν, σαφεστάτην δὲ ταύτην, ἣς οὐδεὶς τῶν περιηγητῶν τῶν γραψάντων περὶ Ἄργαίου ποιεῖται μνείαν. Ἡ μαρτυρία δ' αὕτη εἶναι τὰ νομίσματα τῆς πόλεως Καισαρείας. Ἐν ταῖς πλείοσι τούτων ἐν τῷ ὀπισθεν ὑπάρχει κεχαραγμένον τὸ ὄρος, ὅπερ πολλὰκις παρίσταται ἐξερευγόμενον φλόγας καὶ καπνόν. Ἀπεικόνισμα ἑνὸς τῶν νομισμάτων τούτων, κοπέντος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Σευήρου Ἀλεξάνδρου παρατίθημι ἀμέσῳ κατωτέρω.

ὕπηρεσιαν ἀποδῶ ὡς ὀφείλημα τῇ κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος τὴν πάτριον ἀπολεσάση φωνὴν φίλη πατρίδι» (χφ 473, σ. 285)⁶³.

Τον απασχολεῖ «τὸ σκοτεινὸν ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Καππαδοκῶν», το οποίο επιχειρήσαν να διερευνήσουν «Εὐρωπαῖοι περιηγηταί, ἀκαδημαϊκοὶ ἀλλὰ καὶ ὁ ἡμέτερος κ. Παῦλος Καρολίδης» (σ. 177) καταλήγοντας ο καθένας σε διαφορετικὰ συμπεράσματα. Ο ἴδιος πεπεισμένος ὅτι οἱ Καππαδόκες εἶναι Ἰνδοευρωπαῖοι θεωρεῖ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν κατοίκων ἀνήκοντα στὴν ἀρχαιολογία — σ' αὐτὸ ἀκολουθεῖ τὴ γενικὴ ἀντίληψη περὶ ζῶντων μνημείων— καὶ αποφασίζει νὰ τὰ «καταχωρίσει», «ἐπειδὴ δὲ ὡς παρακατιόντες ὀψόμεθα, ὀσημέραι ἢ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα ἢ ὄλως ἐκλείπει ἢ τῇ παρεισάξει ξένων λέξεων ἐπὶ μᾶλλον διαφθείρεται, ἔσπευσα ὅπως γραφῆ παραδῶ πᾶν ὅ,τι ἤκουσον...» (σ. 285). Στὸ ἐν λόγω ἀνέκδοτο χφ, ἀφοῦ ἐκθέσει τὶς περὶ καταγωγῆς καὶ γλῶσσας τῶν Καππαδοκῶν ἀπόψεις του, θὰ αφιερώσει τέσσερα συνεχῆ κεφάλαια στὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἐπιγράφει «Περὶ τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων», «Περὶ χοροῦ καὶ ὀρχήσεως καὶ μουσικῆς», «Περὶ παιδιῶν», «Περὶ δεισιδαιμονιῶν». Αποτελοῦν μοναδικὸ πλοῦτο πληροφοριῶν που συνελέγησαν, ὅπως ομολογεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἀπὸ τὸ 1860 καὶ μετὰ. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, σ' αὐτὰ τὴν ἰσότιμη μεταχείριση καὶ ἐξέταση τῆς ἐλληνόφωνης καὶ τουρκόφωνης παράδοσης. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μάλιστα θὰ λέγαμε ὅτι τὸ υλικὸ γιὰ τοὺς τουρκόφωνους υπερτερεῖ. Τὸ υλικὸ αὐτὸ στὸ σύνολό του ἐρμηνεύεται καὶ ἐξετάζεται συγκριτικὰ σὲ σχέση με τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα, δηλαδὴ ἦθη καὶ ἔθιμα τουρκοφώνων ἐρμηνεύονται ἀπὸ ἀντίστοιχες περιγραφές τῶν ἀρχαίων μικρασιατῶν Στράβωνος καὶ Πausανίου. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀκολουθεῖ ἐν μέρει τὴ μέθοδο τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας «περὶ ἐλληνικῆς καταγωγῆς ἀποδείξεως», δὲν ἐμπλέκεται ὅμως στὴ διαμάχη τῆς διαδοχῆς τῶν γλωσσῶν στὸ χῶρο τῆς Καππαδοκίας. Πιστεῦει παρ' ὅλα αὐτὰ στηριζόμενος σὲ διαφορὰς μαρτυρίες καὶ ἐνδείξεις ὅτι τὰ ζῶντα μνημεῖα τῶν ὀρθόδο-

63. Στὴν ἴδια σελίδα ἀμέσως μετὰ μὰς πληροφορεῖ «κατεχώρισα ἐν τῷ Ἐνατολικῷ Ἀστέρῳ μικρὰ τινα περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας διανοητικῆς ἐν Καππαδοκίᾳ καταστάσεως...». Πρόκειται γιὰ τὴν τουρκόφωνη ἐφημερίδα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐνατόλ Ἀχτερί.

ξων τουρκοφώνων μπορούν να συνεξεταστούν μ' αυτά των ελληνοφώνων, διότι χωριά τουρκόφωνα όπως το Ανταβάλ, 'Αϊ Κώστέν (χωριό της καταγωγής του), Ιντζέσου, Καρατζόρεν και άλλα είχαν διατηρήσει «μέχρι και πρό 200 περίπου ετών» την ελληνική γλώσσα (σ. 291-292). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντιμετώπισης του τουρκόφωνου υλικού του αποτελεί ο τρόπος που συγκρίνει την τελετή και το ομώνυμο τραγούδι της Πεντηκοστής «'Αϊ Καρανλήκ»: όπως μας διαβεβαιώνει δεν έχει «ουδένα θρησκευτικόν λόγον», αλλά είναι «ἔθος ἀκραιφνῶς ἀπό τῶν ἀρχαίων εἰς ἡμᾶς περιελθόν». Συγκρίνει το ἔθιμο αυτό με τους χορούς των γυναικῶν στους Δελφούς που αναφέρει ο Πausanias (σ. 272).

Για τα τραγούδια της Καππαδοκίας, σημειώνει: «ἄσματα δ' ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ σώζονται παρά τοῖς ἑλληνοφώνοις οὐχί εὐκαταφρόνητα, ὧν οὐκ ὀλίγα κατεχώρισα ἐν τῇ περί γλώσσης πραγματείᾳ καί οἱ τουρκόφωνοι δέ ἐκ παλαιᾶς συνηθείας χρῶνται ἐν τισί τόποις ἄσμασιν ἑλληνικοῖς κατά τήν ἀρχήν τοῦ νέου ἔτους καί ἐν τοῖς γάμοις [...] Ἄδουσιν ἄσματα λίαν ἀξιόλογα καί ἔντεχνα καθ' ὅλα τά εἶδη τῆς ποιήσεως καλοῦνται δέ αὐτά πισρέβ (προανάκρουσμα), σαρκίς (λυρικά ἄσματα), γαζέλ (ἐλεγεία), δασιτάν (ἔπη), δουπεῖτ, Ἄσικ Καρίπ, Κερέμ, Σιμαχί, Διβάν (ἅπαντα λυρικά), τά δέ τζουκούρ ὀβά χαβασί καλούμενα ἦτοι τά Κιλίκια ἄσματα ὁμοιάζουσι τοῖς ἠρωϊκοῖς καί τοῖς κλεπτικοῖς» (σ. 274).

Μετά από αυτήν τη γενική επισκόπηση των ασμάτων ακολουθεί η καταγραφή τους. Σε αντίγραφο του αυτογράφου του⁶⁴ που βρίσκεται στο ΚΜΣ και είναι εμπλουτισμένο και με άλλα τραγούδια —έγινε με τη φροντίδα του Λεβίδη— το κεφ. Ι' αφιερώνεται στα «ἄσματα δημῶδη ἱστορικά σώζόμενα παρά τοῖς τουρκοφώνοις μετά τῶν ἐλευθέρων μεταφράσεων αὐτῶν» (χφ 26, σ. 344-362). Πρόκειται για 11 καραμανλίδικα τραγούδια που εκδίδει αργότερα, όχι όμως ολόκληρα, ο R. M. Dawkins. Το πρώτο επιγράφεται το «Ἐμβατήριον τῶν ἐπιδρομέων»· είναι το γνωστό από πάμπολλες μαρτυρίες προσφύγων «Ἐἶ γκαζιλέρ», που τραγουδιόταν κατά την αναχώρηση των ξενιτεμένων, των Χατζήδων, αλλά και στους γάμους. Το δεύτερο επιγρά-

64. Χφ 26, βλ. Ιωάννα Πετροπούλου, *ό.π.*, σ. 260-261.

KOURROGLOU

EPOPEE PERSANE

NOTICE

Kourroglou est toujours, à mes yeux, une œuvre très-belle et très-curieuse. Elle n'eut pourtant pas de succès dans la *Revue indépendante*, où j'en publiai la traduction abrégée. Des raisons d'amitié me firent suspendre ce petit travail que l'on me disait préjudiciable aux intérêts de la *Revue*. Mais je protestai et proteste encore contre l'intelligence des abonnés qui préférèrent les romans nouveaux à ces chants originaux d'une littérature étrangère. C'était une initiation à la manière des rhapsodes et des improvisateurs de l'Orient, et l'on sait qu'en fait d'art, comme en toutes choses, le public veut être poussé par les épaules vers les découvertes, si faciles qu'elles soient.

La suite du poème, dont j'ai été forcé de résumer en deux pages les derniers chants et le dénouement superbe, a été publiée en abrégé sur le texte anglais de M. Chodzko, par M. C.-G. Simon, à Nantes. Cela fait partie d'une suite de travaux intéressants et agréablement présentés, qui ont paru dans les *Annales de la Société académique*

de la Loire-Inférieure, sous le titre de *Recherches sur la littérature orientale*, Nantes, 1847.

Il est à regretter que M. C.-G. Simon, par des raisons analogues à celles que j'ai subies, n'ait pas continué son exploration dans cette littérature persane, une des plus riches et une des plus belles du monde, assurément, puisqu'on y trouve la manière d'Homère et celle de Cervantes se couloyant avec franchise, grandeur et naïveté dans les mêmes récits. On me dira que tout cela est exploré déjà. J'objecterai que peu de gens lisent ces poèmes dans le texte, et qu'on ne les lit guère plus dans les traductions, puisque la mienne et celles de M. Simon, allégées autant que possible des redites et longueurs inevitables de la manière orientale, n'ont été goûtées et comprises que des littérateurs.

Et malgré ceci, j'insiste, et je dis : Lisez *Kourroglou*; c'est amusant, quoique ce soit beau.

GEORGE SAND.

Nobant, 24 juin 1833.

φεται ο «Ἐμπορος κι ὁ Ἀρχιληστής»· πρόκειται για το τραγούδι του Κιόρογλου. Το τρίτο ἔχει τίτλο «Ἐπαινος τοῦ Ἀντιταύρου» ἢ «Πίγ πουναγή δεστανή». Το τέταρτο αποτελείται ἀπὸ 17 στροφές που τραγουδιόταν στις γιορτές των βαρτουβαρίων και τιλοφορεῖται «Ἄσμα ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Ἀνθεστηρίαν εἰς τὸν Κλήδονα ἀδόμενον». Το πέμπτο και το ἕκτο εἶναι τραγούδια του γάμου. Το ἕβδομο εἶναι το τραγούδι του Αγίου Τάφου, το ὄγδοο του Ἰωσήφ της Βίβλου. Το ἕνατο και δέκατο αφιερώνονται στους διδασκάλους Γερμανό και Αρχάγγελο (διδάσκαλοι σε σχολεῖα της Καππαδοκίας, μεταφραστές και εκδότες καραμανλίδικων βιβλίων). Τέλος το ἐνδέκατο εἶναι το γνωστότατο τραγούδι του πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ αποτελούμενο ἀπὸ 31 τετράστιχα. Τα τελευταῖα τραγούδια αποτελοῦν ουσιαστικά ρίμες. Τα τραγούδια του Αγίου Τάφου και του Ἰωσήφ περιλαμβάνονται στα θρησκευτικὰ ποιήματα του καραμανλίδικου βιβλίου *Ἱεροσουλὴμ Ζιγιαρετναμεσί*⁶⁵.

Ὁ Λεβίδης χωρὶς να απομακρυνθεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τη συγκριτικὴ ὀπτικὴ της ἐλληνικῆς λαογραφίας θα αναφερθεῖ ἐπίσης στους χορούς τῶν «ζεϊμπέκ ὄγουνη», στο ἱστορικὸ ἄσμα «τοῦ περιφήμου παρὰ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχιληστοῦ Κιόρογλου» (χφ 473, σ. 273), στους χορούς των δερβισηδων, στα τραγούδια των βαρτουβαρίων, στα κάλαντα —ἐννοεῖται των τουρκοφῶνων. Τέλος σε μια πρόταση θα παρουσιάσει παρατακτικὰ αὐτοὺς που θεωρεῖ ἥρωες της Καππαδοκίας: «Ἐχομεν τὸν Σιγρόπουλον, τὸν Ἀκρίταν, τὸν Ἀνδρόνικον, τὸν Κῶνσταντα, τὸν Κωνσταντῖνον, τὸν Κολέογλου, τὸν Ἀϊβάζη, τὸν Ἀράπ Τζενγκίν» (σ. 283-284).

Ἀξίζει να σχολιάσουμε με λίγα λόγια και τα ἐλληνικὰ τραγούδια της συλλογῆς αὐτῆς. Στην εἰσαγωγὴ του, που υπογράφει το 1891 στα Φλαβιανὰ της Καππαδοκίας, μας πληροφορεῖ ὅτι ἦταν ἤδη ἔτοιμη ἡ συλλογὴ των δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὅταν ἔλαβε στα χέρια του την ἐκδοση του Διγενῆ Ἀκρίτη ἀπὸ τον Σ. Ἰωαννίδη και την συλλογὴ των καππαδοκικῶν ασμάτων του Α. Ἀλεκτορίδη (σ. 286). Μας λέει λοιπὸν ὅτι, αν και πολλὰ ἄσματα που περιέχονται στη δική του συλλογὴ περιλαμβάνονταν ἤδη στις παραπάνω ἐκδόσεις, ο ἴδιος δεν

65. Βλ. παραπάνω σημ. 49.

επαναπαύθηκε, αλλά αντιθέτως πολλές παρατηρήσεις και διορθώσεις υιοθέτησε, πολλά δε συμπλήρωσε και προτίθεται «Θεοῦ θέλοντος» να τα εκδόσει (η έκδοση αυτή δεν έγινε ποτέ). Λέγει: «κἀγὼ τὸν ὀβολὸν μου προσενέγκω εἰς τὸν κορβανάν» (σ. 287). Βέβαια ο ὀβολός αυτός αποδεικνύεται σήμερα θησαυρός κεκρυμμένος. Η συλλογή αυτή περιέχει 49 ελληνικά τραγούδια ἀπ' ὅλη την Καππαδοκία (σ. 325-361) και ορισμένα ἀπὸ τα Φάρασα, τα οποία συγκεντρώνει σε ειδικό κεφάλαιο. Τα πρώτα 12 τραγούδια προέρχονται ἀπὸ την Τελμησό και θεωρεῖται ὅτι χρονολογούνται στον 10ο αἰώνα. Πολλές παρατηρήσεις που συνοδεύουν τα υπόλοιπα ἄσματα αποτελοῦν συγκρίσεις εἴτε με τα τραπεζουντιακά, με τα οποία βρίσκει αρκετές συγγένειες, εἴτε με τα ἀδόμηνα ἐν Ἑλλάδι, ἀπὸ τα οποία εἶναι πολὺ «κάλλια». Για το ἄσμα του νεκροῦ ἀδελφοῦ ἀναφέρει ὅτι «ἡμεῖς ἐσμέν τῆς γνώμης ὅτι τὰ σλαβικά ἔθνη ἔλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἄσμα, τὸ ὁποῖο σώζεται ἐν Καππαδοκίᾳ». Παραπέμπει (σ. 361) μάλιστα στη θεωρία του Παπαδοπούλου-Κεραμέως, την οποία ἀναφέραμε παραπάνω.

Σε ἄλλες σημειώσεις που διασώζονται στο ἀντίγραφο του χφ μας πληροφορεῖ για τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἐγίνε η συλλογή, δηλαδή ἀπὸ κατοίκους των χωριῶν, ἀλλὰ και ἀπὸ σπουδαστὲς της Ἱερατικῆς Σχολῆς Φλαβιανῶν, στην ὁποία σπούδαζαν παιδιὰ ἀπ' ὅλη την Καππαδοκία. Ξεχωρίζει τα ἄσματα που εισηγήθησαν ἀπὸ την Κωνσταντινούπολη ἢ την Σμύρνη ἀπὸ τους ἀπορριπτίμους Καραμανλήδες και αὐτὰ που τραγουδιούνται στην περιοχή της Υοσκάτης και της Ἀργυρούπολης. Τέλος με ἀφορμὴ το τραγούδι του Κουρσάτορα σημειώνει ὅτι ἀπὸ τα βυζαντινὰ χρόνια Ἰσαυροὶ και Καρδούχοι (Κούρδοι) περιβόητοι ληστὲς «ἐλήϊζον τὰς κώμας καὶ ἐγύμνων τούς ἐμπόρους. Πολλῶν τέτοιων ληστῶν ὀνόματα διέμεινον παρὰ τῶ λαῶ μέχρι τοῦδε διαιωνιζόμενα διὰ δημῶδων ἁσμάτων καὶ μύθων ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν καὶ διὰ τουρκικῶν» (χφ 26, σ. 190-202).

Ἀνάμεσα στα ελληνικά τραγούδια ο Λεβίδης κατατάσσει ἐπίσης και ορισμένα ἄλλα, τα οποία χαρακτηρίζει «μιξοβάρβαρα». Με τὸν ὅρο αὐτὸ ἀναφέρεται στα γλωσσικῶς μικτὰ ἄσματα, δηλαδή αὐτὰ που στο μεγαλύτερο μέρος τους εἶναι σε τουρκικὴ γλῶσσα και μόνο ορισμένες ἐπωδοὶ ἢ στερεότυπες θρησκευτικὲς φράσεις εἶναι στα ελληνικά. Πρόκειται για ἄσματα που συνοδεύουν θρησκευτικὲς τελετὲς, λόγου χάρη γάμους, τραγουδιούνται στις μεγάλες εορτὲς του

Πάσχα, ή ως κάλαντα τα Χριστούγεννα. Έτσι στα τουρκόφωνα τραγούδια του γάμου κάθε τετράστιχο τελειώνει με τον στίχο «*Προσκύνα γαμπρέ μου, προσκύνα*» ή «*αἶς εἶναι εὐλογημένο καί πολυχρονεμένο*». Στο τουρκόφωνο τραγούδι του Πάσχα από τα Φάρασα συμβαίνει το ίδιο με το δίστιχο «*Χριστός ἀνές, ἀληθῶς ἀνές, ὁ βασιλεὺς τοῦ Οὐρανοῦ*».

Ο Λεβίδης αφήνει να εννοηθεί ότι οι στίχοι αυτοί αποτελούν ίσως λείψανα της ελληνικής γλώσσας, πριν αυτή αντικατασταθεί από την τουρκική, πράγμα που υποστηρίχθηκε και από άλλους λόγιους της εποχής. Δεν νομίζουμε όμως ότι τούτο ευσταθεί. Στα Φάρασα για παράδειγμα, όπου πάντοτε μιλούσαν την εκεί ελληνική διάλεκτο, αλλά και στα υπόλοιπα ελληνόφωνα χωριά, όπου παρατηρείται η σταδιακή διείσδυση και εδραίωση της τουρκικής — δεν έχει επέλθει ακόμη αντικατάσταση— απαντάται το ίδιο φαινόμενο. Παρατηρείται μάλιστα και το εντελώς αντίθετο, δηλαδή ελληνικά τραγούδια με τουρκικές επωδούς. Το ίδιο συναντούμε επίσης και στα λαϊκά τραγούδια της Σμύρνης και της Πόλης, αλλά και στα τραγούδια των Βλάχων και των Αρβανιτών της Βαλκανικής. Συνεπώς μπορούμε να υποθέσουμε ότι σε μια περιοχή, όπως η Καππαδοκία, όπου τουρκική, ελληνική, αρμενική, κουρδική γλώσσα συνυπάρχουν, συμπλέκονται ή συγκρούονται, φαινόμενα του είδους αυτού είναι απολύτως λογικά. Η δυναμική της τουρκικής γλώσσας εξάλλου είναι τέτοια που μάλλον θα ήταν παράδοξο, αν αυτό δεν συνέβαινε. Βεβαίως η διατήρηση των ελληνικών αυτών στίχων στα τουρκόφωνα τραγούδια της Καππαδοκίας, και ιδιαίτερα τα θρησκευτικά, μπορεί να προέρχεται από την ανάγκη της εκκλησίας ή και του ίδιου του τουρκόφωνου ποιμνίου να διατηρήσει στα τραγούδια του έστω τη μικρή αυτή γέφυρα με τη γλώσσα των θρησκευτικών τελετών.

Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη μας ότι σε πολλά ελληνόφωνα χωριά, όπως λόγου χάρη της περιοχής των Φαράσων και του Μιστί, όλα σχεδόν τα τραγούδια τους, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις θρησκευτικών ασμάτων (κάλαντα), είναι τουρκικά. Το φαινόμενο αυτό γίνεται ακόμη πιο παράδοξο, καθόσον τα χωριά αυτά είναι τα πιο συντηρητικά από άποψη εθίμων και γλώσσας. Ποια ερμηνεία μπορεί να δοθεί στο φαινόμενο αυτό; Ήδη ο Ν. Ρίζος πριν από τον Λεβίδη και διάφοροι άλλοι συλλογείς και οι πληροφορητές του

ΚΜΣ θεωρούν ότι τα ελληνόφωνα τραγούδια λέγονταν μόνο από τις γυναίκες. Οι άνδρες συμμετέχοντας στη ζωή της οθωμανικής κοινωνίας (ξενιτιά, εμπόριο, μεταλλεία, αγροτικές εργασίες) έρχονταν σε επαφή με τα τραγούδια του «συρμού» και γίνονταν φορείς της διάδοσής τους. Πιστεύουμε ότι πρέπει το πρόβλημα να συνδεθεί με τη μαρτυρούμενη στην περιοχή αυτή υποχώρηση της ελληνικής γλώσσας ως τα μέσα του 19ου αιώνα.

Επιμείναμε στην παρουσίαση του χφ του Λεβίδη γιατί αποτελεί τη συστηματικότερη εργασία που έγινε για τα ζώντα μνημεία της Καππαδοκίας στο σύνολό της, δηλαδή τουρκόφωνης και ελληνόφωνης. Βεβαίως αργότερα θα δημοσιευθούν σύντομα άρθρα και μελέτες στο περιοδικό *Ξενοφάνης* και στο *ΔΙΕΕ*. Τα άρθρα αυτά περιορίζονται σε πατριδογνωστικές πληροφορίες και επιλεκτικές περιγραφές εθίμων ορισμένων μόνο κοινοτήτων. Έτσι το χφ του Λεβίδη καλύπτει κατά μέγα μέρος τα κενά που δημιουργούνται από την έλλειψη πηγών για το χώρο αυτό κατά τον 19ο αιώνα.

Όπως ήδη αναφέραμε το πολύτιμο αυτό χφ ποτέ δεν εκδόθηκε. Σ' ένα από τα ταξίδια του στην Καππαδοκία, ανάμεσα στα έτη 1909-1911, ο Dawkins μας λέει ότι είδε στο σπίτι του Λεβίδη ένα χφ, το οποίο θεωρεί πολύτιμη συλλογή δημοτικών τραγουδιών και πιστεύει ότι θα πρέπει οπωσδήποτε να εκδοθεί⁶⁶. Απ' αυτό το χφ, αντίγραφο του οποίου είχε στην κατοχή του ο Dawkins⁶⁷ δημοσίευσε κατά καιρούς διάφορα τραγούδια και παραμύθια. Τουρκόφωνα τραγούδια εκδίδει στο άρθρο του «Turco-Christian Songs from Asia Minor»⁶⁸ το 1933. Πρόκειται για την πρώτη δημοσίευση караμανλίδικων τραγουδιών, η οποία απευθύνεται στην επιστημονική κοινότητα.

Στην μελέτη μας αυτή παρακολούθησαμε την ανακάλυψη της Καππαδοκίας από τους λογίους του 19ου αιώνα και τη μεγιστοποίηση του ενδιαφέροντός τους για τη γλώσσα και τα τραγούδια της, ιδιαίτερα μετά τις δημοσιεύσεις του «Διγενή Ακρίτη». Επίσης πα-

66. R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Καίμπριτζ 1916, σ. 1 και 32.

67. Ιωάννα Πετροπούλου, *ό.π.*, σ. 261.

68. Βλ. περ. *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales* II (1933-34), Mélanges Bidez, Βρυξέλλες 1933, σ. 185-206.

ρακολογήσαμε πώς αντιμετωπίστηκε το τουρκόφωνο καππαδοκικό τραγούδι την ίδια περίοδο, θέτοντας ως χρονολογικό όριο τις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε, η όποια πολιτισμική συνοχή ή ιδιαιτερότητα που υπήρχε, διαταράχθηκε αμετάκλητα από τα γεγονότα της μικρασιατικής περιπέτειας.

Τελειώνοντας τη σύντομη αυτή επισκόπηση ίσως πρέπει και πάλι να τονίσουμε ότι χρησιμοποιήθηκαν και ερμηνεύθηκαν κυρίως δημοσιεύματα και χειρόγραφα που παρέχουν πληροφορίες για τα ζώντα μνημεία. Μεγάλα θέματα όπως θρησκευτικής και εκπαιδευτικής πολιτικής, αρχαιολογικής έρευνας, οικονομίας, εμπορίου, καταγωγής και μετακίνησης πληθυσμών, εθνικής συνείδησης Καππαδοκών, θέματα που αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης ήδη στον 19ο αιώνα, ελήφθησαν υπόψη μόνο όταν συμπλέκονταν με τα ζώντα μνημεία ή διαφώτιζαν ανάλογα προβλήματα. Στη μελέτη μας, λοιπόν, αυτή διαπιστώνουμε ότι το ενδιαφέρον των λογίων για τα ζώντα μνημεία, και συνεπώς η εικόνα που διαμορφώνεται για τον Ανατολίτη Καππαδόκη και την χώρα του, ακολουθεί τρία στάδια, τα οποία εγγράφονται στις εξής χρονικές περιόδους:

α) *Μέχρι και το 1860.* Στάδιο θρησκευτικού διαφωτισμού, εγκυκλοπαιδισμού, όπου πρωτοστατεί το Πατριαρχείο και η καραμανλίδικη γραμματεία. Ανυπαρξία ενδιαφέροντος από την πλευρά των φιλολόγων και ιστορικών του ελλαδικού κράτους. Έντονο ενδιαφέρον από τους ευρωπαίους γεωγράφους και περιηγητές.

β) *1860-1890.* Περίοδος σταδιακής ανακάλυψης της Καππαδοκίας. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσπάθεια αυτή παίζουν οι ίδιοι ομογενείς της Μικράς Ασίας και ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολης. Σύγχυση και ένταση στις σχέσεις Κέντρου-ομογένειας. Έμφαση στη συλλογή γλωσσικού υλικού, πρώτες προσπάθειες εκπαιδευτικής πολιτικής. Όψιμος διαφωτισμός για αφύπνιση της εθνικής συνείδησης.

γ) *1890 και μετά.* Η Καππαδοκία, ως χώρα, καθίσταται πλέον τμήμα του Αλύτρωτου Ελληνισμού. Έντονη εκπαιδευτική και αφυπνιστική πολιτική των ίδιων των ομογενών σε συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο. Η Μικρά Ασία, και βεβαίως η Καππαδοκία, χαρακτηρίζεται «πρώτη πατρίδα τής Έλληνικής φυλής» και «γενέτειρα τής ποιήσεως τής περιλαμβανούσης τά ιδεώδη τής έλληνικής ψυχής».

Ουσιαστικά η τρίτη αυτή περίοδος, της οποίας τα χαρακτηριστικά εν συντομία παρουσιάσαμε, ανήκει από κάθε άποψη στο νέο πολιτικό και επιστημονικό κλίμα που χαρακτηρίζει τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Συνεπώς, αποτελεί ιδιαίτερο κεφάλαιο που χρειάζεται άλλου είδους αντιμετώπιση, καθώς το ενδιαφέρον για τα ζώντα μνημεία υποχωρεί και την σκηνή της ιστορίας και της διπλωματίας καταλαμβάνουν οι ζώντες Καπαδόκες.

Πάυλος Καρολίδης

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ο ΕΨΗΦΙΣΜΕΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Δ. ΠΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

*Ἑπόμνημα τοῦ ὑφηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας
Π. Καρολίδου πρὸς τὸν κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς
Σχολῆς Ἰωάννην Χατζιδάκη
Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν ἀδελφῶν Περρῆ
1891*

[Παραθέτομε ἀποσπάσματα τοῦ Α΄ μέρους τοῦ υπομνήματος σ. 3-18 καὶ ολόκληρη τὴν σημείωση (1)]

[...] Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1886, ὅποτε τὴν ἐν τῇ Σχολῇ ἔδραν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἐκόσμει ὁ ἀείμνηστος Κ. Παπαρρηγόπουλος, οὐδεὶς δὲ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ὑπῆρχε καθηγητῆς, ἢ Φιλοσοφικῆ Σχολῇ [...] συμφώνως πρὸς τὸ ἰσχύον Βασιλικὸν Διάταγμα τὸ κανονίζον δύο ἔδρας διὰ τὸ μάθημα τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ὑπέδειξε διὰ ψηφίσματος ἄνδρας δύο διὰ τὰς ἔδρας ταύτας (σ. 3-4) [...] Ἡ τοιαύτη ἀπόφασις τοῦ σεβαστοῦ ἀνδρός [δηλαδὴ τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου], δι' ἧς ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος* κατέστη ἐψηφισμένος, λαβὼν μάλιστα πλείονας ψήφους τοῦ τέως ὑφηγητοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας κ. Σπ. Λάμπρου ἢ τοῦ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀτυχῆς καὶ ἀδικος (σ. 5) [...] Ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος οὔτε περὶ ἐπιστήμης φροντίζει οὔτε περὶ τοῦ δικαίου τῆς ἐπιστήμης. Ἡ μόνη δύναμις δι' αὐτὸν εἶναι ἡ πρότασις τῆς Σχολῆς [...] Ἀλλὰ καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Λάμπρου ἢ ἐν τῇ Σχολῇ καὶ ἀπέναντι τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας πολιτεία ὑπῆρξεν ἰκανῶς ἐπιλήψιμος. Δέν δύναται βεβαίως ὁ κ. καθηγητῆς οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν νὰ εἴπῃ καὶ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι μία μόνη ἔδρα τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ἐν

* Ἱστορικός (1845-1920), ἀπὸ τὴν Ἀνδρίτσεινα. Ἐκτακτὸς καθηγητῆς στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Απομακρύνθηκε καὶ ἐπανήλθε με πρόταση τῆς Σχολῆς καὶ παρέμεινε τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας γιὰ εἴκοσι χρόνια, 1891-1910.

τῇ Σχολῇ [...] Ἄλλ' ὑπαρχουσῶν δύο ἐδρῶν διὰ τί ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη (σ. 10) οὐδέ λέξιν εἶπεν ἐν τῇ Σχολῇ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς πληρώσεως καὶ τῆς ἐτέρας ἔδρας [...] Ὅτε ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος παρέστη προ τῆς Σχολῆς πρό πέντε ἐτῶν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ψήφους, ὁ κ. Σ. Λάμπρος ἐγίνωσκε τί ἐστὶν ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος. Ἐγίνωσκεν τί ἐστὶν ἡ λεγομένη πραγματεία αὐτοῦ [...] Ὄφειλεν ἄρα νά διαφωτίσῃ περὶ τούτου τὴν Σχολὴν ἀφοῦ οὐδεὶς ὑπῆρχε καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας (σ. 11). Ἄλλ' ἦτο ὁ Παπαρρηγόπουλος [...] Ἄλλ' οὐδέν τούτων ἔπραξεν ὁ κ. Σ. Λάμπρος. Καὶ γινόμενος καθηγητῆς ἐπὶ πενταετιᾶν ἤδη διὰ τῆς πολιτείας αὐτοῦ ὑπέθαψε τὸ τῆς ἀμαθίας ἀτολμον θράσος, μεθ' οὗ ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος ἐργάζεται ἔτι νά εἰσέλθῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Λέγουσι μάλιστα καὶ ἰσχυρίζονται τινες (ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες) ὅτι ὁ καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ἐργάζεται ἐκθύμως ἵνα εἰσέλθῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος, ἵνα ἐν τῷ ζῳφῷ τῆς τούτου ἀμαθίας ἐκλάμψῃ τὸ φῶς τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦ κ. Λάμπρου (σ. 12) [...] Ἡμεῖς προσερχόμεθα νῦν ἐπισήμως πρὸς τὴν κοσμητεῖαν, πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν σχολὴν, προσάγοντες οὐχὶ πραγματεῖαν ἡμετέραν, ἀλλ' ἔλεγχον τῆς ἀμαθείας τοῦ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας ἀρνητικῶς τοῦλάχιστον, ἀν μὴ θετικῶς, ὑποστηριζομένου ἐψηφισμένου. Καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο παρέχει ἡμῖν ὁ καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας ὁ μὴ παιδεύσας ἄχρι τοῦδε τὸν ἄτακτον ἐν τῇ πολιτείᾳ τῆς ἐπιστήμης, ἵνα μὴ ὑπεραίρηται (σ. 14) [...] Διὰ τοῦ ἐλέγχου τούτου ἀποσοβούμενον τοῦ κινδύνου τοῦ ἐκ τοῦ ἐπιλήθοδος¹ ἀπειλοῦντος τὴν Φιλοσοφικὴν σχολὴν, δὲν ἀναπετάννυνται αἱ τοῦ Πανεπιστημίου πύλαι δι' ἐμέ. Πολλοὶ εἰσιν οἱ κλητοί, ἡ δὲ Σχολὴ ὑποδείξει τοὺς ἐκλεκτούς. Καὶ εἰ μὲν τις καὶ κατὰ τὴν ἐμὴν πεποιθήσιν ἐκλεκτός τυγχάνει ἔχων ἴσῃν ἢ περίπου ἴσῃν πρὸς ἐμὲ ἀξίαν, χαίρω προσκαλούμενος ἐγὼ μεταξύ ἴσων ἢ περίπου ἴσων μᾶλλον χαίρω κατὰ τὸ ἀνθρώπειον· μεγίστην δὲ καὶ ὑψίστην αἰσθάνομαι χαρὰν ὅταν ὁ ἐκλεκτός ἦναι πολλῶ ἐμοὶ κρείττων. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὸ συμφέρον μου τὸ ἀτομικὸν ἐν πᾶσιν ὑποτάσσω εἰς τὸ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἐπιτυχίαν θεωρῶν οὐχὶ μόνον τὴν ἐξ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ ὑποκειμένου, τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος μέγχι τῶν ἐσχάτων ὀρίων τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου. Διὰ τὸν ἀνθρώπον τῶν γραμμάτων πᾶσα ἡ πολιτεία γραμμάτων εἶναι Πανεπιστήμιον. Καὶ ὁ ἐγωϊστής ὁ χάριν ἑαυτοῦ περιστέλλων τὸν χώρον τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀποκλείων ἄλλους τῆς εὐγενούς ἀμίλλης διανοίγει αὐτοῖς εὐρύτερον στάδιον ἐν τῷ μεγάλῳ Πανεπιστημίῳ τῆς δημοσίας γνώμης.

Ταῦτα προοιμισάμενος, σεβαστέ κοσμητορ, μεταβαίνω εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἤδη μνημονευθέντος καθήκοντος ἤτοι εἰς τὸν ἐλεγχον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τοῦ κ. Δ. Πατσόπουλου (σ. 15-18).

(1) Ἐπηλυν ἐννοοῦμεν καὶ καλοῦμεν προκειμένου περὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς περὶ τὴν Ἱστορίαν ἐπιστήμης τὸν κ. Δ. Πατσόπουλον. Οὕτω ἀνταποδίδομεν χάριν ἀντὶ χάριτος (ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας ἐρειδόμενοι πρὸς τὸν ἀπὸ τοῦ ψεύδους ὀρμώμενον) πρὸς τὸν ἄνδρα τὸν καλοῦντα ἡμᾶς ἐπηλυν ἐν Ἑλλάδι ὡς ὄντα *Τουρκομερίτην, Καππαδόκην, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐλθόντα* (τηλόθεν ἐκ τῶν περάτων

γῆς! Ἐν τῷ ἐλέγχῳ τοῦ ἐτέρου διδακτικοῦ βιβλίου τοῦ κ. Δ. Πατσοπούλου, τοῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἱστορίας, θά ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ κ. Δ. Πατσόπουλος ἀγνοεῖ ποῦ κεῖται ἡ Μικρά Ἀσία· τοῦτο δέ σύμφωνον ἄλλως πρὸς τὴν ἄλλην οἴησιν καὶ τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἀνδρός ὡς ἐπιστήμονος). Sed videte hominis intolerabilem audaciam! Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἔχει καὶ καλὰ τὴν ἀξίωσιν καὶ λέγει τοῦτο ἐν τοῖς κύκλοις τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ συναναστροφῆς (διότι δημοσία εἶναι πάντοτε taciturnus μὴ καταλείπων φρονίμως τὸ doctum silentium τῆς δοκησιόφου ἀμαθίας) ὅτι ὡς Πελοποννήσιος αὐτός δικαιούται καὶ πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἀποκλειομένου τοῦ κωλύοντος (νομίζει ὁ γεννάδας ὅτι κωλύω αὐτὸν ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου μόνον διότι ὑπάρχω ἐν Ἀθήναις· σέ κωλύει ἡ ἀμάθειά σου, ὦ γεννάδα!) αὐτὸν Καπαδόκου. At videte hominis impudentiam praedicandam! Σὺ Πελοποννήσιος ἐν τῇ *ιδέᾳ* καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ μᾶλλον ἢ ἐγώ; Καὶ δύνασαι νὰ ὑψωθῆς εἰς τὴν *ιδέαν* τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸ ἐλάχιστον τοῦ ὕψους, εἰς ὃ δύναμαι νὰ ὑψωθῶ ἐγὼ ὁ Καπαδόκης, ἢ νὰ ἐπεκταθῆς εἰς τὸ πλάτος τῆς Ἱστορίας αὐτῆς κατὰ τὸ πολλοστημόριον τοῦ πλάτους τούτου; Δύνασαι νὰ παρακολουθῆς ἐμέ καὶ ἐν ἐλαχίστῃ πορείᾳ εἰς τὴν νοητὴν καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὑπάρχουσαν Πελοπόννησον ἀπὸ Φορωνέως καὶ Δαναοῦ μέχρι Κουμουνοῦρου καὶ Δεληγιάννης; Ἐγὼ εἶμι κάτοικος Πελοποννήσου ζώσης χιλιάδας ἐτῶν δόξης καὶ μεγαλείου ἱστορικοῦ συνειδῶς καὶ συναισθανόμενος ἐν τινι μέτρῳ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ζωῆς καὶ ἱστορικῶς δρώσης ἀθανάτου Πελοποννήσου· σὺ δ' εἶσαι πολίτης Πελοποννήσου αἰσθητῆς μὴ ζωῆς οὐδέ τοσαῦτα ἔτη ὅσα τὰ ἔτη τὰ σά. Ἐν τοῖς ὀνόμασι τοῖς τε ἐπιφανεστάτοις καὶ τοῖς ἦττον ἐπιφανέσιν, ἅπερ ἐδημιούργησαν τὴν νέαν Ἱστορίαν καὶ τὴν ἱστορικὴν δόξαν τῆς Πελοποννήσου, δέν μνημονεύει ἡ Ἱστορία τὸ ὄνομα Πατσοπούλου, ὅστις θέλει νῦν, κατ' ἀντίθεσιν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν θυσιασάντων τὰ πάντα πρὸς δόξαν τῆς Πελοποννήσου, νὰ δημιουργῆσθαι ἑαυτῷ ἀτομικὴν τύχην διὰ τῆς δόξης τῆς ἱστορικῆς Πελοποννήσου. Ἡ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ εὐσυνειδησία σου πείθει ἡμᾶς ὅτι δέν πρέπει νὰ περιμείνῃ τις μείζονα εὐσυνειδησίαν παρά σου προκειμένου περὶ τὴν χρῆσιν τῆς δόξης τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος. Καὶ ἀνεμένομεν ἄρα γε ὅτι Μαυρομιχάλης τις ἢ Κολοκοτρώνης ἢ Δεληγιάννης ἢ Ζαΐμης ἢ Σισσίνης ἢ Λόντος ἢ θελεν ἐγειρεῖ ἀξίωσιν ἐπὶ πανεπιστημιακὴν ἔδραν διὰ τὸ εἶναι Πελοποννήσιος! Οἱ ἀληθεῖς

Πελοποννήσιοι ἐπιστήμονες ἀγωνίζονται, κύριε Δ. Πατσόπουλε, νά προσθέτωσι διά τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν δόξαν ἐπιστημονικὴν εἰς τὴν ἀκμάζουσαν ἱστορικὴν δόξαν τῆς Πατρίδος, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τὴν σκέπη τῆς μὴ ἀτομικῶς ἀνηκούσης αὐτοῖς ταύτης δόξης νά ἐπιδιώκωσιν ἴδια συμφέροντα καί, ὅπερ ἀποτροπαιότατον, διά τοῦ φωτός τῆς δόξης ταύτης νά ζητῶσι νά λαμπρύνωσι τὴν ζοφεράν τῆς ἀμαθίας αὐτῶν ὄψιν. Ἐχεις συγγενεῖς πλησιαιτάτους οἵτινες ἠδύναντο ὡς πρὸς τοῦτο νά σοί γένωνται παραδείγματα πῶς οἱ Πελοποννήσιοι δι' ἐργασίας ἀξίας τοῦ πελοποννησιακοῦ χαρακτῆρος καί τῆς πελοποννησιακῆς ἱστορίας, διά πόνων καί μόχθων καί ταλαιπωρίας δοξάζουσιν ἑαυτούς καί τὴν πατρίδα, τὴν τε γενικὴν καί τὴν μερικὴν, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καί εἰσέρχονται εἰς τὸ Πανεπιστήμιον οὐχὶ ὅπως σύ, διημερεύων ὡς Φαρισαῖος τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς γραφείοις τῶν γραμματέων τοῦ ὑπουργείου καί τοῦ Πανεπιστημίου, διά νά κολλήσῃς τι πανεπιστημιακόν! Ἄλλὰ σύ ἀντὶ νά ἔχῃς τὸ παράδειγμα τῶν σῶν συγγενῶν ἐπιστημόνων ὡς πολικόν ἀστέρα τῆς πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον διευθύνσεως, ζητεῖς νά ἐπωφεληθῆς τὰς τούτων ψήφους ὡς ἰδιωτικὴν περιουσίαν, ἵνα ἄνευ ἐπιστημονικῶν ἐφοδίων εἰσορμήσῃς εἰς αὐτό. Διὰ τίνα ἀληθῆ ἐπιστήμονα Πελοποννήσιον ἐπὶ 8 ἔτη ἐκλείσθησαν αἱ πύλαι τοῦ Πανεπιστημίου, ἀφοῦ κατάρθωσε νά εἰσπηδήσῃ ἐντὸς αὐτοῦ καί εἶτα ἐβλήθῃ ἔξω; Τίς Πελοποννήσιος ἐπιστήμων ὑπεχώρησε πρὸ ἐπιστήμονος Ἑπειρώτου ἢ Ἑπτανησίου; Τίς ἐπιστήμων Πελοποννήσιος φαντάζεται ὅτι Καππαδόκης τις μόνον διότι μένει ἐν Ἀθήναις γίνεται κώλυμα τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον; Μόνον ὁ φανταζόμενος μὲν καί οἰόμενος, ἀλλὰ μὴ ἔχων συνείδησιν ὅτι εἶναι ἐπιστήμων! Πάντες οἱ Πελοποννήσιοι ἀπὸ τοῦ Πρωθυπουργοῦ μέχρι τοῦ ἐσχάτου ποιμενίσκου εἰσὶν ἀπόλυτοι κύριοι τῶν νομίμως ἀνηκόντων αὐτοῖς. Ἄλλὰ τὸ σὸν νόμιμον δέν εἶναι καί δίκαιον. Τὸ Πανεπιστήμιον, κύριε Πατσόπουλε, τὸ ἰδρυθέν ἐπὶ τοῦ εὐγενοῦς αἵματος τῶν ἐνδόξων τέκνων τῆς Πελοποννήσου καί τῆς ἄλλης Τουρκομάχου Ἑλλάδος συνεστάθη ὑπὸ τῶν ἡρώων τῆς Πελοποννήσου καί τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οὐχὶ ἵνα χρησιμεύῃ ὡς ἄσυλον εἰς τοὺς ναυαγούς τῆς ἐπιστήμης οὐδ' ὡς ἀνθρήνιον διὰ τοὺς μεμονωμένους κηφήνας τοὺς ἐν τῇ ἀπειρῷ πληθυῖ τῶν φιλέργων πελοποννησιακῶν μελιττῶν γεννωμένους (τοῦτο δὰ θά ἦτο τὸ μέγιστον ἀσέβημα πρὸς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου Πελοποννησίου τοῦ καθορίσαντος ἐν θαυμασίᾳ ἀπλότῃτι ὕψους τὸν μέγαν προορι-

σμόν τοῦ Πανεπιστημίου)· ἀλλ' ὅπως χρησιμεύη ὡς τις ὑψηλός καί τηλαυγής φάρος ἐκπέμπων ὡς ἐξ ἐστίας φωτεινῆς, ὡς ἀπό *φλογεροῦ καμινίου*, τὰς φωτεινάς καί θερμαντικές ἀκτίνας τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καί νοῦ καί αἰσθήματος πρὸς πᾶσαν γωνίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί συγκαλέση εἰς πνευματικὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν ἐστίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοὺς Ἕλληνας πάσης γωνίας τοὺς δοξάζοντας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἱερός καί εὐσεβὴς πόθος τῶν ἐν τῷ πανθέῳ τῆς Ἱστορίας καί τῆς ἱστορικῆς δόξης καί ἀθανασίας ἀναπαυομένων Πελοποννησίων ἀνδρῶν. Καί ὅτι ὁ πόθος οὗτος ἤρξατο πρὸ πολλοῦ νά πραγματοποιηθῆται μάρτυς καί τεκμήριον διατελῶ σὺν πολλοῖς ἄλλοις καί ἐγὼ ὁ Καππαδόκης καί Μικρασιανός, ὁ κατὰ σέ ἐν τοῖς πέρασι τῆς γῆς, ἀλλὰ γῆς ἑλληνικῆς, οἰκῶν, καί πλέον ἢ σύ ὁ ἐγγύς οἰκῶν, ἐν τῇ ὑπερβορείῳ (κατὰ σέ) πατρίδι μου φωτισθεῖς καί θερμανθεῖς διὰ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου λάμποντος φωτός τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. Καί τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου τῆς διανοίας ταύτης γενόμενος ἐραστής κατέλιπον τὰς ὑπερκεανεῖους καί ὑπεραλπειούς (κατὰ σέ) χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί ἦλθον εἰς Ἀθήνας (διότι ἐρωτᾶς, ὡς ἔμαθον, συχνά τί ζητεῖ ὁ Μικρασιανός οὗτος ἐν Ἀθήναις;) ἵνα προσπελάσω τῇ ἐστία τοῦ πυρός τοῦ ἀπό τοσαύτης ἀποστάσεως ἐλκύσαντός με ἐνταῦθα καί προσκυνήσω ἐν τῷ τεμένει τῷ ἱερῷ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ποτιζόμενος τὰ νάματα αὐτῆς καί μνούμενος τὰ διδάγματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας. Καί ταῦτα οὐχί διὰ κυβερνητικῶν παροχῶν ὡς σύ, ἀλλ' ἐν πόνοις καί ἀγῶσι πολλοῖς καί διηνεκέσι ταλαιπωρῶν καί ἀγωνιζόμενος ἕωσοῦ πρὸς ἀμοιβὴν τούτων ἐκρίθην ἄξιός νά διδάσκω ἐν αὐτῷ τῷ Πανεπιστημίῳ. Καί διὰ τῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ εὐσυνειδήτου καί ἐπιμελοῦς ἐργασίας μου, καίτοι Μικρασιανός καί ξένος καί ἔρημος ἐνταῦθα (καθ' ὃν τρόπον σύ κρίνεις τὰς ἀνθρωπίνες σχέσεις τυπικῶς μόνον καί αἰσθητῶς· οὗτω δέ μόνον καί τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς ἀντιλαμβάνεσαι, ὡς θέλομεν τοῦτο ἀποδείξει περαιτέρω), κατῴρθωσα νά δημιουργήσω περὶ ἑμαυτὸν πνευματικὴν κοινωνίαν εὐγνωμονούντων καί ἀφωσιωμένων ἀκροατῶν καί συμπαθούντων μοι καθηγητῶν καί ἄλλων ἐπαϊόντων ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐπιστήμης ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καί ἐκτός τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατῴρθωσα, ἔστω καί ἐν μικρῷ μέτρῳ, νά ἀντιπροσωπεύσω τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καί ἐν ἐλαχίστῃ μοίρᾳ νά θεωρῶμαι ἐργάτης αὐτῆς. Εἰσηλθὼν τοῦλάχιστον

εις τό Πανεπιστήμιον ὡς ὑφηγητής δι' ἐπιστημονικῆς διατριβῆς, περί ἧς ἔγκριτος ἐπιστήμων ἐν ἐγκρίτῳ εὐρωπαϊκῷ περιοδικῷ ἀπεφήνατο ὅτι «εἶναι ἀπόδειξις ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐπιστήμη ἐπὶ στερεοῦ στηρίζεται ἐδάφους». Σὺ δὲ ὦ ἐπιστημονικόν χάριμα καὶ ἀγαλλίαμα καὶ καύχημα τῆς Πελοποννήσου (ὅπως σὺ ἀξιοῖς, οὐχὶ ἐγὼ ὁ τῆς ἱστορικῆς Πελοποννήσου πολίτης!) ἐν τίνι καυχᾶσαι εἰμὴ ἐν τοῖς δείγμασι καὶ τοῖς τεκμηρίοις τῆς ἐσχάτης σου ἀμαθίας; Γερμανός καὶ Εὐρωπαῖος ἐν γένει μαθητῆς γινώσκων τὴν Ἱστορίαν ὅσον καὶ ὅπως σὺ φωρᾶσαι γινώσκων αὐτὴν ἐν τοῖς δύο ἐγχειριδίοις σου δὲν προβιβάζεται εἰς τό Γυμνάσιον. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περί τοῦ ἀοράτου, τοῦ ἐν τῇ γενέσει ἐξαφανισθέντος βιβλίου σου; Ἡμῶν τὰ μικρὰ πονήματα εὐρίσκονται ἐν ταῖς πλείσταις εὐρωπαϊκαῖς βιβλιοθήκαις καὶ οἴκοθεν ὑφ' ἡμῶν πεμπόμενα καὶ ἐξ ἐκείνων ζητούμενα. Σὺ δὲ δὲν ἤξιωσας τό ἔργον σου οὐδέ κἂν τῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ ζωῆς καὶ ἀθανασίας. Τί νὰ εἴπωμεν περί τοῦ παραδόξου καὶ αἰνιγματώδους τούτου Μεσαιωνικοῦ μελετήματος καὶ τῶν μυστηριωδῶν καὶ γριφωδῶν αὐτοῦ παραπομπῶν (ιδίως τοῦ Cod. Car.); Πῶς εἰσεπήδησας εἰς τό Πανεπιστήμιον τίς ἀγνοεῖ; Εἰσπηδήσας ἢ εἰσελθὼν διὰ τί ἐξεβλήθης; Ἐπὶ ἑννέα μῆνας διατελέσας καθηγητῆς ἔμμισθος διὰ τί ἐπὶ ἑννέα δευτερόλεπτα δὲν ἐδίδαξας; Τοσοῦτον περιεφρόνησας σὺ ὁ Πελοποννήσιος τό τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ μεγαλείου τό διαλάμπον μνημεῖον, τό Πανεπιστήμιον, ἀπέναντι ἐμοῦ τοῦ Μικρασιανοῦ τοῦ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὡς ὑφηγητοῦ διδάσκοντος ἄνευ μισθοῦ ἐπὶ πέντε ἔτη χωρὶς νὰ λείψω πέντε λεπτά ἐντός πέντε ἐτῶν ἀπὸ τῆς τεταγμένης ὥρας τῆς διδασκαλίας μου; Δὲν ἐγένεσο ὑφηγητῆς περιφρονῶν τόν θεσμόν ἢ διότι δὲν ἐτόλμας νὰ ὑποβάλῃς ὑπὸ ἔλεγχον διατριβὴν οἰανδήποτε ἐπὶ ὑφηγείᾳ, ἀλλὰ προυτίμας τὴν σοφὴν σου πραγματείαν νὰ κατακρύπτῃς καὶ νὰ καταθάπτῃς εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ οἴκου σου. Ἄλλὰ τίνων εἶχες ἀνάγκην διατριβῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἐλέγχου ἐπιστημονικοῦ σὺ ὁ ἀσεβῶς ἀποθρασυνθεὶς ἵνα διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς δόξης τῆς Πελοποννήσου στήσῃς τόν θρόνον τῆς ἀμαθίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ; Καὶ μήπως ἡ ἀσεβείᾳ σου αὕτη περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν *πότνιαν μητέρα*, εἰς τὴν *almam matrem*; μὴ δὲν πράττεις ὁμοίαν ἀσεβείαν πρὸς ὀνόματα καὶ ἐξοχότητος ἐπιστημονικὰς ἀξίας παντός σεβασμοῦ; Μὴ δὲν λαλεῖς περί τῶν *ψήφων* αὐτῶν, τῆς ἱερωτάτης ταύτης περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου ὡς περί ἀγοραίων ἐμπο-

ρευμάτων, ἄπερ διετίθης σύ κατά βούλησιν, κατηγορῶν Λάμπρου τε καί ἄλλων ἐπὶ ἀγνωμοσύνη διότι δέν σέ ἀντήμειψαν διά τάς ψήφους ἐκείνας; Καί ἀγνωεῖς, ὦ ἀγνώμων, ὅτι ὁ Λάμπρος ὁ ἀρχηγός τῆς ὑπέρ σοῦ ὕφισταμένης συνωμοσίας τῆς βεβουλευμένης σιωπῆς, εἶναι ὁ διατηρῶν σε ἐν τῇ ἐπιστημονικῶς ψευδεῖ, ἀλλά φαρισσαϊκῶς ἐπιρμένη καθέδρα τοῦ ἐψηφισμένου; Ἄλλ' ἔστω. Διά τί δέν ἐπισείεις κατά τοῦ κ. Λάμπρου τό φάσμα τῆς Πελοποννήσου, σύ ὁ ζητῶν νά καταβιάσῃς τό ὄνομα τῆς Πελοποννήσου ἀπό τοῦ πανθέου καί ἐσαεὶ διαλάμποντος Ὀλύμπου τῆς Ἱστορίας εἰς εὐτελές ὄργανον τοῦ σκοτιοῦ ἐπιστημονικοῦ σου βουλευματος; Διά τί μόνον ἐν γωνία καί παραβύστῳ λαλεῖς κατά Λάμπρου; Καίτοι ὧφειλες σύ ἐάν σοι ἔμελε καί ἐλάχιστα τῆς ὑπολήψεως καί τῆς δόξης τῆς πελοποννησιακῆς ἐπιστήμης οὐ μόνον ὡς ἐπιστήμων, ἀλλά καί ὡς ἀνὴρ νά ὑπερασπίσῃς ἐν σοὶ τήν τιμὴν τῆς Πελοποννήσου ἀπέναντι τοῦ Ἠπειρώτου κ. Λάμπρου, ἀφοῦ ἔλαβες πλείονας ψήφους. Ἄλλ' οὐδ' ὑπέρ αὐτῆς τῆς τιμῆς τῆς πλειονοψηφίας τῶν ψήφων ἐπὶ πέντε ἔτη πέντε συλλαβάς ἐξεσφενδόνησας ἐν τῷ δημοσίῳ. Ἄλλα σύ θέλεις νά τιμηθῆς ἐν τῇ τιμῇ καί δόξῃ τῆς Πελοποννήσου ζητῶν νά ἐξαγνίξῃς διά τοῦ ὀνόματος αὐτῆς τὰς βεβήλους σου ἀξιώσεις. Καί νῦν ζητεῖς νά κολακεύσῃς τήν Πελοπόννησον ὑβρίζων τόν Καππαδόκην. Πρὸς κέντρα λακτίζεις, ὦ γεννάδα! Ἡ Πελοπόννησος ἔχει ἐν τε τῷ Πανεπιστημίῳ καί ἐν τῷ ἄλλῳ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ τοὺς διαπρεπεῖς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἀντιπροσώπους αὐτῆς. Οἱ δ' ἀληθεῖς οὗτοι ἐπιστήμονες οἱ περιποιῶντες τιμὴν καί δόξαν τῇ πελοποννησιακῇ καί τῇ ἄλλῃ ἑλληνικῇ πατρίδι χάιρουσι καί ἀγάλλονται ὅταν οἱ Καππαδοκαὶ διά τῆς ἀληθείας καί τοῦ δικαίου, διά τῆς ἐπιστήμης καί τῆς ἀξίας αὐτῶν προάγωνται εἰς ἔδρας Πανεπιστημίου καί φυλάττωσι μάλιστα τὴν εἴσοδον ἀπό τῶν βεβήλων βοῶντες αὐτοῖς: Procul profani! Ἡ Πελοπόννησος ἄλλο τι ζητεῖ παρά σοῦ, καί ἰδοῦ τί: Ὁ κατά πνεῦμα καί νοῦν Πελοποννήσιος Καππαδόκης σέ τόν κατά φύσιν καί αἰσθησιν Πελοποννήσιον κατηγορεῖ πρό τοῦ βήματος τοῦ Κοσμητοροῦ τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς ἐπὶ ἀποπείρα βεβηλώσεως τοῦ Πανεπιστημίου διά τῆς ἀμαθίας σου, καί τοῦτο ποιεῖ ἐν ὀνόματι τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἑλλάδος καί τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Πρέπει νά ζητήσῃς νά δικασθῆς μετ' αὐτοῦ, πρέπει νά ἀπαιτήσῃς συγκρότησιν ἐκτάκτου ἐπιστημονικοῦ δικαστηρίου εἴτε ἐν τῷ Ὑπουργεῖῳ εἴτε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐξ ἀνδρῶν ἐπαϊόντων· πρέπει τέλος νά

τόν ἐναγάγῃς εἰς τὰ κοινά τοῦ κράτους δικαστήρια ὡς προσβάλλον-
τα τήν ἐπιστημονικὴν σου ὑπόληψιν· πρέπει τοῦλάχιστον νά ποιή-
σης φιλότιμον ἔκκλησιν καί ἔφεςιν πρὸς τήν Σχολήν ζητῶν τήν ἐκ
νέου ἐκλογὴν σου. Ἄν μὴ οὕτω πράξῃς, ὁ Καππαδόκης θά σέ ἐγκα-
λέσῃ πρὸ εὐρυτέρων ἔτι εὐρωπαϊκῶν δικαστηρίων. Μέγα τό τῆς
ἐπιστήμης κράτος!

ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ (19ου αι.)
«ΖΩΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ» ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ*

Αρχές 19ου αι.

*Ζαχίτι φακίρ Μεθόδιος ραχίπ χαλκίν άγιζιντά σοϊλενιλέν ίσπου τουρκι-
γιούλ ιμπαρέ κελαμερί νασιχάτ άζήμ όλμάγίλα έτραφτάν τζέμιλι μπου μα-
χαλλέ ζάπτ έιλετί όκουγιανλερίν τοαλερί βετζά όλουνούρ.*

[S. Salaville - E. Dalleggio, αρ. 29]

1836

*Ή Βαβυλωνία, ή Ή κατά τόπους διαφθορά τής ελληνικής γλώσσης. Κωμω-
δία. Συντεθεισα παρά Δ. Κ. Βυζαντίου. Ήν Ναυπλίω. Ήκ τής τυπογραφίας
Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως και Κωνσταντίνου Ίωαννίδου Σμυρναί-
ου, 1836.*

[Ο Ανατολίτης από την Καισάρεια της Καππαδοκίας, υποτίθεται, χρησιμοποιεί διαλε-
κτικό γλωσσικό υλικό και τραγούδια]

1840

*Ή Βαβυλωνία, ή Ή κατά τόπους διαφθορά τής ελληνικής γλώσσης. Κωμω-
δία εις πράξεις πέντε, συγγραφεΐσα παρά Δ. Κ. Βυζαντίου. Ήκδοσις Δευτέ-
ρα. Ήπιμελώς διορθωθεΐσα μετά προσθήκης πολλών άστειοτέρων περιόδων
και τής μεταθέσεως τών σκηνών επί τό τακτικώτερον ... Ήν Ήθήναις. Ήκ
τής τυπογραφίας Κωνστ. Καστόρχη, 1840.*

* Κρίναμε σκόπιμο να συμπεριλάβομε για τους λόγους που αναφέραμε στο κείμενό μας και μερικές από τις πρώτες εκδόσεις της *Βαβυλωνίας*. Επίσης συμπεριλάβομε μόνο τις εκδόσεις των караμανλίδικων ασμάτων που αποτελούσαν ή αποτέλεσαν προφορική παράδοση του λαού της Καππαδοκίας, όπως αυτό διαπιστώνεται από το υλικό του ΚΜΣ.

1841

Ἡ Βαβυλωνία ἢ ἡ κατά τόπους διαφορά τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Κωμωδία εἰς πράξεις πέντε συγγραφεῖσα παρά Δ. Κ. Βυζαντίου (Κατά τὴν δευτέραν ἔκδοσιν) ... Ἐν Σμύρνῃ 1841.

1856

Καππαδοκικά, ἤτοι Δοκίμιον ἱστορικῆς περιγραφῆς τῆς Ἀρχαίας Καππαδοκίας, καὶ ἰδίως τῶν ἐπαρχιῶν Καισαρείας καὶ Ἰκονίου, ὑπό Ν. Σ. Ρίζου τοῦ ἐκ Συνασοῦ τῆς Καππαδοκίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου «Ἡ Ἀνατολή» Εὐαγγελينوῦ Μισηλιίδου, 1856.

[2 ἄσματα, σ. 89-92, βλ. «Βιβλιογραφία», *Πανδώρα* 8 (1857) 1858, σ. 95-96]

1858

Κιόρογλους, Περσική ἐποποιΐα, ὑπό Α. Κουζινοπούλου, Πανδώρα 9 (1858).

[Δημοσιεύεται σε συνέχειες καὶ πρόκειται γιὰ μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικὰ τοῦ ἔργου τῆς Georges Sand, *Kourougoulou, épopée persanne. Œuvres Illustrées de George Sand*, Παρίσι 1853]

1862

Ἰερουσαλημὶν Ζιγαρετναμεσί βέ Βαλιδετουλλαχὴν γιασαρή – χαζρετι Ἀβρααμὴν κουρπανή – πένι ἀδεμέ ἰδζάπ ἰδέν νασαχατ – Δουνγιανὴν ἔββελινδέν ἀχρινέδεγιν ἀχβαλί – Βέ μάχσερ διβανηνά δαῖρ μουνταζάμ πεγιδλέρ ὀλουπ, πού δεφά δαχά δηκκατληδζά τάπου τεμισίλ ὀλουμνούσδουρ, 1862.

[S. Salaville - E. Dalleggio, ap. 139]

1866

Ἡ Βαβυλωνία, ἢ, Ἡ κατά τόπους διαφορά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κωμωδία εἰς πράξεις πέντε. Ἐκδοσις ἕκτη ... Δ. Κ. Βυζαντίου... Ἐν Ἀθήναις, τυπ. «Ὁ Κοραῆς», 1866.

Ἰερουσαλημὶν Ζιγαρετναμεσί βέ Βαλιτετουλλάχ Μαριαμὴν λαφλαρί βέ χαζρέτι Ἀβρααμὴν κουρπανή νακλιετλερινί βέ τζανά φαῖταλού νασαχατή σαμίλ πὶρ κιουζέλ κιτάπ ὀλουπ, Καῖσεριε Ἰντζέσσουλου Σουνπούλ ὀγλού μεχρούμ Νικόλαος μαχτομί Μοναχός χατζή Ἰωάννη μεσαριφι ἰλέ τάπ ὀλουντού, 1866.

[E. Balta, *Additions*, ap. 44]

1869

Ἡ Βαβυλωνία, ἢ, Ἡ κατά τόπους διαφθορά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Κωμωδία εἰς πράξεις πέντε ... Δ. Κ. Βυζαντίου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Βιβλιοπωλεῖον τῶν ἀδελφῶν Δεπάστα, 1869.

πρό του 1871

Ἄρζού ἴλε Καμπέρ

[E. Balta, *Additions*, αρ. 123]

Ἄσικ Γαρίπ

[ό.π., αρ. 124]

Κιόρογλου

[ό.π., αρ. 125]

Μελίχ Σάχ

[ό.π., αρ. 126]

Σάχ Ἰσμαήλ

[ό.π., αρ. 127]

1871

Χικιαγεσί Ταγιαρζαδέ μονάχχηρεν ἐρμενίτζεδεν λισάνη ρουμιγιέ ἴлк γιαζηλαράκ Ζενόπ Δερογιάν πού δεφά Φώτιος Παπαδόπουλος μεσαριφί ἴλέ παστηρηλμήσδηρ, 1871.

[ό.π., αρ. 52]

1872

Χικιαγεγή Ἄσικ Γαρίπ τουρκιουλερή ἴλέ περαπέρ μονάχχηρεν ἐρμενίτζε-τεν λισάνι ρουμιγιέ πού δεφά ταχσίς ἴλάν πασηλμήστηρ, Ἴσταμπολδά 1872.

[ό.π., αρ. 53]

Χικιαγεγί Κιόρογλου, μονάχχηρεν ἐρμενίτζεδεν λισάνη ρουμιγιέ ἴлк γιαζηλαράκ, πού δεφά ταχσίς ἴλάν πασηλμήστηρ, Ἀσητανετέ 1872.

[S. Salaville - E. Dalleggio, αρ. 176]

1875 (1890)

Ἵμνολόγιον ἤτοι ἐγχειρίδιον πραγμάτων καὶ ποικίλων ἀσμάτων περιέχον καὶ τινὰ ἐγκώμια ὠφελιμότετα καὶ διαγραφθέν νεοτάτι ὑπὸ Ἀποστόλου Λαζάρου Χαδζι Φιλιππίδης ὑπὸ τοῦ ἰδίου χειρός Ἐν Συλάττης ἔτος 1875 τῆ 15 Ἰανουαρίου καὶ ἐκ δευτέρου δὲ πάλιν ἀντιγραφὴ ἀπὸ τοῦ πρωτόγραφον ἐδῶ νεωστὶ ἀμετάβλητον ἐκ τοῦ ἰδίου τό 1890 τῆ 28 Ἰανουαρίου. Χφ ΚΜΣ 111.

[Βλ. Ἰωάννα Πετροπούλου, *Δελτίο ΚΜΣ* 2 (1980), σ. 255]

1877

Βαλαβάνη Ἰωακείμ, «Σύντομος πραγματεία ἀρχαιολογική, ἱστορική, φιλολογική καὶ ἐθμογραφική τοῦ Ἀραβανίου, χωρίου ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ». Χφ. [*Σύλλογος* 12 (1877-78), σ. 102 κ.ε.]

1879

Ρίζος Ἐλευθεριάδης, *Συνασός ἤτοι μελέτη ἐπὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῆς*, ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἑλλ. Ἀνεξαρτησίας, 1879.

1882

Ι. Βαλαβάνης, «Τὸ Ἀραβάνιον», *Ἐστία* (1882), αρ. 360.

1883

«Ἄσματα Καππαδοκικά, συλλεγένητα ὑπὸ Ἀναστασίου Σ. Ἀλεκτορίδου», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος* 1 (1883), σ. 712-728.

[11 ἄσματα, τα περισσότερα ἀπὸ τὴν Ανακού. Βλ. καὶ 1884 Ἀωνύμου, Ἄσματα]

Ἀναστασίου Σ. Ἀλεκτορίδου, «Λεξιλόγιον τοῦ ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ἰδιώματος», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος* 1 (1883), σ. 480-508.

[Βλ. 1884, Ἀωνύμου, *Συλλογῆ*]

1884

Ἀωνύμου, Ἄσματα Καππαδοκικά. Χφ.

[Βλ. *Σύλλογος* 18 (1883-84) 1888, σ. 67. Βλ. στὴν παρούσα μελέτη σ. 37 σημ. 28]

Ἐωνόμου, *Σύλλογὴ λέξεων τοῦ ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας γλωσσικοῦ ιδιώματος*. Χφ.

[Βλ. *Σύλλογος*, ὁ.π. και παρούσα μελέτη σ. 37 σημ. 28]

Ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη Ἑλληνικὴ διάλεκτος... ὑπὸ Π. Κ. Καρολίδη, Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, Περίοδος Τετάρτη, Σμύρνη 1884.

[Βλ. R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Καίμπριτζ 1916, σ. 30]

1884 (1901)

Ζῶντα τινὰ μνημεῖα καὶ ἀρχαῖα τοῦ ἐν Τυανίτιδι χώρα (Μουτσαριφλικεῖου Νίγδης) Ἑλληνοκαππαδοκικοῦ λαοῦ, εἰκοτολογίαί τινές περὶ Καππαδοκίας καὶ τινων μερῶν αὐτῆς καὶ ἕτερα ἄτακτά τινα φύρδην μίγδην. Χφ. στη Βιβλιοθήκη της Εστίας Νέας Σμύρνης.

[Πιθανῶς (αντίγραφο;) χφ. του Ἀναστασίου Κ. Ἀϊνατζόγλου, βλ. στην παρούσα μελέτη σ. 37 σημ. 28]

1885

Γλωσσάριον Συγκριτικόν Ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων ἧτοι ἡ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη ἑλληνικὴ διάλεκτος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἔχνη τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλώσσης, ὑπὸ Π. Καρολίδου Δ. Φ. Βραβευθέν ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλην. Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Ἐν Σμύρνη ἐκ τοῦ Τυπογραφείου «Ὁ Τύπος», 1885.

1885-1889

Ν. Γ. Πολίτου, «Τὸ δημοτικὸν ἄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος* 2 (1885-1889), σ. 193-261 καὶ 552-557.

[Για την καππαδοκικὴ παραλλαγή βλ. σ. 259-261 καὶ 555-557]

1886

Paul de Lagarde, *Neugriechisches aus Kleinasien*, Γοτίγγη 1886.

[Ἄσματα, σ. 14-40· λεξιλόγιο, σ. 41-68]

1888

Ι. Βαλαβάνης, «Ἡ Καμπάνα τοῦ χωριοῦ μου», *Παρνασσός* 11 (1888) σ. 319 κ.ε.

[Η διάλεξη αυτή εκδίδεται αυτοτελώς τον ίδιο χρόνο και αναδημοσιεύεται στην εφ. *Σύλλογος* αρ. 49 και 51 (13 και Μαρτίου 1888) και στα *Μικρασιατικά*, 1891. Περιέχει γλωσσάριο του Αραβανίου]

H. Carnoy - J. Nicolaides, *Traditions populaires de l'Asie Mineure*, Παρίσι 1888.

[Παραδόσεις, μύθοι, τραγούδια από το Ιντζέ-σου]

1889

Βαλαβάνη Ίωακείμ, *Αραβανιακά. Ήθη, έθιμα, έορταί...* Χφ. της Βιβλιοθήκης της Εστίας Νέας Σμύρνης.

[Βλ. Θ. Κωστάκη, *Η Άνακού*, Άθήνα 1963, σ. XXXVIII]

Τά Φερτάκαινα υπό έθνολογικήν και φιλολογικήν έποψιν έξεταζόμενα. Μονογραφία υπό Σωκράτους Κρινοπούλου, φοιτητού τής Φιλολογίας. Έν Άθήναις εκ του Τυπογραφείου Δημ. Φέξη, 1889.

[Άσματα, σ. 26, 28. Λεξιλόγιο, σ. 41-69]

1890

Κιόρογλου Χικιαγεσί, Γάγετλε μερακλή όλάν ίσπου ρισαλεδέ Κιόρογλου-νον τερδζεμέι χαλί τεμαμίγιλε μονδεριδζ όλουπ πού άνέ καδάρ τάπ ιδιλεν-λερέ μουρεδζδζάχδερ, Άθήναδα, Σταυριανός ματπασσηνδά τάπ όλου-μούσδερ, 1890.

[S. Salaville - E. Dalleggio, αρ. 257]

1891

Ίωακείμ Βαλαβάνη, *Μικρασιατικά*, Άθήνα 1891.

[Γλωσσάριο από το Αραβάνιο σ. 15-26. Βλ. και 1888]

1891-1892

Άναστασίου Λεβίδη, *Συναγωγή καππαδοκικού γλωσσικού ύλικού*. Άρχαιολογία. Χφ ΚΜΣ 473 και αντίγραφο ΚΜΣ 26.

[Βλ. Ίωάννα Πετροπούλου, *Δελτίο ΚΜΣ* 2 (1980), σ. 256 και 260-261]

1892

Ίερουσαλημίν Ζιγιαρετναμεσί βέ Βαλιδετουλλαχίν γιασαρλή βέ χαζρέτι

*Ἄβραμίν κουρπανί βέ μενί ἀδεμέ ἰδζάτ ἔδενίν Ἰλλαχί μπεγιτλερί Πιρα-
δερλέρ Κ. Σφύρα μεσαριφί ἰλε τάπ ὄλουνδού. Μεαριφίν ρουχσατί ἰλε Νο
820, (Ἐϊλούλ 10, σενεσί 1308), Κωνσταντινιέ, Ν. Γ. Κεφαλίδης ματπασιν-
δέν, 1892.*

[E. Balta, *Additions*, αρ. 84]

Χρήστου Τουργούτη, *Λεξιλόγιον τῆς ἐν Ἄνακοῦ καθωμιλημένης γλώσσης*
(διά τό Ζωγράφειον διαγώνισμα ἐπί τῶν ζώντων μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς
γλώσσης). Αντίγραφο του χφ. του *Συλλόγου* (υπ' αρ. 6997) στο Ἱστορικό
Λεξικό της Νέας Ἑλληνικῆς (Ακαδημίας Αθηνών), αρ. 405.

[βλ. Θ. Κωστάκη, *Ἡ Ἄνακοῦ*, Αθήνα 1963, σ. XXXVIII και *Σύλλογος* 23 (1891-1892),
1893, σ. 82]

Ἀραβανιωτικόν γλωσσάριον ὑπό Ἰωακείμ Βαλαβάνη. Χφ. στην Εστία
Νέας Σμύρνης.

[βλ. περιγραφή περιεχομένων *Σύλλογος* 23 (1891-1892) 1893, σ. 80-81. Γ. Μαυροχαλω-
βίδης - Ι. Κεσίσογλου, *Τό γλωσσικό ἰδίωμα τῆς Ἀξοῦ*, Αθήνα 1960, σ. 323]

1892-1893

Β. Μ. Α. (=Β. Μυστακίδης), «Καππαδοκικά, Περιγραφή γεωγραφική, στα-
τιστική, ἐκπαιδευτική, ἐμπορική, ἐκκλησιαστική τῆς Μητροπόλεως Και-
σαρείας», *Παρνασσός* 15 (1892-1893), σ. 368-379, 445-458, 600-615.

[Συγκεντρωτική βιβλιογραφία σ. 368-369. Γλώσσα, σ. 452-458. Ἦθη και ἔθιμα,
σ. 602-604]

1893

*Ἄσματα καππαδοκικά καί ἰδίως τῆς κωμοπόλεως Ἄνακοῦς, ἐπαρχίας Ἰκο-
νίου*, ὑπό Χρ. Ν. Τουργούτη. Χφ. στο Ἱστορικό Λεξικό της Νέας Ἑλληνικῆς
(Ακαδημία Αθηνών), αρ. 374.

[21 ἄσματα καππαδοκικά, βλ. *Σύλλογος* 24 (1892/3) 1895, σ. 89]

1893 (1908)

Ἀνάργυρου Χρηστίδη, *Σημειωματάριο*. Χφ. ΚΜΣ 197.

[βλ. Ἰωάννα Πετροπούλου, *Δελτίο ΚΜΣ* 2 (1980) σ. 257-258]

1895

Τά Σύλατα, μελέτη τοῦ νομοῦ Ἰκονίου ὑπό γεωγραφικήν, φιλολογικήν καί

ἔθνολογικὴν ἔποψιν, ὑπὸ Συμεών Σ. Φαρασοπούλου, τελειοφοίτου τῆς Ἰατρικῆς, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Δεληγιάννη καὶ ἀδελφῶν Καλλέργη, 1895.

[Ἄσματα διάφορα σ. 37, 42 καὶ 103-111]

1896

Ἄνατόλ Τουρκιλερί Μουσανιφι Σταῦρος Σταυρίδης (Ζινδζίδερελι) [Ἰστανπόλ, «Ἀνατολή» γαζέτασι ταπχανεσινδέ τάπ ὀλουνοῦσδουρ, 1896].

[S. Salaville - E. Dalleggio, αρ. 305]

1896-1904

Σάββα Βασιλειάδου (ἡ Χωλόπουλου), «Συλλογὴ λέξεων λαϊκῶν ἐν Ζήλῃ Ἰκονίου τῆς Μ. Ἀσίας», *Ξενοφάνης* 1 (1896-1904), σ. 190-192, 285-288, 382-384, 430-432, 479-480 καὶ *Ξενοφάνης* 4 (1906-1907), σ. 469-480.

1899

Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου, *Ἡ Σινασός, ἦτοι θέσις, ἱστορία, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ κατάστασις, ἦθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ κωμοπόλεως Σινασοῦ. Ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ καὶ σύντομος περιγραφή τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καισαρείας καὶ Ἰκονίου ἐλληνικῶν κοινοτήτων ὡς καὶ τῶν ἐν αὐταῖς σφζομένων ἐλληνικῶν διαλέκτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν Σινασῶ λαλουμένην. Ἐν Ἀθήναις, τυπογραφεῖον Ἰωάννου Νικολαΐδου 1899.*

[Για τὶς ἐλληνικὲς διαλέκτους τῆς Καππαδοκίας, σ. 129-155. Ἄσματα, σ. 155-171. Παραμιτίες σ. 171-188. Παιδικὰ αἰνίγματα, ἄσματα, στίχοι, σ. 188-194. Παραμύθια, σ. 201-216. Λεξιλόγιο, σ. 216 κ.ε.]

προ τοῦ 1900

Χικιαγέϊ Σάχ Ἰσμαήλ

[E. Balta, *Additions*, αρ. 162]

Χικιαγέϊ ἀσήκ Γαρίπ

[ό.π., αρ. 163]

1905

Ἄζιζ Ἀλέξιοσσουν βέ δζοῦμλε ἀζιζλερίν βέ μαχσέρ διβανηνήν νακλιελερί

βέ δζανά φαΐδαλή νασηχατλάρ, Κωνσταντινιεδέ, Πατριχανενίν ματπαασηνδά τάπ όλουνμούσουρ, 1905.

[E. Balta, *XXe siècle*, αρ. 17]

Ίεροουσαλημίν Ζιγιαρετναμεσί βέ Βαλιδετουλλαχίν γιασλαρή βέ χαζρετί 'Αβρααμίν κουρπανί βέ μπέν-ι-άδεμέ ιδζάτ έδενίν Ίλλαχί μπεγιτλερί, Κωνσταντινιεδέ, Πατριχανενίν ματπαασινδέ, 1905.

[ό.π., αρ. 21]

260 δημώδη έλληνικά άσματα από τοῦ στόματος τοῦ έλληνικοῦ λαοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Θράκης, Μακεδονίας, Ἡπείρου καί Ἀλβανίας, Ἑλλάδος, Κρήτης, νήσων τοῦ Αἰγαίου, Κύπρου καί τῶν παραλίων τῆς Προποντίδος, συλλεγέντα καί παρασημανθέντα (1888-1904) ὑπό Γεωργίου Παχτίκου φιλόλογου καί μουσικοῦ. Τόμ. Α΄, Ἐν Ἀθήναις 1905.

[34 άσματα της Καππαδοκίας, σ. 1-43]

1905-1906

Σάββα Χωλόπουλου ἢ Βασιλειάδου, «Μονογραφική Ἱστορία Ζήλης ἢ Σύλατας», *Ξενοφάνης* 2 (1905-1906), σ. 92-96, 140-144, 205-210, 284-288, 322-327, 342-344.

[Πληροφορίες για άσματα σ. 286. Ἄσματα, σ. 322-327]

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Χάρτης 1 (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών)	10
2. Χάρτης 2 από το βιβλίο του Léon Maccas, <i>L' Hellénisme de l' Asie Mineure, son histoire — sa puissance — son sort (avec une carte en couleurs hors-texte)</i> , Παρίσι-Νανσύ 1919	14-15
3. Ευαγγελινός Μισσηλίδης	20
4. Προκόπι (Ουρκιούπ) από το βιβλίο του Ch. Textier, <i>Asie Mineure...</i> , Παρίσι 1862	29
5. Χφ. Τραπεζούντας του Διγενή Ακρίτα	34
6. Καισάρεια απο το βιβλίο του Ch. Textier	42
7. Γ. Παχτικός από το περ. <i>Ξενοφάνης</i>	46
8. Εξώφυλλο έκδοσης <i>Ασίκ Γαρίπ</i>	52
9. Εξώφυλλα έκδοσης Κιόρογλου	54
10. Το όρος Αργαίος, από το περ. <i>Παρνασσός</i> 4 (1880), σ. 146-148 . . .	60
11. Από το βιβλίο <i>Oeuvres Illustrées de George Sand, Kourroglou, épopée persane</i> , Παρίσι 1853 που μεταφράζεται από τον Α. Κουζηνόπουλο, στην <i>Πανδώρα</i> 9 (1958)	63
12. Π. Καρολίδης	70

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Α.Β. (= Α. Βαφειάδη) 25
 Αβδούλ Αζίζ, σουλτάνος 24
 Αγιάνογλου Μαρία 57
 Ἄγ. Βασίλειος 31
 Ἄδανα 19
 Ἄζίζ Ἀλέξιος 51
 Αθήνα 17, 23, 25, 32, 44
 Αϊβάζης 64
 Αιγαίο 22, 23
 Αἰδίνιον 36
 Ἄι Κωστέν 62
 Αἰνατζόγλου Α. 37, 38
 Αιθίοπες 43
 Ακαδημία Πετρούπολεως 38
 Ακρίτας 64
 ακριτικός κύκλος 35, 40
 Αλεκτορίδης Α. 37, 38, 39, 64
 Αμόριον 47
 Αμωρέα 47
 Ανακού (χφ) 30, 45· βλ. άσματα
 Ἄνατολή, εφ.· βλ. καραμανλίδικα
 «Ἄνατολή διά τῆς Ἄνατολῆς» 32
 Ἄνατόλ Ἄχτερί· βλ. Ἄνατολικός
 Ἄστηρ, εφ.
 Ἄνατολικός Ἄστηρ· βλ. καραμανλί-
 δικά
 Ἄνατόλ Τουρκιλερί 56
 Ανδρόνικος 64
 Ανταβάλ 62
 Αξός 22
 απελατικός κύκλος 35
- Αραβανί 44
 Ἄραβανιώτικο Γλωσσάρι 44· βλ. Βα-
 λαβάνης Ι.
 αραβοπερσικά έπη 47, 58
 Αράπ Τζεγκίν 64
 Αρβανίτες 66
 Αρβανίτης 17
 αρία ομοφυλία 26, 43
 Αριστάρχης Σ. 25
 αρμένικες εκδόσεις 51
 Αρμένιοι 16, 18
 αρμενοπερσικά έπη 51
 Αρχαγγέλου Γ., διδάσκαλος 64
 Αρχέλαος 22
 Ἄσικ Γαρίπ 51, 62
 άσματα
 ακριτικά 33, 39
 Ανακούς 30, 39, 45
 Αρβανιτών 66
 Αργυρούπολης 65
 Ασίκ Καρίπ 62
 Βαλκανίων 27
 Βαρτουβαριών (Κλήδονα) 64
 Βλάχων 66
 γάμου 64, 65
 γαζέλ (ελεγεία) 62
 δασιτάν (έπη) 62
 Διβάν (λυρικά) 62
 δουπεϊτ 62
 επαναστατικά ἔ21 24
 ηρωικά 62

- θρησκευτικά 51, 53, 65, 66
 ιστορικά 62
 καραμανλίδικα 24, 51, 59, 62
 Κερέμ 62
 κλέφτικα 23, 33, 35, 39, 62
 Κιλίκια (Τζουκούρ οβά χαβασί) 62
 Κυπριακά 24
 Κωνσταντινούπολης 65, 66
 λαϊκά 66
 ληστών 65
 λογίων 53
 Μαλακοπής 30
 μικρασιατικά 47
 μικτά 65
 μιζοβάρβαρα 65
 μουσουλμανικά 47
 ξενιτεμένων 64
 παιδικά 55
 Πάσχα 66
 πισρέβ (προανάκρουσμα) 62
 ποντιακά 24, 33
 προσφύγων 53
 σαρκία ή σαρκίς (λυρικά) 50, 62
 Σιμαχί 62
 Σινασού 22, 33
 Σμύρνης 65
 συρμού 67
 σχολικά 53
 Τεληησού 37, 65
 τουρκικά 50, 58, 65
 τουρκόφωνα 56, 58, 66
 Τραπεζούντας 65
 Υοσκάτης 65
 Φαράσων 65, 66
 Φερτακαίνων 38
 χατζήδων 62
 Ασώπιος Κ. 32
 Αφρική 13

Βαβυλωνία 13, 17, 18, 45· βλ. και Βυ-
 ζάντιος Δ.
- Βαλαβάνης Ι. 16, 40, 44· βλ. και *Αρα-
 βανιώτικο Γλωσσάρι*
 Βαλκανική 66
 Βαλκάνιοι 27
 ΒΑΜ 45· βλ. Μυστακίδης Β.
 Βασιάδης Η. 25, 30
 Βαφειάδης Α.· βλ. Α.Β.
 Βιβλική Εταιρεία 48
 Βιβλιοθήκη
 Εστίας Νέας Σμύρνης 37, 38
 Λένιγκραντ 19
 Βιέννη 17
 Βιθυνία 36
 Βλάχα 16
 Βλάχοι 66
 Βυζάντιος Δ. 13, 17, 18, 47

 Carnoy Η. 57· βλ. και Nicolaidēs J.
 Γεδεών Μ. 16, 38
 Γερακάκης Π., ιερέυς 31· βλ. και Texier
 Γερμανός, διδάσκαλος 64· βλ. και τρα-
 γούδι
 Γεντίκουλε 16
Γεωγραφία Νεωτερική 13
 Γεωργιάδης Χατζή Π. 53
 γλώσσα
 Αθηνών 28
 διόρθωση γλώσσας 23
 εκκλησίας 28
 καππαδοκική 26-28, 30, 33, 41
 λυκαονική 18
 λακωνική 18
 υποχώρηση ελληνικής 65-67
Γλωσσάριον· βλ. Καρολίδης
 Γκιόλδε 36
 Γοτίγγη 44
 Γραϊκοί 22

 Δανιήλογλου Δ. Ε. 49
 Dawkins R. M. 62, 67
 Δεληγεώργης 32

Δελφοί 62
Δήλος (νησί) 22· (χωριό Καππαδοκίας)
22
Δημαράς Κ. Θ. 27, 32
Δημητρείς 13· βλ. και Φιλιππίδης Δ.,
Κωνσταντάς Γρ.
Διγενής Ακρίτης 38, 40, 44
εκδόσεις 35, 64, 67
μεγαλοϊδεατική χρησιμοποίηση 47
ρωσική μετάφραση 41
χφ Ἐνδρου 35
χφ Οξφόρδης 35
χφ Τραπεζούντας 33, 58

εγκώμια 53· βλ. άσματα
Ἐκκλησιαστική Ἄλήθεια 16, 48, 53,
56
ελληνοθωμανισμός 28, 31
ελληνοτουρκική προσέγγιση 32· βλ.
και Δεληγεώργης
Ἐλβετία 31
Ἐλευθεριάδης Ρ. 32
ελληνικής καταγωγής απόδειξις 19, 27,
61
Ἐλπίς, εφ. 32
εξελληνισμός Καππαδοκίας 26-28, 30,
43, 49
Ευριπίδης 33
Ευστάθιος Κλεόβουλος, μητροπολίτης
Καισαρείας 59
Ευφράτης 33, 58

Ζαχίτι Φακίρ 56· βλ. και Μεθόδιος
Ζερβουδάκης Σ. 49
Ζιντζίντερε 56, 59· βλ. και Φλαβιανά
Ζουλίδης Ν. 38
Ζουλουλανδία 39
Ζωγράφος Ι. Γ., Νικαεύς 53
Ζωγράφειον Διαγώνισμα 19, 40, 41, 44·
βλ. και Ζωγράφειος Αγών
Ζωγράφειος Αγών 36, 37

Ἑπειρος 36

Θεσσαλία 36
Θησεύς 22
Θράκες 16
Θράκη 36

Ἱερουσαλήμ Ζιγαρετναμεσί 51, 64
Ἰησουίτες 16· βλ. και προσηλυτισμός
Ἰκόνιο 17, 35
Ἰλισσός 33
Ἰμπραήμ 17· βλ. και *Βαβυλωνία*
ινδοευρωπαϊκή καταγωγή Καππαδο-
κῶν 43, 61
Ἰντζέ-σου 19, 58, 62
Ἰσαυροί 35, 65
Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνους 24·
βλ. και Παπαρρηγόπουλος
Ἱστορία και στατιστική 33· βλ. και Ἰω-
αννίδης Σ.
Ἱστορική περιγραφή 17· βλ. και Κύ-
ριλλος
Ἱστορικόν Δοκίμιον· βλ. Λεβίδης
Ἰταλία 13
Ἰωαννίδης Αθ. 55
Ἰωαννίδης Αν. 57
Ἰωαννίδης Σ. 33, 58, 64
Ἰωαννίδου Α. 57

Καισάρεια 13, 17, 19, 35, 37, 55
ἐπίσκοποι, μητροπολίτες 16, 59
κάλαντα
Αγίου Βασιλείου 13
τουρκοφάνων 64
Χριστουγέννων 66
Καππαδοκικά· βλ. Καρολίδης
Καραβασιλόγλου Β. 57
Καραθεοδωρής Α. 25
Καραθεοδωρής Κ. 18
Καγaman 51
Καμαμανία 49

καραμανλίδικα

- βιβλιογραφία 49, 50
βιβλιοπαραγωγή 56
γραμματεία 28, 50, 55, 68
εκδόσεις, έντυπα, Βίβλος 48, 50
εφημερίδες 21, 55, 56, 61
κώδικες 55
παροιμίες 56
περιοδικά 55
φιλολογία 49, 50
Καρατζόρεν 62
Καρδούχοι 65· βλ. και Κούρδοι
Καρία 36
Καρολίδης Π. 18, 19, 28, 30, 31, 32, 44,
45, 47, 61
Γλωσσάριον 39, 40, 41
Καπαδοκικά 32
Κόμανα 39
συλλογή τραγουδιών 43· βλ. και
Lagarde
Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών 51,
57, 58, 62, 67
Κερέμ 62
Κεσίσογλου Ι. 38
Kierpert H. 17, 18, 19
Κιλικία 36
Κιόρογλου 51· βλ. και λαϊκά έντυπα
Κόνιαροι 35
Κολέογλου 64
Konya 19
Κοντοσκάλι 16
Κοραής Α. 32
Κουγιουμτζόγλου Ι. 39
Κούρδοι 65
Κρητικός 17· βλ. και *Βαβυλωνία*
Κριμαία 41
Κρινόπουλος Σ. 44
Κυπριώται 16
Κύπρος 13
Κύριλλος, μητροπολίτης Ικονίου και
πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
17, 19, 21, 23, 30

- Κώνσταντας 64
Κωνσταντάς Γρ. 13
Κωνσταντίνος 64
Κωνσταντινούπολη 16, 17, 21, 25, 32,
44, 50, 61

Lagarde P. de 41, 43

λαϊκά έντυπα 53

τουρκικά 58

φυλλάδα Μεγαλέξανδρου 27

φυλλάδες караμανλίδικες 52

φυλλάδες Κιόρογλου

Λάκωνες 18

Λακωνία 18

Λάμπρος Σ. 35, 43

Λεβίδης Α. 28, 32, 48, 59, 62, 64, 66, 67

Αί έν Μονολίθους 59

Βιογραφία 59

Ίστορικόκόν Δοκίμιον 39, 40, 59

Λεβίδης Π. 59

Legrand 33, 35, 38, 39, 40, 58

Λεπτοῦδωρεὺς 19· βλ. και Χατζή Ιορδά-
νης

Λευκάδα 36

Λήμνος (χωριό Καπαδοκίας) 22

Λονδίνο 31· βλ. και Σπάρταλης Μιχα-
ήλ

Λυκαονία 18, 19, 48

Μαιονία 36

Μακεδόνες 16

Μακεδονία 39

Μαλακοπή 30

Μαρδαίτες 35

Μαυρίκιος, αυτοκράτορας 38

Μαύροι 43

Μεθόδιος, μοναχός 56

Μελιτινή 58

Μηλιαράκης Α. 35

Μιθριδάτης 22

Μισηλίδης Ε. 21, 25, 28

- Μισθί 66
 μισσιονάριοι 48· βλ. και προσηλυτι-
 σμός
 Μόρδμαν Α. Δ. 24-28, 30
 Μορέας 19, 47
 μουσικά ανθολόγια 50
 Μουστουτζόγλου Α. 57
 Μωρέας 47
 Μωυσής 19
- Ναύπλιο 17· βλ. και *Βαβυλωνία*
 Νέβσεχιρ, κώδικας 37, 55
 Νέος Κόσμος 31
 Niebuhr 18, 19
 Nicolaides J. 57· βλ. και Carnoy H.
- Ξανθόπουλος Κ. 24
Ξενοφάνης 44, 45, 47-49, 55, 56, 67
- Οθωμανοί Τούρκοι 18
 Ολυμπιακοί Αγώνες 47
 Όλυμπος 39
 Όμηρος 33
 Όμιλος Ερασιμόλων 47
- Παΐσιος, μητροπολίτης Καισαρείας 59
 Παμπούκης Ι. 48
 Παμφυλία 36
Πανδώρα 24
 Πανεπιστήμιο
 Αθηνών 40, 43, 47
 Γοτίγγης 43
 Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α. 19, 36, 37,
 40, 41, 65
 Παπαρρηγόπουλος Κ. 23, 24, 31, 32, 47
Έγχειρίδιον Έστορίας 31
Έστορία Έλληνικοῦ Έθνους 24
 Παρανίκας Μ. 25, 27, 28
 Παρίσι 44
Παρνασσός 45
 Παρνασσός, Φιλολογικός Σύλλογος
 44
- Πατριαρχείο 48, 68
 Πατσόπουλος Δ. 43
 Πausanias 61, 62
 Παχτικός Γ. 45, 47
 Peloronnese 19· βλ. Πελοπόννησος
 Πελοποννήσιοι 18, 19
 Πελοπόννησος 18
 περιηγητές 18, 26, 28, 68
 Petrot G. 28, 30
 Πετρούπολη 44· βλ. και Ακαδημία Πε-
 τρουπόλεως
 Πισιδία 18
 Πόλη 50, 57· βλ. και Κωνσταντινούπο-
 λη
 Πολίτης Ν. 36, 40, 41, 47, 48, 58
 Πόντος 13, 36, 37
 προσηλυτισμός 48
 πρόσφυγες 62
 προτεστάντες 16, 48
- Ρίζος Ν. 18, 21, 23, 33, 66
 Ρούμ ορτοντόξ 56
 Ρωμαίοι χριστιανοί 18
 Ρωμιοί της Ανατολής 56
 Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο 59
- Σαγίντ Μπατάλ 58
 Σάθας Κ. 33, 35, 38, 39, 40, 58
 Σακελλάριος Α. 24
 Σαμψούντα 37
 Σαραντίδης Αρχέλαος Ι. 45
Σάχ Ισμαήλ 51
 Σίλλη 18, 19
 Συνασός 22, 32, 40
 Σινική 39
 Σλάβοι 41
 Σμύρνη 16, 50
 Σοφοκλής 33
 Σοφοκλής Γ. 25, 26, 27
 Σουηδία 31
 Σπάρταλης Μιχαήλ 31
 Σπάρτη (Πισιδίας) 18, 31

- Σταυρίδης Στ. 56, 57
 Στουτγάρδη 25
 Στράβων 61
 στρατιωτικός κύκλος 35
 Συγγρόπουλος 64
 Σύλλατα 53, 55
 Σύλλογος
 ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνι-
 κός Φιλολογικός Σύλλογος 17, 18,
 19, 24, 25, 27, 30, 35-37, 40, 41, 56, 58
 Μικρασιατών «Ανατολή» 44, 45,
 47· βλ. και *Ξενοφάνης*
 προς *Διάδοσιν των Ελληνικών*
 Γραμμάτων 32
 Σύμη 36
 συνδρομητές 50, 53
 Συρία 13
 Σχολή Τιμίου Προδρόμου 59· βλ. και
 Ζιντζίντερε
 Σωτηριάδης Γ. 44
- Τανζιμάτ 23, 31
 Ταυρική 13
 Ταύρος 35
 Texier Ch. 24, 26, 30, 31
 Τζαμτζόγλου Θ. 57
 Τραγούδι ή τραγούδια
 Αβδούλ Αζίζ 24
 Αγίου Τάφου 64
 Αδάνων 58
 Ακρίτα 38
 Ανδρόνικου 38
 Αντιταύρου 64
 Αρμούρη 38
 Αρχαγγέλλου Γ. 64
 Ασίκ Γαρίπ 58
 Βαρτουβαριών 64
 βίγλας 22
 Γερμανού δασκάλου 64
 βουνού Γιλδίς 58
 «Εβράδυν» 22
- «Έι Γκαζιλέρ» ή «έμβατήριο έπι-
 δρομέων» 62
 Ίσταμπούλ γονλουνά 57
 Ιωσήφ 64
 Κιόρογλου 50, 58, 64
 Κουρσάτορα 65
 νεκρού αδελφού 40, 47, 65
 ξενιτειάς 57
 Πάσχα 66
 Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ 64
 Πεντηκοστής («Αι Καρανλίκ») 62
 Πορφύρη 38
 Συγγρόπουλου 38
 Φωκά 38
- Ιραπεζούντα 40
 Ιριναταφυλλίδης Π. 33
Ιρωγλοδύτες 24, 25, 43· βλ. και Μόρ-
 δμαν
 Ιουργούτης Χ. 45· βλ. και Ανακού (χφ)
 Γιανίτις 37
- Φιλιμεράιερ 23, 35, 36, 40, 47· βλ. και
 Fallmerayer
 Fallmerayer 23, 26, 27
 Φανάρι 16
 Φαρασόπουλος Σ. 45, 55
 Φερτάκαινα 37, 39, 44
 Φερτέκι 39· βλ. και Φερτέκαινα
 Φιλιππίδης Δ. 13
Φιλολογικός Συνέδημος 24
 Φλαβιανά 59, 64, 65
 Φρυγία 36
Φυγάδες 33
 φυλή
 ιρανοαρμενική φυλή 26
 «πρώτη πατρίς τής ελληνικής φυ-
 λής» 30, 68
 Φωκάς, αυτοκράτορας 38
- Χατζή Ιορδάνης, Λεπτοϋδαρεύς 19, 21
 Χατζή Μουράτης Σ. 17· βλ. *Βαβυλωνία*
 Χατζηφιλιππίδης Α. 53
- Ψωμαθειά 16

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	7
Αντί εισαγωγής	11
Κείμενο	13
Επίμετρο	71
Δημοσιεύσεις και χειρόγραφα «ζώντων μνημείων»	79
Πίνακας εικόνων	88
Ευρετήριο	89

Η ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ ΤΩΝ «ΖΩΝΤΩΝ» ΜΝΗ-
ΜΕΙΩΝ Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ «ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ»
(19ος αι.) ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΗΝ
ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙ-
ΤΥΠΑ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΑΓΓΕ-
ΛΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1990

